

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)



№ 2 (36) / 2021



**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 2 (36)

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43



Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Űridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Űridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенок Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

№ 2 (36)

2021
ЛЮТИЙ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
СЕРІЯ: «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
SERIES: «JURIDICAL SCIENCES»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
СЕРИЯ: «ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кушнір Ярослав Олександрович

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ..... 9

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Дядюк Анастасія Леонідівна

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ КІНЦЕВИХ БЕНЕФІЦІАРНИХ
ВЛАСНИКІВ УЧАСНИКАМИ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН..... 19

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Шматько Гліб Ілліч

GREEN DEAL ТА УКРАЇНА: ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ
ЕНЕРГЕТИКИ..... 26

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Бусакевич Антон Вячеславович, Стець Олег Миколайович

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПРАЦЮ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ 33

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бурда Степан Ярославович

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗГ'ВАЛТУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО СТ. 152 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 40

Маслова Олена Олегівна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВІДМІННОСТІ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ 45

Прокопчук Тімеа Йосипівна

ХРОНОЛОГІЯ ВИНИКНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЯКІ ПЕРЕДБАЧАЮТЬ РОЗГОЛОШЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ..... 55

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Сопільник Ростислав Любомирович, Скриньковський Руслан Миколайович, Скоромний Ярослав Ігорович	
ІМУНІТЕТ СУДДІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ	61

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Машковська Людмила Володимирівна, Коваленко-Чукіна Ірина Григорівна	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРАЦІ	69
Пижова Марина Олександрівна	
ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА СПРАВЕДЛИВУ ОПЛАТУ ПРАЦІ.....	74

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Хоперія Анаїт Артурівна	
АРБІТРАЖНЕ РІШЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО НЬОГО.....	79
Штефан Олена Олександрівна	
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА	89

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Kushnir Yaroslav**
PECULIARITIES OF THE REGULATORY REGULATION OF THE PROCEDURE OF ENTRY
OF CITIZENS OF UKRAINE TO THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE
AND EXIT FROM IT 9

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Diadiuk Anastasiia**
THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF ESTABLISHING BENEFICIARY OWNERS OF
ECONOMIC LEGAL RELATIONS PARTICIPANTS 19

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Shmatko Gleb**
GREEN DEAL AND UKRAINE: LEGAL PROSPECTS IN ALTERNATIVE ENERGY 26

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Busakevych Anton, Stets Oleg**
CONSTITUTIONAL RIGHT TO HUMAN WORK: PROBLEMATIC ASPECTS OF YOUTH
EMPLOYMENT 33

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Burda Stepan**
PROBLEM ASPECTS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR RAPE IN THE CONTEXT
OF CHANGES TO ART. 152 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE..... 40

- Maslova Olena**
RELATIONSHIP AND DIFFERENCES OF OPTIONAL SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE
OF THE CRIMINAL OFFENSE 45

- Prokopchuk Timea**
CHRONOLOGY OF THE EMERGENCE OF LEGAL STRUCTURES OF CRIMINAL OFFENSES
THAT INVOLVE THE DISCLOSURE OF INFORMATION WITH LIMITED ACCESS 55

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

- Sopilnyk Rostyslav, Skrynkovskyy Ruslan, Skoromnyy Yaroslav**
IMMUNITY OF JUDGES AND THEIR RESPONSIBILITY IN UKRAINE..... 61

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Mashkovska Liudmyla, Kovalenko-Chukina Iryna

LEGAL SUPPORT OF DEVELOPMENT OF PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF LABOR..... 69

Pyzhova Maryna

THE INFLUENCE OF GOVERNMENT REGULATION ON FAIR SALARY 74

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Khoperiya Anayit

ARBITRATION AWARD: THE CONCEPT AND BASIC REQUIREMENTS 79

Shtefan Olena

DISCUSSION QUESTIONS ON THE DEFINITION OF THE SUBJECT OF CIVIL PROCEDURAL LAW ...89

УДК 342.924

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кушнір Ярослав Олександрович

*старший викладач кафедри адміністративної діяльності,
ад'юнкт*

*Національної академії державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького*

Kushnir Yaroslav

*старший преподаватель кафедры административной деятельности,
адъюнкт*

*Национальной академии государственной пограничной
службы Украины им. Б. Хмельницкого*

Kushnir Yaroslav

*Senior Lecturer of the Department of Administrative Activity,
Adjunct of the*

*National Academy of State Border Guard Service of
Ukraine named after B. Khmelnytsky*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6968

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПОРЯДКА ВЪЕЗДА ГРАЖДАН УКРАИНЫ НА ВРЕМЕННО ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ И ВЫЕЗДА ИЗ НЕЕ

PECULIARITIES OF THE REGULATORY REGULATION OF THE PROCEDURE OF ENTRY OF CITIZENS OF UKRAINE TO THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE AND EXIT FROM IT

Анотація. У статті досліджуються проблеми візду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї із розкриттям підстав регламентації, суспільної необхідності та її основні нормативні основи реалізації. Важливо підкреслити значущість дотримання нормативних актів, а також акцентується увага на понятійному апараті, а саме розкриття змісту понять «окупована територія», «карантинні обмеження», «лінії розмежування», «правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Посилаючись на нормативні акти, ми підкреслюємо, що суверенітет поширюється на всю її цілісну і недоторкану територію. Всі органи державної влади, в тому числі посадові особи, діють в межах чинного українського законодавства. Зокрема в межах своїх повноважень, які передбачені Конституцією нашої країни.

Ми наголошуємо на тому, що важливими є безперечно всі нормативно-правові документи, що є дійсними на території нашої держави та відповідно регламентують дане досліджуване питання. Безпосередньо, в разі незаконного перетину чи переїзду вище зазначеної місцевості, слідує кримінальна відповідальність. Варто пам'ятати, що документи можуть різнитись для громадян, але спільним залишається спеціальний дозвіл, який є загальним для всіх категорій осіб [6, с. 1].

Даний напрям досліджування є неабияк актуальним. Важливим є розкриття питання щодо перетину тимчасової окупованої території України з дотриманням карантинних умов. В тому числі, маємо окремо вивчати статистичні дані перетину чи переїзду на дану місцевість нашої країни для іноземців чи осіб які не мають громадянство, під час складної епідеміологічної ситуації у світі, та мету їх приїзду.

Ключові слова: тимчасово окупована територія, особи без громадянства, карантинні обмеження, лінії розмежування, про забезпечення прав і свобод громадян, правовий режим на тимчасово окупованій території України.

Аннотация. В статье исследуются проблемы въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезда из нее с раскрытием оснований регламентации, общественной необходимости и ее основные нормативные основы реализации. Важно подчеркнуть значимость соблюдения нормативных актов, а также акцентируется внимание на понятийном аппарате, а именно раскрытие содержания понятий «оккупированная территория», «карантин», «линии разграничения», «правовой режим на временно оккупированной территории Украины».

Ссылаясь на нормативные акты, мы подчеркиваем, что суверенитет распространяется на всю ее целостную и неприкосновенную территорию. Все органы государственной власти, в том числе должностные лица, действуют в рамках действующего украинского законодательства. В частности, в рамках своих полномочий, предусмотренных Конституцией нашей страны.

Мы подчеркиваем, что важны бесспорно все нормативно-правовые документы, действующим на территории нашего государства и в соответствии регламентирующих данное исследуемый вопрос. Непосредственно в случае незаконного пересечения или переезда выше указанной местности, следует уголовная ответственность. Стоит помнить, что документы могут отличаться для граждан, но общим остается специальное разрешение, которое является общим для всех категорий лиц [6, с. 1].

Данное направление Исследование является весьма актуальным. Важным является раскрытие вопросы пересечения временной оккупированной территории Украины с соблюдением карантинных условий. В том числе, должны отдельно изучать статистические данные пересечения или переезда на эту местность нашей страны для иностранцев или лиц не имеющих гражданство, во время сложной эпидемиологической ситуации в мире, и цель их приезда.

Ключевые слова: временно оккупированная территория, лица без гражданства, карантин, линии разграничения, об обеспечении прав и свобод граждан, правовой режим на временно оккупированной территории Украины.

Summary. The article examines the problems of entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine with the disclosure of the grounds for regulation, public necessity and its main regulatory framework for implementation. It is important to emphasize the importance of compliance with regulations, and also focuses on the conceptual apparatus, namely the disclosure of the content of the concepts «occupied territory», «quarantine restrictions», «demarcation lines», «legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine».

Referring to regulations, we emphasize that sovereignty extends to its entire integral and inviolable territory. All public authorities, including officials, operate within the current Ukrainian legislation. In particular, within the limits of its powers provided by the Constitution of our country.

We emphasize that all normative-regulatory documents that are valid on the territory of our state and accordingly regulate this research issue are undoubtedly important. Directly, in case of illegal crossing or moving above the specified area, criminal liability follows. It is worth remembering that documents may differ for citizens, but a special permit remains common, which is common to all categories of persons [6, p. 1].

This area of research is very relevant. It is important to disclose the issue of crossing the temporary occupied territory of Ukraine in compliance with the quarantine conditions. In particular, we must separately study the statistics of crossing or moving to a given area of our country for foreigners or stateless persons during the difficult epidemiological situation in the world, and the purpose of their arrival.

Key words: temporarily occupied territory, stateless persons, quarantine restrictions, demarcation lines, on ensuring the rights and freedoms of citizens, legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine.

Постановка проблеми. Держава, виконуючи свій конституційний обов'язок щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, визначила, що основними напрямками діяльності України та її громадян, як на зовнішній політичній арені, так і у внутрішній політиці є забезпечення національної безпеки і оборони, відсіч і стримування збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків. Верховною Радою України було прийнято низку

нормативних актів та внесено зміни до вже діючих документів. Зокрема, визначальними нормативно-правовими актами, спрямованими на врегулювання цього аспекту суспільних відносин, є Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України особливого правового режиму на цій території», «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності

на тимчасово окупованій території України», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про національну безпеку України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», положення яких були деталізовані у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема: постановях Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», «Про спеціальну відмітку про перетинання адміністративного кордону вільної економічної зони «Крим», «Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон України та пунктів контролю», «Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій». Такий масив нормативно-правових актів є досить складним навіть для фахового опрацювання, не говорячи про пересічних громадян.

При цьому, поряд із завданням захисту прав і свобод громадян України, які, незважаючи на окупацію, залишаються громадянами України та прагнуть до відновлення державою контролю, необхідно забезпечити протидію тероризму, сепаратизму та іншими дестабілізаційним явищам.

Саме тому завдання з визначення алгоритму дій для здійснення в'їзду чи виїзду до/з тимчасово окупованих територій (далі — ТОТ) має не лише теоретичне, а й суто прикладне спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахове опрацювання даної проблематики не залишилося без уваги вітчизняних науковців, які обрали предметом свого дослідження різні види юридичної відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї. Зокрема, обґрунтованість криміналізації діяння, передбаченого ст. 332–1 КК [16], знайшла своє відображення в роботах Данилевської Ю. О. [11], питання кримінально-правової кваліфікації порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї досліджувалось Антиповим В. І., [12], Заляловою І. М. [13], співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на ТОТ України висвітлювалися Мотою А. Ф. [14, с. 60–65], окремі питання стали науковим доробком О. В. Задорожнього [15, с. 45], З. В. Кузнецової [16], Т. Є. Огнева [17, с. 315], Ю. Б. Курилюка [18], І. О. Кресіної [19, с. 109], М. М. Михеєнка [20], О. Ю. Процких [19], С. О. Сільченко [20], Є. Л. Стрельцова [17], О. М. Царенко [14], І. Є. Хмельової [18], А. І. Коротушака [13]. Розглядувана тематика стала предметом дискусій,

зокрема, на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Забезпечення правопорядку на території проведення Операції Об'єднаних сил», була предметом комплексного дисертаційного дослідження Нікітіна А. А. «Кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї».

Незважаючи на порівняно незначний за обсягом, проте змістовно глибокий ступінь наукової розробки, окреслений в даній статті предмет розвідок розкривався фахівцями лише дотично, в контексті аналізу описово-бланкетних диспозицій норм, які передбачають юридичну відповідальність за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з нею. При цьому власне юридичний аналіз регламентації такого порядку не привертав належної фахової уваги, що дозволяє говорити про актуальність та новизну проведеного дослідження. Крім цього аспекту звертаємо увагу на нормативну динаміку, тому низка нових приписів у зазначеній сфері не була проаналізована в роботах вітчизняних вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз особливостей нормативної регламентації порядку в'їзду громадян України на ТОТ України та виїзду з неї.

Виклад основного матеріалу. У 2014 році внаслідок збройної агресії невід'ємна частина території України: територія Автономної Республіки Крим (далі — АРК) та окремі райони, міста, селища та села Донецької та Луганської областей — були окуповані РФ. Це призвело до порушення ст. 2 Конституції України: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» [1].

ТОТ України фізично і нормативно поділяється на дві різні частини: перша пов'язана з конфліктом на півдні України, друга — на південному ході. Межі однієї частини визначені Законом України від 15 квітня 2014 р. «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі — Базовий закон) [2], до яких відноситься:

- 1) ухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;
- 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглої до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до

норм міжнародного права, Конституції та законів України;

- 3) надра під цими територіями і повітряний простір над ними.

Межі іншої частини ТОТ України на південному сході було конкретизовано у ст. 1 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі — Закон) від 18 січня 2018 р. [3]: «тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль, а саме:

- 1) сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей;
- 2) внутрішні морські води, прилеглі до визначеної сухопутної території;
- 3) надра під вказаними територіями, та повітряний простір над ними.

Правовий статус двох складових частин ТОТ України визначається ст. 1 Базового закону [2], також посилання саме на це положення статті Базового закону [2] міститься у ст. 2 Закону [3], що є наслідком гармонізації національного законодавства та недопущення суперечностей в процесі врегулювання однорідних суспільних відносин. Правовий статус ТОТ відповідно до згадуваних положень Базового закону [2], визначається наступним чином: «Тимчасово окупована територія України є невід’ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України».

Правовий режим, визначений у ст. 4 Базового закону [2], є єдиним для двох частин ТОТ України і являє собою особливий правовий режим перетину ТОТ, вчинення правочинів, реалізації виборчого права та інших прав і свобод людини та громадянина.

Ст. 33 Конституції України гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1]. Вільне пересування та вибір місця проживання є суттєвою складовою багатогранної складової спектру прав і свобод людини та громадянина, зокрема, являє собою гарантію свободи особистості, є умовою її професійного і духовного становлення та благополуччя. При наведених вище твердженнях необхідно розуміти, що дане право не є абсолютним, а характеризується відносною можли-

вістю до обмеження, лише у встановлених випадках. Аналізуючи положення Основного Закону, можна дійти висновку, що такими випадками є: вказівка на це у самому законі та обґрунтованість такого обмеження. Підтвердженням цього факту є редакція ст. 33 Конституції України [1]: «за винятком обмежень, які встановлюються законом».

Ст. 10 Базового Закону [2] дає відповідь на питання відношення законодавця до проблеми реалізації конституційного права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання для ТОТ України на півдні наступним чином: «Громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в’їзд на тимчасово окуповану територію України і виїзд з неї через контрольні пункти в’їзду-виїзду за умови пред’явлення документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України».

Ст. 12 Закону [3] забезпечує реалізацію цього ж права для ТОТ на сході України: «В’їзд осіб, переміщення товарів на ТОТ у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій здійснюється через контрольні пункти в’їзду-виїзду».

При цьому обидві вказані статті посилаються на порядок в’їзду та виїзду на/з ТОТ, який встановлюється КМУ. Ними є: постанова КМУ № 367 від 4 червня 2015 року «Про затвердження Порядку в’їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї» [5] та постанова КМУ № 815 від 17 липня 2019 року «Про затвердження Порядку в’їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окупованій території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій» [6], які й закріпили відповідний алгоритм дій громадян України, обов’язковий до виконання при здійсненні в’їзду та виїзду на/з ТОТ.

Наявність двох Порядків в’їзду-виїзду на/з ТОТ, на нашу думку, не є нормативною надмірністю, адже обумовлено не лише наявністю двох законодавчих актів, а й об’єктивною дійсністю. Так, з відкритих інформаційних джерел ми щоденно дізнаємось про кардинально різну оперативно-бойову обстановку на ТОТ. Якщо на півдні вона визначена як стабільно контрольована (наскільки це можливо в умовах тимчасової окупації), то на сході України — як динамічно напружена. Розуміння цього відображено законодавцем в положеннях ч. 2 ст. 1 Закону [3]: «Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генштабу Збройних сил України». Відповідно, законодавець

передбачає можливість зміни меж ТОТ у Донецькій та Луганській областях, тоді як правовий режим і межі ТОТ АРК діє до повного відновлення конституційного ладу України відповідно до положень ч. 3 ст. 19 Базового закону [3].

Існування цих умов дозволяє говорити про наявність різного підходу до врегулювання начебто однорідних суспільних відносин. З огляду на це доцільно розглянути обидва Порядки детальніше.

Спільною рисою, визначеною в ст. 10 Базового закону [2] та ст. 12 Закону [3], деталізованою в подальшому в обох Порядках, є те, що для в'їзду-виїзду на/з ТОТ існує визначена законодавцем необхідність здійснення таких дій через контрольні пункти в'їзду — виїзду (далі — КППВ) з метою проходження встановлених контрольно-перевірочних процедур.

На даний час діють два різновиди КППВ:

перший — це КППВ, які розташовані на адміністративному кордоні з АРК для автомобільного сполучення та залізничного сполучення, які являють собою спеціально виділену територію на автомобільному шляху, залізничній станції з комплексом будівель, спеціальних, інженерних, фортифікаційних споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види *державного контролю* і пропуск осіб, що в'їжджають на ТОТ України та виїжджають з неї, а також транспортних засобів, вантажів та іншого майна [5];

другий — це КППВ, які розташовані для в'їзду осіб, переміщення товарів на ТОТ у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій і представляють собою спеціально виокремлену територію блокпосту в межах *дорожнього коридору* з комплексом будівель, спеціальних, інженерних, фортифікаційних споруд і технічних засобів, де здійснюється *контроль контрольними органами і службами України* та пропуск на неконтрольовану територію та у зворотному напрямку осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна. Кількість контрольних пунктів, їх місцезнаходження та межі, дорожні коридори визначаються рішенням Командувача об'єднаних сил за пропозиціями Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій [6].

Звертаємо увагу, що здійснення в'їзду чи виїзду громадян України поза встановленими КППВ не дозволяється, про свідчать положення пункту 3 постанови КМУ № 367 [5]: «В'їзд на тимчасово окуповану територію України та виїзд з неї здійснюються через контрольні пункти». Тоді як норми постанови КМУ № 815 [6] викладені у формі заборонного припису та сформульовані в абзаці 5-му пункту 3-го наступним чином: «Поза визначеними КППВ переміщен-

ня через лінію розмежування осіб, транспортних засобів та товарів заборонене». Останній варіант є більш вдалим з точки зору законодавчої техніки. Це дозволяє запропонувати внесення змін до пункту 3 постанови КМУ № 367 і викладення його наступним чином: «В'їзд на тимчасово окуповану територію України та виїзд з неї здійснюються лише (підкреслено нами — Я.К.) через контрольні пункти». Така редакція вказаного положення допоможе вірно сприймати інформацію особам, що виявили бажання здійснити в'їзд чи виїзд на/з ТОТ (мова йде про АРК), а також правильно зорієнтує правозастосування.

Наступною обов'язковою умовою, виконання якої необхідне для реалізації конституційного права громадянина на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, є наявність відповідних документів. Дуалістичний підхід до регламентації, встановлення двох Порядків змушує окремо розглядати цю умову.

Так, ст. 10 Базового закону [2] вказує на необхідність пред'явлення документа, що посвідчує особу та громадянство України. Відповідно до положень пункту 3 постанови КМУ № 367 [5], в яких деталізована норма Базового закону, визначаємо, про які документи йде мова: «за умови пред'явлення будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України «Про громадянство України» [8] або статтею 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [9]. Перелік даних документів не збігається між собою, оскільки ці закони врегульовують різні сфери суспільних відносин, і як наслідок Закон України «Про громадянство України» [8] містить ширший перелік. До таких документів відносяться паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, тимчасове посвідчення громадянина України, дипломатичний паспорт, службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи на повернення в Україну.

При цьому слід зауважити, що у пункті 3 постанови КМУ № 367 [5] передбачено проблематику, з якою можуть зіштовхнутися різні за віком громадяни України, тому й законодавець запропонував шляхи їх вирішення. Так, громадяни України до 16 років зобов'язані пред'явити один з наступних документів: паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон або проїзний документ дитини із дотриманням встановлених законодавчих вимог: згода обох батьків (усиновлювачів), їх супровід або супровід уповноважених ними осіб (яким виповнилося 18 років), чи супровід одного з батьків

або інших осіб, уповноважених одним з батьків за нотаріально посвідченою згодою другого з батьків або без такої, якщо наявні нотаріально засвідчені копії документів, що встановлюють той чи інший юридичний факт, наприклад, свідоцтво про смерть другого з батьків, рішення суду про позбавлення батьківських прав другого з батьків тощо) [10].

Не залишилося без уваги нормотворця і питання неможливості пред'явлення громадянином України документа, що посвідчує його особу та громадянство, через те, що такий документ ще не був набутий громадянином. Так, пункт 3 постанови КМУ № 289 [11] передбачає оформлення і видачу паспорта громадянина України та тимчасового посвідчення громадянина України територіальними підрозділами Державної міграційної служби (далі — ДМС) України за місцем звернення особи.

Громадяни України, які виїхали з ТОТ АРК з метою оформлення документів, що посвідчують особу та громадянство України, здійснюють в'їзд на ТОТ АРК на підставі пред'явлення довідки, отриманої територіальним органом чи підрозділом ДМС України, форма якої визначена у Додатку 5 постанови КМУ № 367 [5].

Незважаючи на регламентацію виїзду з ТОТ АРК тим самим пунктом 3 постанови КМУ № 367 [5], порядок виїзду громадян України відрізняється від порядку в'їзду громадян України. Зокрема, встановлено інший перелік документів, необхідний для пред'явлення при виїзді: «Виїзд громадян України та громадян України, які не досягнули 16-річного віку здійснюється... за умови пред'явлення паспорта громадянина України або паспорта громадянина України для виїзду за кордон, або проїзного документа дитини у супроводі одного з батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників або інших законних представників чи в супроводі інших осіб, уповноважених одним із батьків (усиновлювачів), опікунів, піклувальників або інших законних представників» [5]. Якщо ж в особи, яка не досягнула 16-річного віку, відсутні вищевказані документи, то цим же положенням надається можливість представникам органів охорони державного кордону надати такий особі дозвіл на виїзд з ТОТ України на підставі її свідоцтва про народження, а також паспорта громадянина України або паспорта громадянина України для виїзду за кордон особи, в супроводі якої вона здійснює виїзд [5].

Перейдемо до встановленого порядку в'їзду-виїзду на/з ТОТ Донецької та Луганської областей. Першою же відмінністю є те, що законодавча підстава в'їзду-виїзду, а саме ст. 12 Закону [3] не вказує на жодну іншу умову, необхідну для реалізації нада-

ного громадянину права, крім здійснення цих дій через КПВВ. Необхідність пред'явлення відповідних документів міститься лише у пункті 6 постанови КМУ № 815 [6].

Наступною відмінною рисою є перелік документів, пред'явлення яких є необхідним для в'їзду на ТОТ Донецької та Луганської областей, що значно вужчий порівняно з переліком, визначеним для в'їзду в АРК. Такими документами є паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, тимчасове посвідчення громадянина України, дозвіл фізичної особи.

Ще однією відмінною рисою є визначення кола громадян України. Наприклад, законодавець передбачив можливість надання різних видів документів за додатковими віковими критеріями:

- 1) громадяни України, які не досягнули 14 років, можуть надати паспорт громадянина України для виїзду за кордон або свідоцтво про народження;
- 2) громадяни України у віці від 14 до 16 років пред'являють паспорт громадянина України або паспорт громадянина України для виїзду за кордон із дотриманням встановлених законодавчих вимог, визначених у пп 3–6 постанови КМУ № 57 від 27.01.1995 р. «Про затвердження правил перетинання державного кордону громадянами України», які вже розглядалися, та на підставі дозволу виданого фізичній особі, що здійснює супровід.

Питання в'їзду на ТОТ Донецької та Луганської областей у разі, якщо особа виїжджала з цих територій з метою оформлення відповідних документів, вирішено подібно до положення, встановленого у постанові КМУ № 367 [5]: в'їзд здійснюється підставі пред'явлення довідки, виданої територіальним органом чи підрозділом ДМС України, форма якої визначена у Додатку 1 постанови КМУ № 815, згідно з абзацом 7 пункту 6 постанови КМУ № 815 [6].

Що стосується видів документів, пред'явлення яких є необхідним для виїзду громадян України з ТОТ у Донецькій та Луганській областях, то положення абзацу 10 пункту 6 постанови КМУ № 815 [6] збігаються з переліком документів, необхідних для в'їзду на ТОТ АРК, що містяться у пункті 3 постанови КМУ № 367 [5] (маються на увазі документи, що визначені ст. 5 Закону України «Про громадянство України» [8] або ст. 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»).

Також питання виїзду не залишилося без врахування особливостей вікових категорій громадян України, при цьому перелік документів, пред'явлення яких надає можливість виїзду з ТОТ Донецької та Луганської областей для громадян України, які

не досягли 14 років / від 14 до 16 років повністю збігаються.

Додатково Порядок, закріплений постановою КМУ № 815 [6], враховуючи деструктивну діяльність незаконних збройних формувань на ТОТ Донецької та Луганської областей, неможливість здійснення функцій органів державної влади в повному обсязі, передбачив в абзацах 12–14 пункту 6 постанови КМУ № 815 [6] алгоритм дій для громадян, які не мали можливості оформити відповідні документи або внести зміни до вже існуючих (наприклад, вклеювання до паспорта громадянина України зразка 1994 року фотокартки після досягнення відповідного віку), у зв'язку з постійним проживанням на ТОТ Донецької чи Луганської областей.

Окремим питанням, що потребує детального аналізу та ще однією відмінною рисою, є дозвіл фізичній особі. Юридичний аналіз положень пунктів 15–19 постанови КМУ № 815 [6] дозволяє зробити висновок про те, що дозвіл фізичній особі являє собою індивідуально-правовий припис, виданий уповноваженим на те суб'єктом (органом державної влади, його посадовою особою), що надає особі право на в'їзд чи виїзд на/з ТОТ Донецької та Луганської областей при виконанні цією особою ряду умов, якими є:

- 1) обов'язкова згода на обробку та збереження персональних даних особи в інформаційно-телекомунікаційній системі відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних» (крім випадків наявності дипломатичного імунітету);
- 2) наявність однієї з підстав, що встановлюють наявність чи відсутність обґрунтованої мети здійснення в'їзду-виїзду на ці території. Слід зауважити, що аналіз абзацу 12 пункту 15 постанови КМУ № 815 [6] дозволяє говорити про невизначений перелік підстав. Це положення дозволяє громадянам України, за наявності належно сформульованої мети, отримати дозвіл на основі інших підстав, не визначених законодавцем;
- 3) власне волевиявлення особи, що проявляється шляхом звернення громадянина України до уповноважених суб'єктів (Служби безпеки України, координаційного центру чи координаційної групи) в електронній чи письмовій формі;
- 4) дотримання встановленого процесуального порядку подання відповідних документів (подання достовірної інформації, подання достовірного документа);
- 5) відсутність передбачених законодавцем юридичних фактів (рішення суду щодо обмеження виїзду за кордон, підозри у вчиненні злочину,

наявності відомостей про сприяння особою вчиненню злочину або уникненню інших осіб від відповідальності за вчинений злочин, наявність допуску та доступу до державної таємниці, доручення уповноважених органів).

Таким чином, на підставі аналізу нормативних приписів можна сформулювати таку послідовність дій щодо отримання спеціального дозволу для осіб без громадянства та іноземців:

- 1) заповнити бланк заяви. Для цього потрібно мати паспортний документ, це може бути звичайний паспорт або закордонний, чи документ, що може посвідчити особу без громадянства, яка має особисті дані, перекладені на державну мову, та відповідним, належним чином засвідчені органами української влади;
- 2) наявність документу, що підтверджує перебування на території держави саме на законних підставах;
- 3) документи, які підтверджують мету в'їзду, наприклад, документи/їх копії, що підтверджують родинні зв'язки з особами, що проживають на ТОТ, факт смерті чи поховання родичів, право власності на нерухоме майно, яке знаходиться на певній місцевості; свідоцтво про постійне проживання або інші документи, які можуть підтвердити мету в'їзду на розглянуту нами територію;
- 4) три фотографії розміром 3,5 × 4,5.

Актуальною на сьогодні є проблема захворюваності на COVID-19. Саме тому через складну епідеміологічну ситуацію в країні та в світі загалом існує узагальнена вимога, затверджена відповідно до чинного законодавства, що стосується самоізоляції для всіх категорій подорожуючих, незалежно від їх громадянства. Це, в свою чергу, відноситься і до осіб, які повернулись в країну з інших держав, та мають наміри щодо в'їзду до Луганської чи Донецької області, АРК. Особи, які перетнули державний кордон, підлягають самоізоляції та зобов'язані встановити/активувати мобільний додаток «Дій вдома», який контролює дотримання самоізоляції терміном 14 діб. Якщо ж людина не має можливості встановити цей мобільний додаток, то вона підлягає спостереженню правоохоронними органами на території, де проходитиме самоізоляцію.

Здійснений аналіз приписів постанови КМУ № 815 [6] дає підстави констатувати належний рівень унормування відповідного порядку. Загалом передбачено різноманітні випадки проблемних ситуацій, з якими можуть стикнутися громадяни України при в'їзді-виїзді на/з ТОТ, розроблено алгоритм дій для їхнього врегулювання, передбачено віковий критерій розмежування необхідних для

пред'явлення документів, випадки в'їзду-виїзду за відсутності окремих документів тощо.

Слід зазначити, що соціальна значущість та дієвість досліджуваних Порядків підтверджується їх постійним застосуванням. Зокрема, за 2020 рік здійснено в'їзд на ТОТ України — 1,76 млн. осіб: Донбас — 1,470 млн., АРК — 284 тис.; виїзд з ТОТ України — 1,75 млн. осіб: Донбас — 1,482 млн., АРК — 282 тис. Це свідчить про те, що лінії розмежування не стали «кордоном» між «чужими» та «своїми», а лише виконують функцію маркеру буферної зони, забезпечуючи при цьому постійних рух осіб, транспортних засобів та вантажів з дотриманням вимог національної безпеки. Тим не менш, статистичні дані вказують, що за 2020 рік прикордонники притягнули до адміністративної відповідальності за порушення порядку в'їзду/виїзду на/з ТОТ України майже 7 тис. осіб.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Підводячи підсумок, можна говорити про реальне виконання органами державної влади свого конституційного обов'язку із забезпечення прав і свобод людини та їх гарантій як основного напрямку діяльності держави. Наслідком цього стало розроблення та закріплення дієвих механізмів в'їзду-виїзду на/з ТОТ України у постанові КМУ № 367 [5] та постанові КМУ № 815 [6]. Значущість вказаних нормативно-правових актів підкреслюється механізмом за-

безпечення їх дотримання, а саме встановленням юридичної відповідальності (адміністративної або кримінальної) за порушення порядку в'їзду на ТОТ України та виїзду з неї. Наведені статистичні дані щодо порушення такого порядку є, на наш погляд, свідченням порівняно невисокого рівня обізнаності громадян. З огляду на це вбачаємо за необхідне посилити профілактичну роботу з протидії таким порушенням, у тому числі, відповідними підрозділами органів охорони державного кордону. Це можливо зробити шляхом:

- розробки практичних рекомендацій, що дозволять сформувати пам'ятки громадянам України, які можуть бути розміщені у контрольних пунктах в'їзду/виїзду;
- проведення занять з депутатами органів місцевого самоврядування з метою подальшого поширення інформації та інформаційних листівок/бланків на їхній округах;
- розміщення основних положень зазначених Порядків в соціальних мережах;
- посилення роботи дільничними інспекторами прикордонної служби на їхніх ділянках відповідальності при здійсненні інформування місцевого населення.

Вбачається, що реалізація цих заходів надасть можливість розвантажити роботу правоохоронних органів, зокрема Державної прикордонної служби України.

Література

1. Конституція України // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 02.02.2021 року)
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII // Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/ohjuQHA> (дата звернення 17.02.2021 року).
3. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2019 р. № 948-IX // Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/whjpbo2> (дата звернення 20.02.2021 року).
4. Кримінальний Кодекс України: Закон України; Кодекс від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 20.02.2021 року)
5. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 р. № 367. URL: <https://cutt.ly/xhjpWTO> (дата звернення 21.02.2021).
6. Про затвердження Порядку в'їзду осіб, переміщення товарів на тимчасово окупованій території у Донецькій та Луганській областях і виїзду осіб, переміщення товарів з таких територій: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 815. URL: <https://cutt.ly/UhjoGXH> (дата звернення 11.02.2021).
7. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 року № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення 19.02.2021 року).
8. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1995 року № 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12> (дата звернення 19.02.2021 року).

9. Про затвердження правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України № 57 від 27.01.1995 року // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF> (дата звернення 20.02.2021 року).

10. Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України: Постанова Кабінету Міністрів України № 289 від 04.06.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2014-%D0%BF#n8> (дата звернення 21.02.2021 року).

11. Данилевська Ю. О. Реалізація права особи на безоплатну правову допомогу в провадженні у справах про адміністративні правопорушення / Ю. О. Данилевська // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2017. Вип. 1. С. 108–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2017_1_14

12. Антипов В. І., Антипов В. В. Кримінально-правова кваліфікація: навч. посіб. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 120 с.

13. Залялова І. М. Кримінологічний портрет працівника підприємства, установи чи організації, що одержав неправомірну вигоду // Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2017. № 1. С. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bpau_2017_1_22

14. Мота А. Ф. Класифікація адміністративних правопорушень, пов'язаних з нелегальною міграцією, протидією яким віднесено до повноважень Державної прикордонної служби України / А. Ф. Мота // Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupun_2017_1_12

15. Задорожній О. В. Міжнародно-правовий принцип непорушності кордонів у Європі та агресія Російської Федерації проти України / О. В. Задорожній // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. Т. 14. С. 42–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2014_14_7

16. Кузнецова З. В. Дотримання конституційних норм в механізмі реалізації Конституції України. Правова держава. 2012. № 15. С. 52–57. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_11

17. Огнев Т. Є. Конфіскація транспортних засобів або інших засобів вчинення злочину (ст. 332 КК України): окремі проблеми застосування. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 315–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_76

18. Кирилюк Ю. В. Сіденко Т. А., Мороз Н. В. Біобібліографічний покажчик наукових праць. Чернівці: Бібліотека ЧДІЕУ, 2010. 11 с.

19. Кресіна І. О. Проблеми законодавчого забезпечення антидискримінаційної політики в Україні. Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 2. С. 109–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_2_7

20. Битяка Ю., Гаращука В., Зуй В. 2012. Адміністративне право. 2-е вид. Харків: Право. 656 с.

References

1. Konstytucija Ukrainy // Oficijnyj sajт Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (data zvernennja 02.02.2021 roku)

2. Pro zabezpechennja prav i svobod ghromadjan ta pravovyj rezhym na tymchasovo okupovaniy terytoriji Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15.04.2014 r. # 1207-VII // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://cutt.ly/ohjuQHA> (data zvernennja 17.02.2021 roku).

3. Pro osoblyvosti derzhavnoji polityky iz zabezpechennja derzhavnogho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytorijakh u Doneckij ta Lughansjkij oblastjakh: Zakon Ukrainy vid 18.01.2019 r. # 948-IX // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://cutt.ly/whjpbo2> (data zvernennja 20.02.2021 roku).

4. Kryminalnyj Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy; Kodeks vid 05.04.2001 roku # 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennja 20.02.2021 roku)

5. Pro zatverdzhennja Porjadku v'jizdu na tymchasovo okupovanu terytoriju ta vyjizdu z neji: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.06.2015 r. # 367. URL: <https://cutt.ly/xhjpWTO> (data zvernennja 21.02.2021).

6. Pro zatverdzhennja Porjadku v'jizdu osib, peremishhennja tovariv na tymchasovo okupovaniy terytoriji u Doneckij ta Lughansjkij oblastjakh i vyjizdu osib, peremishhennja tovariv z takykh terytorij: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lypnja 2019 r. # 815. URL: <https://cutt.ly/UhjoGXH> (data zvernennja 11.02.2021).

7. Pro ghromadjanstvo Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.01.2001 roku # 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (data zvernennja 19.02.2021 roku).

8. Pro porjadok vyjizdu z Ukrainy i v'jizdu v Ukrainu ghromadjan Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.01.1995 roku # 3857-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12> (data zvernennja 19.02.2021 roku).

9. Pro zatverdzhennja pravyl peretynannja derzhavnogho kordonu ghromadjanamy Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 57 vid 27.01.1995 roku // Oficijnyj sajт Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF> (data zvernennja 20.02.2021 roku).
10. Pro zatverdzhennja Porjadku oformlennja dokumentiv, shho pidtverdzhujutj ghromadjanstvo Ukrainy, posvidchujutj osobu chy jiji specialnij status, ghromadjanam, jaki prozhyvajutj na tymchasovo okupovanij terytoriji Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 289 vid 04.06.2014 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289-2014-%D0%BF#n8> (data zvernennja 21.02.2021 roku).
11. Danylevs'jka Ju. O. Realizacija prava osoby na bezoplatnu pravovu dopomoghu v provadzhenni u spravakh pro administratyvni pravoporushennja / Ju. O. Danylevs'jka // Visnyk Lughans'jkogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2017. Vyp. 1. S. 108–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduv_2017_1_14
12. Antypov V. I., Antypov V. V. Kryminal'no-pravova kvalifikacija: navch. posib. Vinnycja: TOV «Nilan-LTD», 2017. 120 s.
13. Zaljalova I. M. Kryminologichnij portret pracivnyka pidpryjemstva, ustanovy chy orghanizaciji, shho oderzhav nepravomirnu vyghodu // Visnyk Penitenciarної asociacii Ukrainy. 2017. # 1. S. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bpau_2017_1_22
14. Mota A. F. Klasyfikacija administratyvnykh pravoporushenj, pov'jazanykh z neleghal'noju mighracijeju, protydiju jakym vidneseno do povnovazhenj Derzhavnoji prykordonnoji sluzhby Ukrainy / A. F. Mota // Naukovi pracі MAUP. Serija: Jurydychni nauky. 2017. Vyp. 1. S. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupun_2017_1_12
15. Zadorozhnij O. V. Mizhnarodno-pravovyj pryncyp neporushnosti kordoniv u Jevropi ta aghresija Rosijs'jkoji Federaciji proty Ukrainy / O. V. Zadorozhnij // Naukovi pracі Nacional'nogho universytetu «Odes'jka jurydyčna akademija». 2014. T. 14. S. 42–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2014_14_7
16. Kuznjecova Z. V. Dotrymannja konstytucijnykh norm v mekhanizmi realizaciji Konstytuciji Ukrainy. Pravova derzhava. 2012. # 15. S. 52–57. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_11
17. Oghnjev T. Je. Konfiskacija transportnykh zasobiv abo inshykh zasobiv vchynennja zločynu (st. 332 KK Ukrainy): okremi problemy zastosuvannja. Chasopys Kyjiv's'jkogho universytetu prava. 2013. # 3. S. 315–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_3_76
18. Kyryljuk Ju. V., Sidenko T. A., Moroz N. V. Biobiblioghrافichnij pokazhchyk naukovykh pracj. Chernighiv: Biblioteka ChDIEU, 2010. 11 s.
19. Kresina I. O. Problemy zakonodavchogho zabezpečennja antydyskryminacijnoji polityky v Ukraini. Suspil'no-politychni procesy. 2016. Vyp. 2. S. 109–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_2_7
20. Bytjaka Ju., Gharashhuka V., Zuj V. 2012. Administratyvne pravo. 2-e vyd. Kharkiv: Pravo. 656 s.

Дядюк Анастасія Леонідівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємницького та корпоративного права,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Дядюк Анастасия Леонидовна
кандидат юридических наук,
доцент кафедры предпринимательского и корпоративного права
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана
Diadiuk Anastasiia
Candidate of Science of Law,
Associate Professor of the Department of Business Law and Corporate Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0001-7489-7349

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6969

**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ
КІНЦЕВИХ БЕНЕФІЦІАРНИХ ВЛАСНИКІВ УЧАСНИКАМИ
ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН**

**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ
КОНЕЧНОГО БЕНЕФИЦИАРНОГО СОБСТВЕННИКА
УЧАСТНИКОВ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

**THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF
ESTABLISHING BENEFICIARY OWNERS OF
ECONOMIC LEGAL RELATIONS PARTICIPANTS**

Анотація. Стаття присвячується проблематиці встановлення та розкриття кінцевого бенефіціарного власника учасниками господарських правовідносин. Встановлення кінцевого бенефіціарного власника є невід'ємною та первинною складовою заходів, спрямованих на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Визначено, що чинним законодавством коло осіб, щодо яких мають застосовуватись процедури ідентифікації та верифікації, було доповнено трастами та «іншими подібними (до трастів) правовими утвореннями». Попри це, визначення кінцевих бенефіціарних власників у зазначеній категорії осіб ускладнюється відсутністю як належного правового регулювання відносин довірчої власності та трастів на національному рівні, так і єдиного уніфікованого підходу у міжнародному праві. Суб'єктам первинного фінансового моніторингу в процесі ідентифікації та верифікації слід виходити із численної різноманітності видів трастів та подібних до них конструкцій. Обґрунтовано необхідність визнання суб'єкта правовідносин трастом навіть у випадку поєднання в одній особі бенефіціара та довіреної особи та за наявності певних застережень з боку засновника. Доведено необхідність закріплення в законодавстві легального визначення поняття «інших подібних (до трастів) правових утворень» шляхом встановлення їх кваліфікаційних ознак. Визначено, що кінцевим бенефіціарним власником, на відміну від бенефіціара, може бути виключно фізична особа, яка здійснює вирішальний прямий чи непрямої вплив (контроль) на діяльність клієнта та не має статусу посередника, комерційного агента чи номінального власника/утримувача. Проаналізовано співвідношення та ознаки понять «значний вплив на управління або діяльність юридичної особи» та «вирішальний вплив (контроль)». Зроблено висновок, що наявність доступу до інсайдерської інформації особи та можливість її використання особисто або через третіх осіб, має бути предметом вивчення для цілей

фінансового моніторингу, оскільки може свідчити про здійснення непрямого вирішального впливу на юридичну особу чи інші правові утворення.

Ключові слова: кінцевий бенефіціарний власник, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, траст.

Аннотация. Статья посвящается проблематике установления и раскрытия конечного бенефициарного собственника участниками хозяйственных правоотношений. Установление конечного бенефициарного собственника является неотъемлемой и первичной составляющей процедур, направленных на предотвращение и противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения. Определено, что действующим законодательством круг лиц, в отношении которых должны применяться процедуры идентификации и верификации, был дополнен трастами и «другими трастоподобными правовыми образованиями». Несмотря на это, определение конечных бенефициарных собственников в указанной категории лиц осложняется отсутствием как надлежащего правового регулирования отношений доверительной собственности и трастов на национальном уровне, так и единого унифицированного подхода в международном праве. Субъектам первичного финансового мониторинга, в процессе идентификации и верификации, следует исходить из многочисленного разнообразия видов трастов и подобных конструкций. Обоснована необходимость признания субъекта правоотношений трастом даже в случае сочетания в одном лице бенефициара и доверенного лица и при наличии определенных оговорок со стороны учредителя. Доказана необходимость закрепления в законодательстве легального определения понятия «других трастоподобных правовых образований» путем установления их квалификационных признаков. Определено, что конечным бенефициарным собственником, в отличие от бенефициара, может быть исключительно физическое лицо, оказывающее решающее прямое или косвенное влияние (контроль) на деятельность юридического лица/образования и не имеющее статуса посредника, коммерческого агента или номинального держателя. Проанализировано соотношение и признаки понятий «значительное влияние на управление или деятельность юридического лица» и «решающее влияние (контроль)». Сделан вывод, что наличие доступа к инсайдерской информации лица и возможность ее использования, лично или через третьих лиц, должно быть предметом изучения для целей финансового мониторинга, поскольку может свидетельствовать об осуществлении косвенного решающего влияния на юридическое лицо или иные правовые образования.

Ключевые слова: конечный бенефициарный собственник, субъект первичного финансового мониторинга, траст.

Summary. The article is devoted to issue establishing and disclosing the beneficial owner by the participants of economic relations. The identification of beneficial owners is an integral and primary component of preventing and combating money laundering, terrorist financing, and the proliferation of weapons of mass destruction. The current legislation supplemented the range of persons to whom identification and verification procedures should be by trusts and «other similar (to trusts) legal entities». Nevertheless, the definition of beneficial owners in this category of persons has been complicated by the lack of proper legal regulation of trusts at the national level and lack of unification in international law. Subjects of primary financial monitoring must take into account many different types of trusts and similar structures. Trust has to be recognized even in a combination of the beneficiary and the proxy in one person. The concept of «other similar (to trusts) legal entities» should be consolidated by establishing their qualifications. The beneficial owner, unlike the beneficiary, can only be a person who has direct or indirect influence (control) over the client's activities and does not have the status of an intermediary, commercial agent, or nominal owner/holder. The features of the concepts «significant influence on the management or activity of a legal entity» and «decisive influence (control)» are analyzed. The availability of access to insider information and the possibility of its use personally or through third parties should be studied for financial monitoring purposes, as it may indicate the indirect decisive influence on a legal entity or other legal entities.

Key words: beneficial owner, subject of primary financial monitoring, trust.

Постановка проблеми. Прагнучи до членства в Європейському Союзі, Україна взяла на себе зобов'язання із впровадження та реалізації дієвих фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, що відповідали б європейським та міжнародним стандартам, критеріям та рекомендаціям у даній сфері. З метою удосконалення національного законодавства було прийнято у новій редакції Закон України «Про запобігання та

протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який набув чинності 28 квітня 2020 р. (далі — Закон України від 06.12.2019 № 361-ІХ, поточна редакція від 16.08.2020) [1]. Законом України від 06.12.2019 № 361-ІХ, зокрема, закріплено ряд істотних змін щодо термінології та процедури розкриття суб'єктами господарювання своїх кінцевих

бенефіціарних власників (далі — КБВ), що потребує вивчення змісту норм законодавства, їх відповідність міжнародним стандартам та ефективність правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове визначення «кінцевого бенефіціарного власника» як категорії національного законодавства досліджував Махінчук В. М. [2]. Достатньо ґрунтовно концепції бенефіціарного власника та бенефіціарної власності для цілей податкових відносин висвітлені у наукових працях Селезня П. О. [3; 4; 5], Тимченка Л. Д. [5], Косенкової А. Г. [6].

Аналіз зазначених наукових джерел та останніх змін законодавства, свідчать про необхідність подальшого ґрунтовного дослідження правової природи КБВ, виділення ознак та специфіки встановлення особи-КБВ для різних видів учасників господарських правовідносин.

Метою статті є визначення змісту та складу поняття «кінцевий бенефіціарний власник», виділення кваліфікуючих знак для розмежування із суміжними правовими категоріями, як необхідно-го первинного етапу в системі заходів організації протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «кінцевий бенефіціарний власник» не є новим для національного законодавства [7], однак зміст дефініції закріпленої Законом України від 06.12.2019 № 361-IX зазнав змін та суттєво відрізняється від попереднього нормативного визначення даного поняття. Так, новим законом було розширено коло суб'єктів, щодо яких має встановлюватись КБВ. Якщо до прийняття нового закону вимагалось визначення КБВ лише для юридичної особи, то чинне законодавство передбачає також встановлювати їх для трастів та «інших подібних правових утворень». Розширення кола учасників правовідносин, в яких мають визначатись КБВ, очевидно, відповідають меті законодавства про запобігання легалізації протиправно одержаних активів. Тим не менше, однією з проблем реалізації даної норми на практиці є відсутність належного правового регулювання національним законодавством інституту «трасту».

Трасти, які є одними з найпопулярніших інструментів управління власністю в країнах загального права, набувають широкого розповсюдження та використання у країнах континентального права [8]. Про це свідчить, зокрема, ратифікація Гаазької Конвенції № 30 «Про закон, що застосовується до трастів та про визнання трастів» від 1985 р. рядом країн континентальної системи права серед яких: Італія, Люксембург, Нідерланди, Швейцарія. Хоча

Україна не приєдналась до даної Конвенції, аналіз п. 60 ст. 1 Закону України від 06.12.2019 р. № 361-IX, свідчить, що закріплене у ньому поняття «траст» відтворює зміст ст. 2 Конвенції [9]. Відповідно до закріпленого визначення, траст — є особливою формою договірних відносин, внаслідок яких активи засновника контролюються довірчим власником в інтересах вигодоодержувача (вигодонабувача) або для досягнення визначених засновником цілей. Функцію врегулювання подібних фідучіарних відносин в українському законодавстві можуть виконувати інститути довірчої власності та управління майном, однак, враховуючи специфіку, дані конструкції лише частково співпадають з визначеннями «трастів», закріпленими в іноземних юрисдикціях. Як слушно відзначають науковці, у країнах, які належать до різних правових систем, існує значна кількість трастів та подібних до них конструкцій [10, с. 10; 11, с. 56], що ускладнює термінологічну уніфікацію понять «траст» та «довірча власність».

Суб'єктам первинного фінансового моніторингу в процесі ідентифікації та верифікації КБВ своїх контрагентів (особливо нерезидентів) слід пам'ятати, про наявність правових утворень, які за своєю правовою природою є трастами, однак мають іншу назву, або навпаки — за основними ознаками не відповідають найменуванню «траст». Відповідні застереження містяться в докладі Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (далі — FATF) та Егмонтської Групи підрозділів фінансової розвідки (далі — Egmont Group) [12, с. 29]. Зокрема відзначається, що відносини, які виникають на підставі договорів страхування життя можуть використовувати притаманні трастам принципи, а саме — розщеплення між різними особами права власності на майно, управління цим майном та отримання економічної вигоди від майна.

Додаткові труднощі виникають при визначенні КБВ у «інших подібних (до трастів) правових утвореннях». В Законі України від 06.12.2019 р. № 361-IX визначено, що КБВ у даної категорії клієнтів повинен мати статус еквівалентний або аналогічний статусу осіб, які можуть виступати КБВ у трастах. Будь-яких інших кваліфікуючих ознак вказаний Закон не надає.

Законодавство з регулювання банківської діяльності оперує поняттям «трастова конструкція (траст)», яке дозволяє визначити її фідучіарний характер, правові підстави виникнення та режим права власності на майно у трастах та подібних правових утвореннях. Так, п. 20 ч. 4 Розділу I Постанови Правління Національного банку України від 22.12.2018 № 150 [13] визначено, що трастовою

конструкцією є режим володіння або управління майном встановлений на підставі правочину, при якому право власності розщеплюється на «юридичне право власності» довірчого керуючого та «бенефіціарне право власності» вигодоодержувачів (бенефіціарів). При цьому юридичний власник має повноваження з володіння, користування та розпорядження переданим йому майном на користь та в інтересах вигодоодержувачів (бенефіціарів). Податковий кодекс України [14] визнає суб'єктом правовідносин «іноземне утворення без статусу юридичної особи», яке може прирівнюватись до контрольованої іноземної компанії (ст. 39²). Таке утворення створюється на підставі правочину, або шляхом реєстрації за законодавством іноземної держави (території) без створення юридичної особи, що надає йому право здійснювати діяльність, пов'язану з отриманням доходу (прибутку) в інтересах вигодоотримувачів (учасників, партнерів, засновників, довіритель, тощо). Утворення без статусу юридичної особи можуть включати, зокрема, але не виключно, партнерства, трасти, фонди, інші установи та організації, створені на підставі правочину або закону іноземної держави (території). Отже, законодавство не визначає вичерпний перелік утворень або їх ознак, і які слід відносити до «інших подібних (до трастів) правових утворень».

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне доповнити дефініцію трасту поняттям, аналогічним до норми Конвенції, якою передбачено, що суб'єкт правовідносин може визнаватись трастом навіть у випадку поєднання в одній особі бенефіціара та довіреної особи та за наявності певних застережень з боку засновника [9]. Слід врахувати, що дане положення не відповідатиме нормам цивільного законодавства, якими регулюють відносини з управління майном, оскільки ст. 1033 ЦК України визначено, що вигодонабувач не може бути управителем. Однак, в даному випадку, відступлення від загального правила буде виправданим для цілей спеціального законодавства з фінансового моніторингу для визначення, ідентифікації та верифікації КБВ учасників правовідносин (трастів та інших подібних утворень) з іноземним елементом.

Також на зміст Закону України від 06.12.2019 № 361-IX значно вплинули правила Директиви (EU) 2015/849 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2015 року (англ. The Fourth Anti-Money Laundering Directive, скор. 4AMLD) [15], а також обмеження, внесені Директивою 2018/843/EU Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу про внесення правок в Директиву 2015/849/EU про запобігання використанню фінансової системи

для відмивання коштів і тероризму, і Директивою 2009/138/EC і 2013/36/EU, відомою як «П'ята Директива з боротьби з відмиванням грошей» (англ. The Fifth Anti-Money Laundering Directive, скор. 5AMLD) [16].

Вказаними Директивами прямо визнається, що рішення про визнання певних «правових домовленостей» трастами або «подібними до них правовими утвореннями» покладається на держави, в процесі імплементації міжнародних правил (стандартів) в національне законодавство. Основне завдання держави в даній сфері — забезпечити на національному рівні правові механізми для виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням пов'язаним з фінансуванням тероризму та відмиванням незаконно отриманих активів.

Закріплена в п. 30 статті 1 Закону України від 06.12.2019 № 361-IX дефініція вказує на ряд важливих ознак КБВ. По-перше, КБВ визнається лише фізична особа, на відміну від бенефіціара, яким може бути як фізична особа, юридична особа чи інше правове утворення або громада, суспільство тощо. По-друге, така фізична особа здійснює вирішальний вплив (контроль) на діяльність клієнта та/або фізичну особу, від імені якої проводиться фінансова операція. По-третє, статусу КБВ не має посередник, комерційний агент, номінальний власник/утримувач, який має формальне право на 25 чи більше відсотків статутного капіталу або прав голосу в юридичній особі.

Вбачається, що найважливішою ознакою КБВ є наявність реального права або можливості здійснювати вирішальний вплив (контроль) на діяльність суб'єкта, щодо якого здійснюються заходи фінансового моніторингу. Вирішальний вплив на діяльність суб'єкта може бути як прямим, так і непрямим (опосередкованим). Під прямим вирішальним впливом розуміють безпосереднє володіння фізичною особою часткою у розмірі не менше 25 відсотків статутного (складеного) капіталу або прав голосу юридичної особи.

Для встановлення непрямого вирішального впливу фізичної особи (незалежно від її формального володіння) слід керуватись рядом ознак, що вказують на її можливість: 1) володіти часткою у розмірі не менше 25 відсотків статутного (складеного) капіталу або права голосу юридичної особи через пов'язаних фізичних чи юридичних осіб, трасти або інші подібні правові утворення; 2) реалізовувати право контролю, володіння, користування або розпорядження всіма активами юридичної особи/утворення чи їх часткою; 3) мати права на доходи від діяльності юридичної особи, трасту або іншого подібного правового утворення; 4) мати право вирі-

пального впливу на формування складу, результати голосування органів управління юридичної особи/утворення; 5) вчиняти правочини, які визначають основні умови господарської діяльності юридичної особи/утворення; 6) приймати обов'язкові до виконання рішення, що мають вирішальний вплив на діяльність юридичної особи/утворення.

Ряд перелічених ознак співпадають з ознаками, які розкривають поняття «значний вплив на управління або діяльність юридичної особи», за визначенням п. 20 ст. 1 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [17]. Відповідно до дефініції, «значним впливом» вважається можливість самостійно або спільно із іншими особами змінювати посадових осіб органів управління юридичної особи, а також мати доступ до інсайдерської інформації, яка дозволяє ухвалювати та/або впливати на ухвалення управлінських рішень, що визначають розвиток і комерційні наслідки для такої юридичної особи. Слід визнати, що доступ до інсайдерської інформації та можливість її використання особисто або через третіх осіб, також може свідчити про здійснення непрямого вирішального впливу на юридичну особу чи інші правові утворення.

Вивчаючи випадки та способи приховування бенефіціарної власності, дослідники із FATF та Egmont Group дійшли висновку, що основною проблемою при визначенні КБВ є встановлення відносин вирішального впливу (контролю) останніх над юридичною особою, трастом чи іншим «юридичним утворенням» [12]. Встановлення фізичної особи, яка не є юридичним власником, однак може здійс-

нювати вирішальний вплив на суб'єкта правовідносин, може ускладнюватись непрозорою структурою власності такого суб'єкта, включенням іноземного елемента, колізіями правового регулювання між різними правовими системами. Крім того, контроль над юридичною особою чи правовим утворенням в інтересах КБВ може здійснюватися із залученням третіх осіб, в тому числі професійних посередників, чи осіб, що перебувають у близьких сімейних відносинах, а також підставних осіб.

Отже, суб'єктам фінансового моніторингу необхідно визначати як осіб, які мають можливість здійснювати вирішальний вплив (контроль) над юридичною особою чи правовим утворенням, так і тих осіб в інтересах яких такий вплив здійснюється, і хто в кінцевому результаті виступатиме КБВ.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проблеми встановлення та розкриття КБВ, у теоретичній площині, пов'язані із недостатньою правовою визначеністю із поняттям «трастів» та «інших подібних правових утворень». Вважаємо, що доцільним є максимально широке трактування означених понять для цілей законодавства по боротьбі з легалізацією доходів отриманих злочинним шляхом. Визначено, що додатковою ознакою, яка може свідчити про здійснення вирішального впливу (контролю) над юридичною особою є доступ до інсайдерської інформації та можливість її використання. При розкритті інформації щодо КБВ, слід уникати формального підходу та визначати всіх осіб які можуть здійснювати вирішальний вплив (контроль), а також тих, у чийх інтересах вони можуть діяти.

Література

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 № 361-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 25. Ст. 171.
2. Махінчук В. М. Поняття кінцевого бенефіціарного власника в законодавстві України // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2017. Вип. 43. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprvchzu_2017_43_7 (дата звернення: 24.02.2021).
3. Селезень П. О. Сучасне розуміння концепції бенефіціарного власника в міжнародних податкових відносинах: основні виклики // Альманах права. 2016. Вип. 7. С. 368–372. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2016_7_96 (дата звернення: 24.02.2021).
4. Селезень П. О. Положення про бенефіціарного власника в Модельній податковій конвенції ОЕСР: історичний аспект 14–17 // Фінансове право. 2016. № 1 (35). URL: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/finansove-pravo/2016/2016_1.pdf (дата звернення: 24.02.2021).
5. Tymchenko L., Selezen P. The Concept of Beneficial Owner in Application of the Ukrainian Double Taxation Treaties // Juridica International. 2016. № 24. PP. 55–62.
6. Косенкова А. Г. Інститут бенефіціарного власника: поняття, ознаки та критерії визначення // Наукові записки. Серія: Право. 2018. Вип. 5. С. 101–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2018_5_23 (дата звернення: 24.02.2021).

7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 50–51, ст. 2057 (втратив чинність).
8. Буяджи Г. Проблемні питання визначення правової природи трасту // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5. С. 10–16.
9. Convention on the Law applicable to Trusts and on their recognition (Concluded 1 July 1985). URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=59> (дата звернення: 24.02.2021).
10. Буяджи Г. Теоретичні та практичні проблеми визнання та кваліфікації інституту трасту // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 10–15.
11. Єремєєв А. Загальна характеристика господарсько-правового трасту // Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 55–61.
12. Concealment of Beneficial Ownership. FATF-Egmont Group report. Paris. 18 July 2018. P. 185. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/methodsandtrends/documents/concealment-beneficial-ownership.html>
13. Про внесення змін до Положення про порядок видачі юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації: Постанова Національного банку України від 22.12.2018 № 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150500-18#Text> (дата звернення: 24.02.2021).
14. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 № 466-IX // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 32. Ст. 227.
15. Директива (EU) 2015/849 Європейського Парламенту та Ради від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (EU) № 648/2012 Європейського Парламенту і Ради, а також скасовує Директиву 2005/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради та Директиву Комісії 2006/70/ЄС. URL: <https://www.pard.ua/download.php?downloadid=1073> (дата звернення: 24.02.2021).
16. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0043.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2018%3A156%3ATOC (дата звернення: 24.02.2021).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19.06.2020 № 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> (дата звернення: 24.02.2021).

References

1. Pro zapobighannja ta protydyju leghalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju teroryzmu ta finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshhennja: Zakon Ukrainy vid 06.12.2019 # 361-IX // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 2020. # 25. St. 171.
2. Makhinchuk V. M. Ponjattja kincevogho beneficiarnogho vlasnyka v zakonodavstvi Ukrainy // Aktualni problemy vdoshonalennja chynnogho zakonodavstva Ukrainy. 2017. Vyp. 43. S. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2017_43_7 (data zvernennja: 24.02.2021).
3. Selezenj P. O. Suchasne rozuminnja koncepciji beneficiarnogho vlasnyka v mizhnarodnykh podatkovykh vidnosynakh: osnovni vyklyky // Aljmanakh prava. 2016. Vyp. 7. S. 368–372. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ap_2016_7_96 (data zvernennja: 24.02.2021).
4. Selezenj P. O. Polozhennja pro beneficiarnogho vlasnyka v Modeljnij podatkovij konvenciji OESR: istorychnyj aspekt 14–17 // Finansove pravo. 2016. # 1 (35). URL: http://ndi-fp.nusta.com.ua/files/doc/finansove-pravo/2016/2016_1.pdf (data zvernennja: 24.02.2021).
5. Tymchenko L., Selezen P. The Concept of Beneficial Owner in Application of the Ukrainian Double Taxation Treaties // Juridica International. 2016. #. 24. PP. 55–62.
6. Kosenkova A. Gh. Instytut beneficiarnogho vlasnyka: ponjattja, oznaky ta kryteriji vyznachennja // Naukovi zapysky. Serija: Pravo. 2018. Vyp. 5. S. 101–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2018_5_23 (data zvernennja: 24.02.2021).
7. Pro zapobighannja ta protydyju leghalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju teroryzmu ta finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshhennja: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 # 1702-VII // Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR), 2014, # 50–51, st.2057 (vtratyv chynnistj).

8. Bujadzhy Gh. Problemni pytannja vyznachennja pravovoji pryrody trastu // Pidpryjemnytvo, ghospodarstvo i pravo. 2017. #5. S.10–16.
9. Convention on the Law applicable to Trusts and on their recognition (Concluded 1 July 1985). URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=59> (data zvernennja: 24.02.2021).
10. Bujadzhy Gh. Teoretychni ta praktychni problemy vyznannja ta kvalifikaciji instytutu trastu // Pidpryjemnytvo, ghospodarstvo i pravo. 2017. # 9. S. 10–15.
11. Jeremjejev A. Zagaljna kharakterystyka ghospodarsjko-pravovogho trastu // Pidpryjemnytvo, ghospodarstvo i pravo. 2020. #12. S. 55–61.
12. Concealment of Beneficial Ownership. FATF-Egmont Group report. Paris. 18 July 2018. R. 185. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/methodsandtrends/documents/concealment-beneficial-ownership.html>
13. Pro vnesennja zmin do Polozhennja pro porjadok vydachi jurydychnym osobam licenziji na nadannja bankam poslugh z inkasaciji: Postanova Nacionaljnogho banku Ukrainy vid 22.12.2018 # 150. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150500-18#Text> (data zvernennja: 24.02.2021).
14. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy shhodo vdoshkonalennja administruvannja podatkov, usunennja tekhnichnykh ta logichnykh neuzghodzhenostej u podatkovomu zakonodavstvi: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 # 466-IX // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 2020. # 32. St.227
15. Dyrektyva (EU) 2015/849 Jevropejskogho Parlamentu ta Rady vid 20 travnja 2015 roku pro zapobighannja vykorystannju finansovoji systemy dlja cilej vidmyvannja ghroshej abo finansuvannja terorizmu, shho vnosytj zminy do Reglamentu (EU) # 648/2012 Jevropejskogho Parlamentu i Rady, a takozh skasovuje Dyrektyvu 2005/60/ES Jevropejskogho Parlamentu i Rady ta Dyrektyvu Komisiji 2006/70/ES. URL: <https://www.pard.ua/download.php?download-id=1073> (data zvernennja: 24.02.2021).
16. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.156.01.0043.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2018%3A156%3ATOC (data zvernennja: 24.02.2021).
17. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo sproshhennja zaluchennja investycij ta zaprovadzhennja novykh finansovykh instrumentiv: Zakon Ukrainy vid 19.06.2020 # 738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> (data zvernennja: 24.02.2021).

Шматько Гліб Ілліч

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шматько Глеб Ильич

*аспирант кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Shmatko Gleb

*Post-Graduate Student of the
Department of Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6956

**GREEN DEAL TA UKRAÏNA:
ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ У СФЕРІ
АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ**

**GREEN DEAL И УКРАИНА:
ПРАВОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ В СФЕРЕ
АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ**

**GREEN DEAL AND UKRAINE:
LEGAL PROSPECTS IN ALTERNATIVE ENERGY**

Анотація. *Green Deal* – це план дій ЄС з амбіційною метою переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 року. Уряд України оголосив про намір нашої країни приєднатися до *Green Deal*. Такі прагнення уряду є важливими, з огляду на необхідність формування державної політики в Україні, яка враховувала б сучасні екологічні та кліматичні проблеми. У той же час ми повинні пам'ятати про весь спектр наслідків *Green Deal* для України в контексті можливостей та загроз, які вона створює для нашої держави. Комюніке закладає основи для дій у дев'яти сферах, як-от: клімат, енергетика, промислова стратегія для циркулярної економіки, стала і розумна мобільність, зелена сільськогосподарська політика, збереження біорізноманіття, нульове забруднення, фінансові інструменти, Євросоюз як глобальний лідер. *Green Deal* базуючись на цілій низці програмних та нормативних актів, динамічно реагує на виникнення нових завдань шляхом прийняття нових стратегій, планів, показників тощо. В Україні постійно ведуться дискусії щодо долучення до *Green Deal*, щодо його можливостей, переваг, загроз.

Стратегія екологізації Європи стає предметом обговорень представників органів публічної влади, громадянського суспільства, бізнесу. Бізнес найбільше турбують саме загрози – для торгівлі, експорту, особливо в контексті наміру Європейського Союзу запровадити нову політику декарбонізації у світі.

Незважаючи на амбіційність наміру, *Green Deal* залишається неузгодженим набором розрізнених рішень, які у сучасному вигляді не здатні породити більш системну і таку, що торкається способу мислення, зміну, в якій дійсно є потреба. Якщо говорити мовою технічних термінів, то ми могли б сказати, що стратегія – це сукупність нових «плагінів», тоді як те, що нам справді потрібно, – Якщо говорити мовою технічних термінів, то ми могли б сказати, що стратегія – це сукупність нових «плагінів», тоді як те, що справді потрібно, – це цілковита заміна програмного забезпечення, щоб повністю «перепрограмувати» весь механізм кліматичної політики в Європейському Союзі. Однак вплив такого перепрограмування має бути контрольованим, щоб екологізація стала рушієм національної економіки України, а не стала черговим деструктивним фактором подальшого занепаду країни

У результаті проведеного дослідження було встановлено необхідність побудови відносин між Україною та ЄС щодо реалізації *Green Deal* на основі співпраці, діалогу та дотримання національних інтересів, зокрема і у сфері альтернатив-

ної енергетики. Основним інструментом котрим повинна керуватися Україна впроваджуючи норми Green Deal повинна стати розумна національна політика екологічного протекціонізму української енергетики та поступове впровадження альтернативних джерел на всій території країни, а не сліпе копіювання норм і методик ЄС котрі не будуть мати механізму пристосування та реалізації на практиці.

Ключові слова: альтернативна енергетика, європейський зелений курс, джерело енергії, енергетична стратегія, енергетичне право, відновлювані джерела енергії.

Аннотация. Green Deal – это план действий ЕС с амбициозной целью перехода к климатически нейтральной Европе до 2050 года. Правительство Украины объявило о намерении нашей страны присоединиться к Green Deal. Такое стремление правительства важно, учитывая необходимость формирования государственной политики в Украине, которая учитывала бы современные экологические и климатические проблемы. В то же время мы должны помнить обо всем спектре последствий Green Deal для Украины в контексте возможностей и угроз, которые она создает для нашего государства. Коммюнике закладывает основы для действий в девяти сферах, как: климат, энергетика, промышленная стратегия для циркулярной экономики, стала и умная мобильность, зеленый сельскохозяйственная политика, сохранения биоразнообразия, нулевое загрязнение, финансовые инструменты, Евросоюз как глобальный лидер. Green Deal основываясь на целом ряде программных и нормативных актов, динамично реагирует на возникновение новых задач путем принятия новых стратегий, планов, показателей и тому подобное. В Украине постоянно ведутся дискуссии о вступлении в Green Deal, с его возможностями, преимуществами и угрозами.

Об этом говорят государственные органы, общественность, эксперты, бизнес. Наиболее потенциальные угрозы для бизнеса – для торговли, экспорта, особенно в контексте намерения Европейского Союза ввести новую политику декарбонизации в мире.

Несмотря на амбициозность намерен, Green Deal остается несогласованным набором разрозненных решений, будучи не в состоянии породить более системную и такую, что касается способа мышления, изменение, в которой действительно есть необходимость. Если говорить на языке технических терминов, то мы могли бы сказать, что стратегия – это совокупность новых «плагинов», тогда как то, что нам действительно нужно – так это полная замена программного обеспечения, чтобы полностью «перепрограммировать» весь механизм климатической политики в Европейском союзе способом, который будет поддерживать национальную украинскую экономику, а не станет очередным деструктивным шагом дальнейшего упадка страны.

В результате проведенного исследования было установлено необходимость построения отношений между Украиной и ЕС по реализации Green Deal на основе сотрудничества, диалога и соблюдения национальных интересов, в том числе и в сфере альтернативной энергетики. Основным инструментом, которым должна руководствоваться Украина, внедряя нормы Green Deal должна стать разумная национальная политика экологического протекционизма украинской энергетики и постепенное внедрение альтернативных источников на всей территории страны, а не слепое копирование норм и методик ЕС, которые не будут иметь механизма приспособления и реализации на практике.

Ключевые слова: альтернативная энергетика, европейский зеленый курс, источник энергии, энергетическая стратегия.

Summary. Green Deal is the EU's action plan with the ambitious goal of moving to a climate-neutral Europe by 2050. The Government of Ukraine has announced the intention of our country to join the European Green Course. Such aspirations of the government are important, given the need to formulate public policy in Ukraine that would take into account current environmental and climate issues. At the same time, we must keep in mind the full range of consequences of the Green Deal for Ukraine in the context of the opportunities and threats it poses to our country. The communiqué lays the groundwork for action in nine areas, such as climate, energy, industrial strategy for the circular economy, sustainable and smart mobility, green agricultural policy, biodiversity conservation, zero pollution, financial instruments, and the European Union as a global leader. Based on a number of program and regulations, Green Deal responds dynamically to the emergence of new challenges by adopting new strategies, plans, indicators, etc. In Ukraine, there are constant discussions about joining Green Deal, about its opportunities, benefits, threats.

This is said by government agencies, the public, experts and business. Business is most concerned about threats to trade and exports, especially in the context of the European Union's intention to introduce a new decarbonization policy in the world.

Despite the ambition of the intention, Green Deal remains an uncoordinated set of disparate solutions, being unable to generate the more systematic and thought-provoking change that is really needed. In technical terms, we could say that the strategy is a set of new «plug-ins», while what we really need is a complete replacement of the software to completely «reprogram» the whole mechanism of climate policy in the European Union. This way have to support the national Ukrainian economy, and not become another destructive step in the further decline of the country.

As a result of the study, it was identified the need to build relations between Ukraine and the EU on the implementation of the Green Deal on the basis of cooperation, dialogue and compliance with national interests, including in the field of alternative energy. The main tool that Ukraine should be guided by when implementing Green Deal norms should be a reasonable national policy of environmental protectionism of Ukrainian energy and gradual introduction of alternative sources throughout the country, and not blindly copying EU norms and methods that will not have a mechanism for adaptation and implementation.

Key words: *alternative energy, European green deal, energy source, energy strategy.*

Постановка проблеми. Продовжуючи шлях євроінтеграційного розвитку, Україна зацікавлена у подальшій модернізації свого енергетичного потенціалу з метою максимальної відповідності вимогам європейського енергетичного ринку та набуття статусу повноцінної країни-партнера у цій сфері. Відповідний шлях лежить у рамках активного розвитку альтернативної енергетики. У цій сфері Україна має цілу низку гострих проблем, а саме: законодавча нестабільність, відсутність міцних регуляторних і фінансових механізмів, недостатнє поширення новітніх цифрових технологій у промисловому виробництві та енергетиці, які здатні зменшити негативне навантаження на навколишнє природне середовище. Ці та інші проблеми призвели до кризових явищ у сфері альтернативної енергетики, заморожування низки інвестиційних проектів протягом останнього року, загального спаду активності у галузі. Фактичні дії органів державної влади щодо альтернативної енергетики протягом 2020 року продемонстрували антагонізм із заявленими деклараціями щодо всебічної підтримки відновлюваної енергетики. Ще більше загострює ситуацію заява про підтримку Green Deal, що українською перекладається як «Зелений пакт для Європи» або «Європейський зелений курс». Йдеться про концепцію перетворення Європи до 2050 року в перший кліматично нейтральний континент планети. ЄС поставив перед собою завдання за 30 років здійснити декарбонізацію енергетики і в цілому економіки. Іншими словами, планується відмовитися від використання шкідливих для глобального клімату викопних енергоносіїв — вугілля, нафти і природного газу, — замінивши їх на відновлювані джерела енергії (ВДЕ) і на вироблену за допомогою екологічних технологій сировину. Важливим моментом є питання: наслідки якого характеру понесе Україна, взявши участь у цій еколого-енергетичній співпраці з ЄС?

Формулювання цілей статті (постановка завдання) є визначення та дослідження процесу розвитку правових перспектив альтернативної енергетики в Україні у контексті реалізації Green Deal.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна правова наука приділяє все більше уваги питанням правового забезпечення альтернативної енергети-

ки. Теоретичною основою статті стали наукові праці вчених-фахівців у галузі аграрного, земельного, природоресурсного та екологічного права Одеської правової школи, зокрема роботи Т. Є. Харитонової [3, с. 237–245], І. І. Каракаша, [7, с. 184] Х. А. Григор'євої [3, с. 237–245], К. М. Караханян [8, с. 95], Є. О. Платонові [2, с. 251], І. Є. Чумаченко [9, с. 101] та ін. При цьому еколого-правова наука ще не містить ґрунтовних досліджень у напрямі встановлення впливу Green Deal на сферу альтернативної енергетики України.

Виклад основного матеріалу. Тренд екологізації продовжує завойовувати популярність у світі. Черговим викликом для України може стати реалізація програми ЄС Green Deal (так званий Європейський зелений курс, ЄЗК). Мета цього амбітного плану — здійснити перехід до кліматично нейтральної Європи до 2050 року. Green Deal закладає основи для дій у дев'яти сферах, як-от: клімат, енергетика, промислова стратегія для циркулярної економіки, стала і розумна мобільність, зелена сільськогосподарська політика, збереження біорізноманіття, нульове забруднення, фінансові інструменти, Євросоюз як глобальний лідер. У 2018 р. у ЄС було сформовано європейське стратегічне довгострокове бачення щодо досягнення вуглецево-нейтральної економіки ЄС та відповідного впливу економіки на клімат до 2050 року (The European Council, 2018). Поточна політика ЄС узгоджується з попередньою метою скорочення викидів парникових газів в ЄС у частині протидії змінам клімату. Відмінність полягає лише в амбітності нової мети — досягнення цілковито вуглецево-нейтральної економіки, а не лише зменшення обсягу викидів парникових газів на 80–90% порівняно з 1990 роком. Green Deal формує цілісне та детальне бачення того, як можна досягти вуглецево-нейтральних цілей і зменшити викиди парникових газів. Разом з тим цей документ більшою мірою являє собою заяву про наміри, а не всебічну європейську стратегію. Європейська Комісія представляє інвестиційний план «Стала Європа» з метою забезпечення додаткових фінансових потреб для декарбонізації, які оцінюються в 260 млрд. євро на рік (близько 1,5% ВВП ЄС), і в 2021 р. ухвалити план дій щодо протидії забрудненню повітря, води

та ґрунту для захисту громадян ЄС й екосистеми. Декарбонізація енергетичного сектору реалізується в європейській регуляторній політиці з використанням двох основних інструментів. Існуюче законодавство ЄС у сфері декарбонізації включає систему торгівлі викидами, що встановлює ціну на CO₂ для промисловості, виробників електроенергії та палива, та національні цілі для інших секторів. Директива щодо відновлюваних джерел енергії забезпечує підтримку та встановлює цілі для ЄС у використанні біометану, водню, різноманітних синтетичних газів і рідин, що можуть вироблятися в тому числі з природного газу. Існує два протилежних сценарії розвитку попиту на природний газ у найбільш розвинутих регіонах ЄС — еволюційний та революційний. Еволюційний сценарій здебільшого орієнтований на досягнення максимальної економічної вигоди, а революційний передбачає посилення кліматичного регулювання, просування ВДЕ та зниження обсягів споживання традиційних видів вуглеводнів. ЄС у своїх енергетичних стратегіях і прогнозах очікує скорочення споживання природного газу до 2050 року за всіма сценаріями розвитку. Водночас у разі реалізації активної політики декарбонізації європейської економіки значна частина споживання природного газу буде пов'язана фактично з неенергетичними потребами (виробництво органічної хімії тощо). Згідно з прогнозами до 2050 р. виробництво природного газу у країнах ЄС значно скоротиться та порівняно з 2015 р. зменшиться на 70–85%. Зменшення попиту на природний газ обумовлює також зниження імпортової залежності від зовнішніх джерел постачання внаслідок зменшення імпорту природного газу до країн ЄС. [1, с. 32–33].

Ураховуючи, що розвиток альтернативної енергетики є невід'ємною складовою «Європейського зеленого курсу», надзвичайно важливо проаналізувати можливості та ризики, які можуть спіткати Україну у випадку приєднання до реалізації масштабних екологізаційних змін, а також важливо встановити оптимальні межі української участі у цій ініціативі.

Передусім, необхідно визначити стартові законодавчі та доктринальні позиції України у цій сфері. Так, аналізуючи етапи розвитку законодавства про використання альтернативних джерел енергії в Україні, Є. О. Платонова виділила чотири основні етапи: 1) етап виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії (1994–1999 рр.); 2) етап формування законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 рр.); 3) інтеграційний етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 рр.), 4) інноваційний

етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії (з 2017 року і до теперішнього часу) [2, с. 251]. Розвиток вітчизняного енергетичного законодавства в умовах реалізації в ЄС Green Deal цілком відповідає інноваційному етапу, що був виділений ученою. Однак сучасні тенденції розвитку законодавства демонструють спад протекціонізму та нестабільності регуляторного середовища, що негативно впливають на поступальний розвиток альтернативної енергетики в нашій державі.

Якщо аналізувати доктринальні засади правового регулювання альтернативної енергетики, то слід особливо наголосити на існуванні деяких проблемних моментів. Так, у своєму ґрунтовному дослідженні еволюції наукової думки у сфері правового регулювання альтернативної енергетики Т. Є. Харитонova та Х. А. Григор'єва проаналізували становлення вітчизняної доктрини у методологічному, термінологічному та змістовному аспектах. Учені дійшли висновку про досить суттєві ознаки, які характеризують сучасні дослідження у сфері правового забезпечення альтернативної енергетики, а саме: а) концентрація уваги на гармонізації із законодавством ЄС; б) значна питома вага порівняльно-правових наукових досліджень; в) значна кількість за своєю суттю неправових досліджень, спрямованих на доведення необхідності і доцільності переходу до альтернативної енергетики; г) галузева фрагментарність [3, с. 237–245]. Такий стан розвитку доктринальних засад правового стимулювання альтернативної енергетики не сприяє удосконаленню законодавства у цій сфері, а тим більше не сприяє урахуванню такого потужного зовнішньополітичного фактору як початок реалізації Green Deal.

Отже, наразі в Україні законодавство у сфері альтернативної енергетики є нестабільним, а доктринальні основи є слабо розвиненими. Ці початкові умови необхідно враховувати під час розробки стратегії співпраці із ЄС у напрямі реалізації Green Deal. Характерно, що початкова нормативно-правова основа такої співпраці вже закладена. Так, основними законодавчими актами, які є фундаментом співпраці України та ЄС у рамках курсу Green Deal, можна назвати закони України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» [4], «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [5], постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни

клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс» та ін. [6]. Екологізація у тому масштабі, що запланований в ЄС, неможлива без глибокої трансформації енергетичної сфери. Як справедливо зазначає професор І. І. Каракаш, енергетика є одним з основних забруднювачів навколишнього природного середовища. Використання застарілих технологій виробництва, зношеного обладнання і устаткування, низький рівень використання ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій, високий рівень концентрації екологічно небезпечних виробництв і об'єктів — все це сприяє постійному збільшенню екологічного навантаження на навколишнє середовище. Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. [7. с. 184]. Накопичення таких проблем має враховуватися під час оцінки можливості енергетичного переходу України до використання альтернативної енергетики. Долучення до реалізації Green Deal має узгоджуватися із тверезою оцінкою сучасного стану енергетичної системи нашої держави з метою унеможливлення подій, на кшталт Чорнобильської катастрофи або подібних деструкційних інцидентів для навколишнього середовища України.

Досвід ЄС підтверджує, що важливу роль у правильній оцінці поточної ситуації та створенні стратегічних маршрутів енергетичного переходу відіграють програмні документи. Розробивши Green Deal, європейська спільнота чітко проставила точку старту та точку фінішу, окреслила строки та напрями досягнення поставлених цілей. Програмна діяльність в Україні має багато недоліків. Аналізуючи розвиток законодавчого та програмного забезпечення К. М. Караханян [8, с. 95] та І. Є. Чумаченко [9, с. 101], приходять до висновку, що програмних документів у сфері альтернативної енергетики було прийнято багато, однак їх спільними проблемами слід визнати недотримання термінів та невиконання поставлених завдань. Відсутність інформації щодо виконання запланованих у програмах заходів та етапів позбавляє можливості своєчасно виявити недоліки, прорахунки програмних положень та екстрено відреагувати шляхом внесення відповідних коректив. Своєчасна інформація та контроль за виконанням програм має стати запорукою позитивного впливу на подальше удосконалення розвитку альтернативної енергетики в Україні. Окреслені проблеми у своїй сукупності здатні суттєво завадити активним екологізаційним процесам в Україні, навіть незважаючи на прагнення долучитися до ре-

алізації Green Deal. Це важливі наслідки реалізації Green Deal, однак вони стосуються сільського господарства та промисловості. Нас цікавить енергетична сфера. Замість цього тексту потрібно проаналізувати перспективи змін в енергетиці під впливом екологізації. Наприклад, вже зараз точаться розмови про закриття атомних електростанцій як екологічно ворожих. Для України актуальним є також закриття вугільних шахт. Цей напрям є досить болючим для багатьох країн ЄС (наприклад, Польщі), адже вугільна промисловість — це не тільки енергетика, економіка, — це ще й безліч соціальних питань (у цій галузі працюють тисячі людей). Такі ж болючі точки і у нас [10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи, можна дійти висновку про те, що реалізація Green Deal здійснить потужний всебічний вплив на Україну, її економіку, енергетику, соціальну сферу та інші складові суспільних відносин. З урахуванням існуючих законодавчих та доктринальних засад повноцінне залучення України до реалізації Green Deal, на нашу думку, надасть більше ризиків, ніж позитивних наслідків. Через економічні кризи, пандемію, слабкий розвиток технічного та законодавчого регулювання альтернативної енергетики та багато інших проблем масштабна екологізаційна кампанія в енергетичній сфері може потерпіти невдачу та призвести до зайвих втрат. Саме тому, на наш погляд, вчасна поступова адаптація та досягнення важливих саме для України домовленостей з ЄС є тим позитивним поміркованим шляхом нашої країни, який приведе її до розвитку альтернативної енергетики та реалізації власного «зеленого курсу». Досягнення кліматичних цілей вимагатиме від України у тому числі зменшення обсягу викидів парникових газів підприємствами паливно-енергетичного комплексу переважно через відмову від вугілля та заміщення його відновлювальною та атомною енергетикою. Для подальшого розвитку ВДЕ мають діяти ринкові принципи, система «зелених» аукціонів, функціонувати системи накопичення, введено додаткові високоманеврові потужності, розвинуті «розумні» мережі. Постійні дотації, підтримка з бюджету вугільної галузі, а також імітація десятиліттями реформи цієї галузі призвели до того, що сьогодні ми маємо дорогу високовуглецеву теплову генерацію у важкому кризовому стані. Загальні тенденції свідчать, що буде падіння попиту на вугілля, особливо на Європейському континенті. Сьогодні ми маємо виконати програму комплексного реформування вугільної галузі у доволі стислі терміни, при цьому забезпечивши всеохоплюючу трансформацію регіо-

нів. Зелена енергетика не дає такої великої кількості робочих місць, як шахти. Відповідно, коли говорять про заміщення, то ті люди, котрі звільняються з шахт, не зможуть працевлаштуватися у сонячній енергетиці. Відповідно треба моделювати, де створювати робочі місця для них. Важливо, щоби це були сталі галузі без вуглецевого сліду. Говорячи про реформу вугільної галузі, ми передусім думаємо про шахтаря, його сім'ю, людей, які пов'язані із роботою шахти, та про майбутнє населеного пункту та всього регіону. Якщо Україна не отримає міжнародну фінансову та технічну підтримку процесів фізичного закриття шахт та трансформації регіонів, перехід на низьковуглецеву енергетику триватиме дуже довго. При цьому має бути враховано амбітну мету виконувати цілі і завдання Green Deal, що ставить мету до 2050 року досягти кліматичної нейтральності не лише ЄС,

але цілого Європейського континенту. Відповідно Україна має прорахувати, як зменшувати вугільну генерацію, що робити з атомною, відновлювальною галузями енергетики, які перспективи розвитку водню. Тому Енергетична стратегія України на період до 2050 року має стати ґрунтовним документом, базованим на математичному моделюванні.

Отже, у результаті дослідження було встановлено необхідність побудови відносин між Україною та ЄС щодо реалізації Green Deal на основі співпраці, діалогу та дотримання національних інтересів, зокрема і у сфері альтернативної енергетики.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України.

Література

1. Юхимець, Р. С. Перспективна роль природного газу в рамках «зеленого переходу» ЄС: аналітичний огляд // Економіка промисловості. 2020. № 3 (91). С. 29–46.
2. Платонова Є.О Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 251–255.
3. Харитонova Т.Є., Григор'єва Х.А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 3 (31). С. 237–245.
4. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (Закон України). № 377-IX. (2019). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>
5. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Закон України). № 1678-VII. (2015). Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
6. Про утворення міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс». (Постанова). № 33. (2020). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-п#Text>
7. Екологічне право України: курс лекцій / за ред. д-ра юрид. наук, проф. кафедри аграрного, земельного та екологічного права НУ «ОЮА» Каракаша І.І. Одеса, 2020. 321 с.
8. Караханян К.М Тенденції розвитку законодавства у сфері альтернативної енергетики в Україні // Juris Europensis Scientia. 2020. Вип. 4. С. 90–95.
9. Чумаченко І.Є Програми стимулювання розвитку альтернативної енергетики в Україні: правові проблеми та перспективи // Juris Europensis Scientia. 2020. Вип. 4. С. 96–101.
10. Реалии European Green Deal для Украины: аграрии поймут ценность лесов. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/12/15/669162/>

References

1. Jukhymecj, R. S. Perspektyvna rolj pryrodnogho ghazu v ramkakh «zelenogho perekhodu» JeS: analitychnyj oghlad // Ekonomika promyslovosti. 2020. # 3 (91). S. 29–46.
2. Platonova Je. O Etapy rozvytku zakonodavstva u sferi vykorystannja aljternatyvnykh dzherel energhiji v Ukraini // Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. 2020. # 8. S. 251–255.
3. Kharytonova T. Je., Ghryghor'jeva Kh. A. Doktryna pravovogho rehuljuvannja aljternatyvnoji energhetyky v Ukraini: suchasni tendenciji rozvytku. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. # 3 (31). S. 237–245.
4. Pro zasady monitorynghu, zvitnosti ta veryfikaciji vykydiv parnykovykh ghaziv (Zakon Ukrainy). # 377-IX. (2019). Vylucheno z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>

5. Pro ratyfikaciju Ughody pro asociaciju mizh Ukrajinuju, z odnijeji storony, ta Jevropejskym Sojuzom, jevropskym spivtovarystvom z atomnoji energhiji i jikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoji storony (Zakon Ukraïny). # 1678-VII. (2015). Vylucheno z https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

6. Pro utvorennya mizhvidomchoji robochoji ghrupy z pytanj koordynaciji podolannya naslidkiv zminy klimatu v ramkakh iniciatyvy Jevropejskoi Komisiji «Jevropejskyj zelenyj kurs». (Postanova). # 33. (2020). Vylucheno z <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-p#Text>

7. Ekologichne pravo Ukraïny: kurs lekcij / za red. d-ra juryd. nauk, prof. kafedry aghrarnogho, zemel'nogho ta ekologichnogho prava NU»OJuA» Karakasha I. I. Odesa, 2020. 321 s.

8. Karakhanjan K.M Tendenciji rozvytku zakonodavstva u sferi aljternatyvnoi energhetyky v Ukraïni // Juris Europensis Scientia. 2020. Vyp. 4. S. 90–95.

9. Chumachenko I. Je Proghramy stymuljuvannya rozvytku aljternatyvnoi energhetyky v Ukraïny: pravovi problemy ta perspektyvy // Juris Europensis Scientia. 2020. Vyp. 4. S. 96–101.

10. Realyy European Green Deal dlja Ukraïny: aghraryy pojmut cennostj lesov. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/12/15/669162/>

Бусакевич Антон Вячеславович
асистент

*Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Бусакевич Антон Вячеславович
ассистент

*Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Busakevych Anton
Assistant

*Kryvyi Rih Faculty of the
National University «Odessa Law Academy»*

Стець Олег Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент

*Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Стець Олег Николаевич
кандидат юридических наук, доцент

*Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Stets Oleg
PhD in Law, Associate Professor

*Kryvyi Rih Faculty of the
National University «Odessa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6971

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПРАЦЮ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ТРУД: ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА МОЛОДЕЖИ

CONSTITUTIONAL RIGHT TO HUMAN WORK: PROBLEMATIC ASPECTS OF YOUTH EMPLOYMENT

Анотація. Стаття присвячена розгляду правової природи права на працю як одного з найважливіших прав людини. Аналізується законодавче визначення та реалізація права молоді на перше робоче місце в Україні. Аналіз молодіжного сегменту ринку праці в Україні досить невтішний: випускникам закладів вищої освіти важко знайти своє перше робоче місце без досвіду роботи, що призводить до того, що майже половина молодих спеціалістів не працюють за фахом. Більше того, аналіз чинного трудового законодавства та законодавства, яке регулює правове становище молоді в Україні, дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні в країні відсутня єдина система нормативно-правових актів, що не дозволяє забезпечити ефективну зайнятість молоді. Кількість прийнятих в останні роки програм, указів, постанов, окремих законів з питань молодіжної політики не впливає суттєво на правове становище молоді. Як наслідок, відсутній механізм реалізації цілого ряду трудових норм, особливо в сфері працевлаштування молоді.

На думку авторів, доцільним є впровадження нововведень, які покликані допомогти подолати ряд наявних проблем в сфері працевлаштування молоді, а саме створення дієвої політики підтримки молоді в пошуку першого робочого місця з боку держави та забезпечення взаємозв'язку між закладами вищої освіти та безпосередньо роботодавцями. З метою забезпечення ефективної зайнятості молоді необхідно сформувати пакет законів і підзаконних актів, що дозволяють забезпечити підготовку робітничих кадрів та фахівців відповідно до потреб в робочій силі, їх гарантоване працевлаштування, збереження першого робочого місця на строк не менше двох років, створення сприятливих умов для самозайнятості в вигляді підприємництва, творчості, надання послуг.

Авторами звертається увага, що на сьогодні в Україні досі не врегульовано питання творчої працевлаштованості дітей, яка останнім часом є все більш затребуваною. В статті також проаналізовано прогалини законодавства з питання піднятого в темі роботи, зокрема запропоновано внесення змін до окремих статей Кодексу Законів про працю України; запропоновано пропозиції вдосконалення законодавчої бази України щодо поліпшення ситуації з першим робочим місцем.

Ключові слова: працевлаштування молоді, перше робоче місце, право на працю, конституційне право.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению правовой природы права на труд как одного из важнейших прав человека. Анализируется законодательное определение и реализация права молодежи на первое рабочее место в Украине. Анализ молодежного сегмента рынка труда в Украине достаточно неутешительный: выпускникам высших учебных заведений трудно найти свое первое рабочее место без опыта работы, что приводит к тому, что почти половина молодых специалистов не работают по специальности. Более того, анализ действующего трудового законодательства и законодательства, регулирующего правовое положение молодежи в Украине, позволяет сделать вывод о том, что сегодня в стране отсутствует единая система нормативно-правовых актов, что не позволяет обеспечить эффективную занятость молодежи. Количество принятых в последние годы программ, указов, постановлений по вопросам молодежной политики не влияет существенно на правовое положение молодежи. Как следствие, отсутствует механизм реализации целого ряда трудовых норм, особенно в сфере трудоустройства молодежи.

По мнению авторов статьи, целесообразно внедрение нововведений, которые призваны помочь преодолеть ряд существующих проблем в сфере трудоустройства молодежи, а именно создание действенной политики поддержки молодежи в поиске первого рабочего места со стороны государства и обеспечения взаимосвязи между вузами и непосредственно работодателями. С целью обеспечения эффективной занятости молодежи необходимо сформировать пакет законов и подзаконных актов, позволяющих обеспечить подготовку рабочих кадров и специалистов в соответствии с потребностями в рабочей силе, их гарантированное трудоустройство, сохранение первого рабочего места на срок не менее двух лет, создание благоприятных условий для самозанятости в виде предпринимательства, творчества, оказания услуг.

Авторами обращается внимание, что на сегодня в Украине до сих пор не урегулирован вопрос творческой трудоустроенности детей, которая в последнее время является все более востребованной. В статье также проанализированы пробелы законодательства по вопросу поднятому в теме работы, в частности предложено внесение изменений в отдельные статьи Кодекса Законов о труде Украины; предложено совершенствование законодательной базы Украины по улучшению ситуации с первым рабочим местом в Украине.

Ключевые слова: трудоустройство молодежи, первое рабочее место, право на труд, конституционное право.

Summary. The article is devoted to the legal nature of the right to work as one of the most important human rights. The legislative definition and realization of the right of youth to the first job in Ukraine is analyzed. The analysis of the youth segment of the labor market in Ukraine is quite disappointing: it is difficult for graduates of higher education institutions to find their first job without work experience, which leads to the fact that almost half of young professionals do not work in their specialty. Moreover, the analysis of the current labor legislation and the legislation regulating the legal status of youth in Ukraine allows us to conclude that today the country does not have a single system of regulations that does not allow for effective youth employment. The number of programs, decrees, resolutions, and separate laws on youth policy adopted in recent years does not significantly affect the legal status of young people. As a result, there is no mechanism for implementing a number of labor standards, especially in the field of youth employment.

According to the authors, it is advisable to introduce innovations designed to help overcome a number of existing problems in the field of youth employment, namely the creation of an effective policy to support young people in finding their first job by the state and ensuring communication between higher education institutions and employers. In order to ensure effective employment of young people it is necessary to form a package of laws and regulations that provide training for workers and professionals in accordance with the needs of the workforce, their guaranteed employment, maintaining the first job for at least two years, creating favorable conditions for self-employment. in the form of entrepreneurship, creativity, provision of services.

The authors draw attention to the fact that today in Ukraine the issue of creative employment of children, which has recently become more and more popular, has not been settled. The article also analyzes the gaps in the legislation on the issue raised in the topic of work, in particular, proposed amendments to certain articles of the Labor Code of Ukraine; proposed proposals to improve the legal framework of Ukraine to improve the situation with the first job in Ukraine.

Key words: youth employment, first job, right to work, constitutional law.

Постановка проблеми. Право на працю — одне з найважливіших конституційних прав людини. Реалізація цього права зумовлює можливість реалізації ряду інших соціально-трудова прав: право на відпочинок, на справедливую оплату праці, на безпечні умови праці та інше.

Протягом всього періоду розвитку законодавства про працю в Україні законодавець передбачав норми, що закріплюють право на працю для молодих спеціалістів, виокремлюючи їх у зв'язку з незахищеністю даного виду працівників.

Працевлаштування молоді вважається однією з найгостріших соціально-економічних проблем. Все це пов'язано з тим, що ринок праці та ринок освітніх послуг, також як і товарний ринок, розвивається за законами попиту і пропозиції. Тому важливо контролювати баланс цих ринків для успішного розвитку економіки України і суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями працевлаштування української молоді та пошуками їх подолання займалися такі вчені як Л. В. Леонтьєва, Ю. В. Богоявленська [9, с. 44], О. М. Шевченко, О. Б. Талько [15, с. 66], Н. Є. Скрипник, О. П. Кальченко, А. О. Тельна [14], тощо.

Загалом, головна увага вчених була прикута до питань пов'язаних із виокремленням головних проблем під час пошуку випускниками закладів вищої освіти свого першого робочого місця; формуванням пропозицій щодо покращення державної політики в сфері працевлаштування молоді. Також деякі науковці розкривали соціально-психологічний аспект працевлаштування молодих людей [15, с. 66], в той час як самі проблеми ринку праці, а саме правового регулювання молодіжної політики держави щодо працевлаштування молодих спеціалістів й досі залишались поза увагою вітчизняних вчених.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є поглиблення теоретичних основ дослідження молодіжного сегменту ринку праці в Україні, а також вдосконалення нормативної бази України щодо питання піднятого в темі роботи.

Для досягнення викладеної мети дослідження у статті ставляться такі завдання:

— дослідити поняття та сутність визначення перше робоче місце;

- проаналізувати сучасний стан молодіжного сегменту ринку праці в Україні;
- описати актуальні проблеми працевлаштування молодих спеціалістів;
- окреслити способи отримання першого робочого місця та причини безробіття серед молоді;
- запропонувати вдосконалення нормативної бази України в питанні працевлаштування молодих спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на ринку праці молодь є однією з основних груп ризику. Вперше виходячи на ринок праці, практично не маючи досвіду роботи і необхідних професійних навичок, молоді люди стикаються з серйозними труднощами при спробі працевлаштування, які багаторазово зростають в разі пошуку роботи, яка відповідає рівню спеціалізації і кваліфікації випускника закладу вищої освіти. Тому, стикання з трудовою реальністю, часто призводить до переорієнтації або деградації трудових цінностей, що прямо веде до виникнення безробіття, яке негативно впливає на соціально-психологічний розвиток молодих людей і часто призводить до зникнення погляду на працю як засіб особистої самореалізації, тим самим порушуючи процес адаптації [11]. Це ще більше актуалізується в умовах нестабільності, коли протягом досить короткого періоду одні професії стають незатребуваними, а інші виявляються на піку попиту, а існуюча в Україні система освіти не в змозі оперативно реагувати на всі мінливі запити ринку праці, не випускаючи або, навпаки, випускаючи в надмірній кількості молодих фахівців різного профілю.

Кожний громадянин країни має право на працю, що закріплено в статті 43 Конституції України. Вкрай актуальним це питання є для молодих людей, які щойно закінчили навчання та виходять на ринок праці. Молоді працездатного віку, яка вперше виходить на ринок праці держава гарантує право на перше робоче місце [9, с. 45]. Згідно Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», перше робоче місце — це місце роботи молодих громадян після закінчення будь — якого навчального закладу або припинення навчання в ньому, завершення професійної підготовки і перепідготовки, а також після звільнення зі строкової військової служби або альтернативної

(невійськової) служби [2]. Отже, перше робоче місце передбачає можливість молодих громадян, які припинили навчання, та не мають досвіду роботи, отримати робоче місце.

Тут варто зазначити, що становище молодих спеціалістів залежить, від двох гравців ринку праці: по-перше, від держави, яка створює умови для реалізації молоддю своїх здібностей до праці, а по-друге — від роботодавців, які повинні реалізувати встановлені державою правила, але тут варто не обтяжувати бізнес зайвими гарантіями і зобов'язаннями. У зв'язку з цим в нашій державі тривають процеси, які негативно впливають на стан молодих людей, на що постійно звертають увагу профспілки [13].

На сьогодні в Україні склалась практика, відповідно до якої молоді, яка не має необхідного трудового досвіду, вкрай важко знайти перше робоче місце. За останній рік цей процес ускладнюється і тим, що бізнес завмер через карантинні обмеження. Тут постає ще одна проблема — дотримання прав молодих спеціалістів в самому процесі праці, оскільки старий механізм вирішення проблем молоді, в тому числі в сфері трудових відносин, зруйнований, а новий не створений.

Це призводить до того, що молодь витісняється в сферу неформальної або частково формальної зайнятості. Порушується їх право на гарантоване надання першого робочого місця, сприятливі умови праці, на заробітну плату в залежності від трудового вкладу [14]. Рівень доходів молоді помітно поступається відповідним показникам працездатного населення старших вікових груп і осіб пенсійного віку, що негативно впливає на стандарти життя молодих людей.

В результаті цього, спеціалісти, які виходять на ринок праці після закінчення навчання в закладі вищої освіти постають перед вибором неофіційного працевлаштування або тривалого іспитового строку, під час якого часто порушується роботодавцями трудове законодавство. Як результат цей процес негативно позначається як на молодих працівниках, так і на показниках економіки в цілому, адже бюджети всіх рівнів недоотримують відрахувань, в тому числі і страхових внесків до Пенсійного фонду, а питання дефіциту цих внесків в Україні вже не перший рік є вкрай актуальним.

Аналіз чинного трудового законодавства та законодавства, що регулює правове становище молоді в Україні, дозволяє зробити висновок про те, що відсутня єдина система нормативно-правових актів, що дозволяє забезпечити ефективну зайнятість молоді. Кількість прийнятих в останні роки програм, ука-

зів, постанов, окремих законів з питань молодіжної політики не впливає на якість правового становища молоді. Відсутній механізм реалізації цілого ряду норм, особливо в сфері трудових відносин.

Тут варто також окреслити способи отримання першого робочого місця: 1) отримане власними силами, шляхом пошуку відповідної роботи, за допомогою проходження різних співбесід, без державної допомоги; 2) отримане за допомогою держави. Останній спосіб, в свою чергу, передбачає: а) встановлення органами місцевого самоврядування для підприємств, установ і організацій квоти робочих місць для працевлаштування молоді; б) надання роботодавцю дотації, зменшення податкового навантаження, або інших привілеїв для забезпечення молоді першим робочим місцем [7].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про зайнятість населення» держава забезпечує надання додаткових гарантій щодо працевлаштування працездатним громадянам у працездатному віці, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці [3] (наприклад, молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах освіти, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце, дітям (сиротам), які залишилися без піклування батьків).

15 квітня 2015 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 216, якою передбачено, що випускники, які уклали угоду з вищим навчальним закладом після зарахування на навчання, не повинні більше відпрацювати за місцем призначення не менше трьох років, крім осіб, що навчаються за спеціальностями медичного профілю, що так само вплинуло на формування ринку праці для молоді.

Аналіз молодіжного сегменту ринку праці в Україні є невтішним. Так, у 2017 році безробітних віком до 24 років було понад 15%, у 2018 р. — вже 17,9%, тоді як середній рівень безробіття для усіх вікових категорій вдвічі нижчий, за даними Державної служби статистики [12]. У 2019 році серед тих, хто шукав роботу більше року, безробітних до 34 років налічувалось близько 40% [4]. Як бачимо, молодь — найбільш вразлива категорія на ринку праці і без належної державної політики ця ситуація не може бути вирішена [8]. Можливість працевлаштування після закінчення навчання зменшується, навіть якщо взяти до уваги той факт, що кількість абітурієнтів до ЗВО щороку також зменшується. Тут варто також наголосити на тому, що у зв'язку з відсутністю державної політики в цьому питанні більшість молодих людей йде працювати не за фахом. Офіційних статистичних даних про кількість

людей працюючих не за спеціальністю в Україні немає, а от експерти зазначають про 44% випускників закладів вищої освіти, які жодного дня не працювали за фахом [5].

Не реалізація права на перше робоче місце призводить до декваліфікації молодих спеціалістів, зниження або втрати їх професійних умінь. За дослідженням Міжнародної організації праці, період працевлаштування молоді на постійну роботу триває близько двох років. Якщо випускники вищих чи середніх навчальних закладів не працевлаштовуються протягом перших 6 місяців, то вони ризикують втрачати згодом до 10% свого заробітку та будуть відчувати негативні наслідки відкладеного працевлаштування на постійну роботу упродовж десяти років. Дані аспекти також негативно впливають на відтік молодих спеціалістів за кордон, що в перспективі призводить до погіршення економічних показників країни в цілому [10].

Мають негативний вплив і певні законодавчі неточності. Наприклад, не відповідають норми законодавства про працю законодавству про соціальне становлення молоді. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» молодь, молоді громадяни — це громадяни України віком від 14 до 35 років [2]. У той же час Кодекс Законів про працю України як молодих робітників і молодих фахівців розглядає осіб у віці від 15 до 28 років [1].

У нормативно-правових актах, що регулюють працю молоді, застосовуються поняття: «молодий робітник» і «молодий спеціаліст». Поняття ж «молодий працівник» відсутнє, незважаючи на те, що в науковій літературі за прикладом зарубіжних авторів воно все частіше застосовується.

Досі залишається неврегульованим в Україні питання творчої працевлаштованості дітей, яка останнім часом є досить актуально. Виникнення трудового статусу безпосередньо пов'язано з укладенням трудового договору. Законодавство України не допускає укладення трудового договору з особами до 14 років. У той же час, такі особи часто залучаються до творчої діяльності без оплати або за умовну оплату, тобто творчі здібності дітей постійно експлуатуються, що слід розцінювати як порушення трудового законодавства та законодавства про охорону дитинства. Необхідно передбачити можливість укладення трудових договорів у творчих галузях з особами, які не досягли 14 років, з обов'язкового дозволу батьків, або осіб які їх замінюють, використовуючи позитивну законодавчу практику США, Канади, інших держав, а також міжнародні трудові стандарти.

На підставі оброблених даних можна виділені наступні причини безробіття молоді:

1. Недолік інформації про потреби сучасного ринку праці, про затребувані професії.
2. Недостатня професійна орієнтація.
3. Професія, отримана випускником, часто в нових мінливих умовах виявляється не затребуваною на ринку праці.
4. Невідповідність підвищених претензій молоді відносно високої заробітної плати і гідних умов праці можливостям роботодавців.

Перші три причини безпосередньо пов'язані з відсутністю в Україні державної політики в галузі стратегічного планування затребуваності тих чи інших професій та спеціальностей на наступні 5–7 років. В свою чергу, провідні країни Європи вже тривалий час застосовують таке планування, що також дозволяє закладам освіти швидше реагувати на зміни ринку праці та вносити зміни до освітніх програм, а також відкривати нові спеціальності.

Висунені вище причини спонукають до формулювання пропозицій щодо усунення проблем працевлаштування молоді в Україні. На наш погляд, доцільним є впровадження наступних заходів та нововведень, які покликані допомогти подолати ряд наявних проблем. По-перше, будь-які зміни в країні, що стосуються соціальної сфери, в першу чергу, залежать від того, яку політику проводить держава в цьому напрямку і наскільки ефективно законодавче регулювання з її боку. Тому політика підтримки молоді в пошуку першого робочого місця з боку держави є не лише необхідним елементом, але і обов'язковим. Тут державною повинні бути створені умови для залучення роботодавцями молодих спеціалістів, в тому числі шляхом зменшення податкового навантаження, а також створення державної політики планування найбільш затребуваних спеціальностей на наступні 5 років. Вважаємо, що як результат більша кількість випускників освітніх закладів в таких умовах працюватиме за фахом, а роботодавці виходити з «тіні» та офіційно оформлюватимуть молодих спеціалістів.

По-друге, важливою постає проблема відсутності елемента, що забезпечує взаємозв'язок між ЗВО та безпосередньо роботодавцем. Тобто необхідним є створення умов, за яких роботодавці та бізнес в цілому, матиме можливість впливати на формування освітніх програм та бути долученим до підготовки майбутніх спеціалістів.

Наступним важливим завданням, яке необхідно вирішити, є наявність невідповідності між кількістю випускників та обсягом пропозицій ринку. Ця проблема може бути вирішена лише на загально-

державному рівні шляхом регулювання державою зайнятості населення на етапі вступної компанії.

В умовах економічної нестабільності, зростання легального і прихованого безробіття, скорочення чисельності населення і падіння рівня народжуваності в Україні неприпустимо переводити всі відносини в сфері підготовки молодих працівників в русло цивільно-правових договорів, тому що суб'єкти таких відносин не рівні. Соціальна держава зобов'язана забезпечити певний мінімум соціальних прав людини за рахунок державного бюджету чи інших засобів. В цьому випадку необхідно враховувати також соціальну сутність освіти в суспільстві, тому що саме висококваліфіковані громадяни здатні забезпечити прогрес самого суспільства.

З метою забезпечення ефективної зайнятості молоді необхідно сформувати пакет законів і підзаконних актів, що дозволяють забезпечити підготовку робітничих кадрів та фахівців відповідно до потреб в робочій силі [15, с. 68], їх гарантоване працевлаштування, збереження першого робочого місця на строк не менше двох років, створення сприятливих умов для самозайнятості в вигляді підприємництва, творчості, надання послуг.

З метою забезпечення гарантії на перше робоче місце статтю 42 Кодексу Законів про працю бажано доповнити положенням про право на перевагу в залишенні на роботі молодих працівників, які отримали перше робоче місце, при рівних умовах продуктивності праці і кваліфікації як однієї з найбільш незахищених категорій громадян України поряд з іншими категоріями.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що нами проаналізовано законодавчу базу в Україні з питань працевлаштування молодих спеціалістів в Україні та встановлено основні способи отримання першого робочого місця в Україні, охарактеризовані основні причини безробіття молоді та запропоновані зміни до окремих законодавчих актів України. Тут варто також зазначити, що окремі проблеми можна вирішити на локальному рівні, не чекаючи законодавчого врегулювання, тобто через систему соціально-партнерських угод і колективних договорів, передбачивши в них конкретні зобов'язання по створенню робочих місць, гарантованого надання першого робочого місця, соціальну та матеріальну підтримку, інформаційному і правовому обслуговуванню і т.д.

Література

1. Кодекс Законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII (Редакція станом на 31.12.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 03.02.2021)
2. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (дата звернення 18.01.2021)
3. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення 22.01.2021)
4. Офіційний сайт Держаної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2021)
5. Офіційний сайт Державної служба зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua/>. (дата звернення 07.02.2021)
6. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. Працевлаштування молоді на перше робоче місце. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_37963 (дата звернення 23.01.2021)
7. Офіційний сайт Управління освіти і науки Чернігівської обласної державної адміністрації. Працевлаштування молоді на перше робоче місце. URL: <https://uon.cg.gov.ua/index.php?id=29307&tp=0> (дата звернення 10.02.2021)
8. Економічна активність населення України у 2017–2020 роках. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 11.02.2021)
9. Богоявленська Ю. В. Адміністративно-правові механізми управління зайнятстю молоді в Україні в умовах фінансової кризи // Економіка та держава. 2012. № 3. С. 44–54.
10. Звіт про результати аналізу формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. URL: http://www.acrada.gov.ua/doccatalog/document/16746176/ZVIT_20150811_No_1_5.pdf (дата звернення 08.02.2021)
11. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf (дата звернення 11.02.2021)
12. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/unemploy/> (дата звернення 03.02.2021)

13. Скрипник Н.Є. Працевлаштування молоді як проблема соціально-економічного розвитку України. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/200.pdf> (дата звернення 15.02.2021)

14. Тельна А. О. Проблеми працевлаштування молоді в Україні. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8474/1/Тельна%20А.О.%20ПРОБЛЕМИ%20ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ%20МОЛОДІ%20В%20УКРАЇНІ.pdf> (дата звернення 17.02.2021)

15. Шевченко О. М., Талько О. Б. Працевлаштування української молоді. Соціально-психологічний аспект // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Юридичні науки. Житомир: ЖДТУ, 2018. № 1 (53). С. 66–70.

References

1. Kodeks Zakoniv pro praju Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 # 322-VIII (Redakcija stanom na 31.12.2020) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennja 03.02.2021)

2. Pro spryannja socialnomu stanovlennju ta rozvytku molodi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 05.02.1993 # 2998-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (data zvernennja 18.01.2021)

3. Pro zajnjatistj naselennja: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 roku URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (data zvernennja 22.01.2021)

4. Oficijnyj sajт Derzhanoji sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennja: 29.01.2021).

5. Oficijnyj sajт Derzhavnoji sluzhba zajnjatosti. URL: <http://www.dcz.gov.ua/>. (data zvernennja 07.02.2021)

6. Oficijnyj sajт Ministerstva justyciji Ukrainy. Pracevlashtuvannja molodi na pershe roboche misce. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_37963 (data zvernennja 23.01.2021)

7. Oficijnyj sajт Upravlinnja osvity i nauky Chernihivskoj oblasti derzhavnoji administraciji. Pracevlashtuvannja molodi na pershe roboche misce. URL: <https://uon.cg.gov.ua/index.php?id=29307&tp=0> (data zvernennja 10.02.2021)

8. Ekonomichna aktyvnistj naselennja Ukrainy u 2017–2020 rokakh. Statystychnyj zbirnyk. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennja 11.02.2021)

9. Boghojavlensjka Ju. V. Administratyvno-pravovi mekhanizmy upravlinnja zajnjatistju molodi v Ukraini v umovakh finansovoji kryzy // Ekonomika ta derzhava. 2012. #3. S. 44–54

10. Zvit pro rezuljtaty analizu formuvannja, rozmishhennja i vykonannja derzhavnogho zamovlennja na pidgotovku fakhivciv z vyshhoju osvitoju. URL: http://www.acrada.gov.ua/doccatalog/document/16746176/ZVIT_20150811_No_1_5.pdf (data zvernennja 08.02.2021)

11. Perekhid na rynek praci molodi Ukrainy: rezuljtaty mizhnarodnogho doslidzhennja «School-to-work transition surveys» v Ukraini u 2013 ta 2015 rokakh. URL: http://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf (data zvernennja 11.02.2021)

12. Rivenj bezrobittja v Ukraini. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/unemploy/> (data zvernennja 03.02.2021)

13. Skrypnyk N. Je. Pracevlashtuvannja molodi jak problema socialjno-ekonomichnogho rozvytku Ukrainy. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/200.pdf> (data zvernennja 15.02.2021)

14. Teljna A. O. Problemy pracevlashtuvannja molodi v Ukraini. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/8474/1/Teljna%20A.O.%20PROBLEMY%20PRACEVLASHTUVANNJA%20MOLODI%20V%20UKRAJINI.pdf> (data zvernennja 17.02.2021)

15. Shevchenko O. M., Taljko O. B. Pracevlashtuvannja ukrajinskoji molodi. Socialjno-psykhologichnyj aspekt // Visnyk Zhytomyrskogho derzhavnogho tekhnologichnogho universytetu. Serija: Jurydychni nauky. Zhytomyr: ZhDTU, 2018. # 1 (53). S. 66–70.

УДК 343.541.2 (477)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бурда Степан Ярославович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і криминології
Факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Бурда Степан Ярославович

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права и криминологии
Факультета № 1 Института по подготовке специалистов
для подразделений Национальной полиции
Львовский государственный университет внутренних дел*

Burda Stepan

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Faculty № 1 of the Institute for Training Specialists for National Police Units
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9904-311X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6942

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗГВАЛТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО СТ. 152
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ЗА ИЗНАСИЛОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ИЗМЕНЕНИЙ
В СТ. 152 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА УКРАИНЫ**

**PROBLEM ASPECTS OF CRIMINAL RESPONSIBILITY
FOR RAPE IN THE CONTEXT OF CHANGES TO ART. 152
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Анотація. У статті здійснюється характеристика кримінальної відповідальності за зґвалтування в контексті внесення змін до ст. 152 Кримінального кодексу України. Зазначається, що статева свобода та статева недоторканість є одними із найважливіших особистих прав людини. Вона регламентована Основним Законом нашої держави і неdarма законодавець помістив цей об'єкт посягання в перші розділи КК України після таких як основи національної безпеки, життя та здоров'я, воля, честь та гідність особи. Порушення цих прав відображається на психічному стані потерпілого, має прямий вплив на здоров'я, нормальну життєдіяльність особи. Встановлено, що виокремлення в Особливій частині КК України розділу IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» означає посилення уваги держави до стану сексуальних відносин в Україні.

Статевая свобода та недоторканість є одними з найважливіших особистих прав людини. Вона регламентована Основним Законом нашої держави і неdarма законодавець помістив цей об'єкт посягання в перші розділи КК України після таких як основи національної безпеки, життя та здоров'я, воля, честь та гідність особи. Порушення цих прав відображається на психічному стані потерпілого, має прямий вплив на здоров'я, нормальну життєдіяльність особи.

Слід констатувати те, що кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, кримінальні правопорушення проти честі волі та гідності особи, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості осо-

би є найбільш важкими та страшними, зі всіх які існують у сучасному КК України, оскільки саме ці злочини, крім тяжких фізичних травм, залишають у свідомості потерпілої особи, її близьких і рідних великі та жахливі спогади, які залишаються на все життя, травмують психіку та доволі часто призводять до самогубств потерпілих, які не можуть реабілітуватися.

Висловлено міркування про те, що в диспозиції статті 152 КК України є наявна певна невизначеність в питанні, до тіла якої саме особи (потерпілої, зґвалтівника чи їх обох) повинно здійснюватися проникнення, для того щоб вчинене кваліфікувалося як зґвалтування, про те, внесення змін до ст. 152 КК України принесе багато позитивних моментів, сприятиме наближенню українського кримінального законодавства до європейського. Водночас, нова редакція даної статті містить чимало недоліків, які можуть призвести до негативних наслідків у правозастосуванні.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, кримінально-правова норма, санкція, кримінальна відповідальність, зґвалтування, статевий акт.

Аннотация. В статье осуществляется характеристика уголовной ответственности за изнасилование в контексте внесения изменений в ст. 152 Уголовного кодекса Украины. Отмечается, что половая свобода и половая неприкосновенность являются одними из важнейших личных прав человека. Она регламентирована Основным Законом нашего государства и недаром законодатель поместил этот объект посягательства в первые главы УК Украины после как основы национальной безопасности, жизни и здоровья, свобода, честь и достоинство личности. Нарушение этих прав отображается на психическом состоянии потерпевшего, имеет прямое влияние на здоровье, нормальную жизнедеятельность человека.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, уголовно-правовая норма, санкция, уголовная ответственность, изнасилования, половой акт.

Summary. The article describes the criminal liability for rape in the context of amendments to Art. 152 of the Criminal code of Ukraine. It is noted that sexual freedom and sexual integrity are among the most important personal human rights. It is regulated by the Basic Law of our state and no wonder the legislator placed this object of encroachment in the first sections of the Criminal Code of Ukraine after such as the basics of national security, life and health, will, honor and dignity of the person. Violation of these rights is reflected in the mental state of the victim, has a direct impact on the health, normal life of the person. It is established that the separation of Section IV «Criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person» in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine means increasing the state's attention to the state of sexual relations in Ukraine.

Sexual freedom and inviolability are among the most important personal human rights. It is regulated by the Basic Law of our state and not without reason the legislator placed this object of encroachment in the first sections of the Criminal Code of Ukraine after such as the basics of national security, life and health, will, honor and dignity of the person. Violation of these rights is reflected in the mental state of the victim, has a direct impact on the health, normal life of the person.

It should be noted that criminal offenses against the life and health of a person, criminal offenses against the honor of freedom and dignity of a person, criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person are the most serious and terrible of all existing in the modern Criminal Code of Ukraine. these crimes, in addition to severe physical trauma, leave in the minds of the victim, his relatives and friends great and horrible memories that last a lifetime, traumatize the psyche and often lead to suicide of victims who can not be rehabilitated.

The opinion is expressed that in the disposition of Article 152 of the Criminal Code of Ukraine there is a certain uncertainty in the question of which body of the person (victim, rapist or both of them) should be penetrated in order for the act to be qualified as rape. Art. 152 of the Criminal Code of Ukraine will bring many positive aspects, will contribute to the approximation of Ukrainian criminal law to European. At the same time, the new version of this article contains many shortcomings that can lead to negative consequences in law enforcement.

Key words: Criminal code, criminal law, sanction, criminal liability, rape, sexual intercourse.

Постановка проблеми. Статева свобода та статеві недоторканість є одними із найважливіших особистих прав людини. Вона регламентована Основним Законом нашої держави і недарма законодавець помістив цей об'єкт посягання в перші розділи КК України після таких як основи національної безпеки, життя та здоров'я, воля, честь та гідність особи. Порушення цих прав відображається на психічному

стані потерпілого, має прямий вплив на здоров'я, нормальну життєдіяльність особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження різних аспектів як статевих кримінальних правопорушень в цілому так і зґвалтування зокрема здійснювало багато відомих українських науковців, а саме: М. І. Бажанов [6], Ю. В. Баулін [8], В. І. Борисов [8], В. Я. Тацій [8], Г. Я. Мартинишин [5; 7],

М. І. Мельник [10], Е. М. Кісілюк [4], В. В. Сташис [6], В. І. Тютюгін [8], М. І. Хавронюк [10] та інші. Попри те, наявність проблемних аспектів щодо кримінальної відповідальності за зґвалтування в контексті внесення змін до ст. 152 КК України свідчить про доцільність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Мета статті. Метою статті є вивчення та аналіз кримінального покарання, передбаченого ст. 152 КК України в контексті внесення змін до даної кримінально-правової норми.

Постановка завдання. Статева недоторканість є складовою статевої свободи, тому порушення статевої недоторканості завжди означає і порушення статевої свободи. Нова конструкція ч. 1 ст. 152 КК України вказує на те, що потерпілим в межах цього складу злочину є особа, яка зазнала вагінального, анального або орального проникнення. Тут одразу виникають деякі питання. Як бути у разі недобровільного природного статевих акту жінки щодо чоловіка, за якого проникнення «в тіло іншої особи» (чоловіка) не відбувається? Мабуть, у цих випадках скоєне не охоплюється ні ст. 152 КК України, ні ст. 153 КК України (остання містить розмежувальну негативну ознаку — дії сексуального характеру повинні бути «не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи»). До речі, на цей недолік зверталася увага у висновку Головного науково-експертного управління від 14.11.2016 р., де наголошувалося, що якщо йдеться про «... проникнення у тіло потерпілої особи, то за певних обставин винні особи можуть уникати кримінальної відповідальності». Отже, «винним особам» (очевидно, автори висновку мали на увазі гвалтівників) все ж таки складно буде уникати кримінальної відповідальності, проте відповідати вони можуть лише за ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок», санкції якої менш суворі, ніж санкції ст. 152 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлення в Особливій частині КК України розділу IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» означає посилення уваги держави до стану сексуальних відносин в Україні.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи становлять велику суспільну небезпеку, адже характеризуються виключною аморальністю, цинічністю дій винних, грубо припиняють гідність потерпілої особи, заподіюють їй глибоку психічну травму та можуть завдати серйозної шкоди її здоров'ю [4].

Як зазначає Г. Я. Мартинишин, статевая свобода є невід'ємною складовою комплексу природних прав

і свобод людини. Особа набуває цю свободу з досягненням віку, з якого держава законодавчо визначає її право утворити нову сім'ю [5, с. 113].

Статева недоторканість, на думку багатьох вчених, є абсолютною заборона вступати у сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи, всупереч справжньому волевиявленню такої особи або ігноруючи його [6, с. 155; 7, с. 273].

Основним безпосереднім об'єктом зґвалтування визнається або статевая свобода або статевая недоторканість. Практика кримінально-правової боротьби зі зґвалтування підтверджує, що насправді завжди об'єктом зґвалтування є статевая свобода чи статевая недоторканість особи, але не сама по собі, а в органічному зв'язку з фізичним чи психічним здоров'ям особи. Більшість науковців схиляються до того, що при здійсненні статевого посягання на дорослу особу об'єктом злочину буде статевая свобода, а на неповнолітню (в тому числі малолітню) — її нормальний статевий розвиток, тобто статевая недоторканість. Додатковим безпосереднім об'єктом зґвалтування виступають честь, гідність особи, її здоров'я та життя, а також нормальний розвиток [8, с. 99].

Стаття 152 не містить обмеження у тому плані, що зґвалтуванням визнаються лише позашлюбні статеві зносини. Тому потерпілою від цього злочину може бути й особа, яка перебуває з винним в офіційно зареєстрованому або фактичному шлюбі.

Віктимна (провокуюча) поведінка потерпілого кримінальну відповідальність за ст. 152 не виключає, однак може враховуватись при призначенні покарання [9].

11 січня 2019 року набрала чинності нова редакція 152 ст. КК України, яка суттєво відрізняється від попередньої. Так, відповідно до ч. 1 ст. 152 КК України, зґвалтування — це вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних з вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи [3].

Стаття 22 Конституції України визначає, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність [1]. Статева недоторканість є складовою статевої свободи, тому порушення статевої недоторканості завжди означає і порушення статевої свободи.

Зґвалтування у стовідсотковій формі не мають будь якої мети, крім жорсткого задоволення злочинцем своїх сексуальних, низьких потреб. У більшості випадків свої тваринні інстинкти злочинець реалізує за допомогою фізичного чи психологічного насильства. І саме такі дії злочинця — фізичний чи психологічний вплив, сексуальне насильство —

впливають на свідомість потерпілої особи не менше ніж скоєний злочин. Зрозуміло, що час та кваліфікована допомога відповідних спеціалістів допоможуть потерпілій особі позбутися принаймні видимих наслідків злочину але те, що залишиться в свідомості людини не вилікує ніхто, і ці жахливі думки та спогади можуть докорінно змінити життя людини, звичайно не на краще.

Нова конструкція ч. 1 ст. 152 КК України вказує на те, що потерпілим в межах цього складу злочину є особа, яка зазнала вагінального, анального або орального проникнення. Тут одразу виникають деякі питання. Як бути у разі недобровільного природного статевому акту жінки щодо чоловіка, за якого проникнення «в тіло іншої особи» (чоловіка) не відбувається? Мабуть, у цих випадках скоєне не охоплюється ні ст. 152 КК України, ні ст. 153 КК України (остання містить розмежувальну негативну ознаку — дії сексуального характеру повинні бути «не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи»). До речі, на цей недолік зверталася увага у висновку Головного науково-експертного управління від 14.11.2016 р., де наголошувалося, що якщо йдеться про «... проникнення у тіло потерпілої особи, то за певних обставин винні особи можуть уникати кримінальної відповідальності». Отже, «винним особам» (очевидно, автори висновку мали на увазі гвалтівниць) все ж таки складно буде уникати кримінальної відповідальності, проте відповідати вони можуть лише за ст. 154 КК України «Примусування до вступу в статевий зв'язок», санкції якої менш суворі, ніж санкції ст. 152 КК України. Наприклад, недобровільний природний статевий акт дорослої жінки з неповнолітнім каратиметься штрафом (до 50 н.м.д.г.) або арештом (строком до 6 місяців), тоді як аналогічний акт дорослого чоловіка з неповнолітньою — позбавленням волі на строк від 7 до 12 років.

Погоджуючись з думками багатьох науковців вважаю законодавче формулювання в об'єктивній стороні складу зґвалтування «з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета» некоректним, оскільки:

- використовувати можна певний предмет (зброя, відділений від цілого, а не частину цілого, або людський орган на кшталт статевому органу чоловіка;
- геніталії людини фактично визнано предметом навколишнього світу;
- здійснювати сексуальне проникнення можна в тіло іншої особи можна за допомогою не лише геніталій, а й іншої частини тіла людини.

Відповідно до нової редакції статті зґвалтування є не лише природний гетеросексуальний статевий акт,

який може викликати вагітність, а й проникнення в анус або в рот іншої особи (тобто в отвори тіла людини, біологічно для цього не призначені) за допомогою статевому органу чоловіка чи іншої частини тіла людини, так і будь-якого предмета [10, с. 458].

Варто зауважити, що на відміну від «старої» редакції зґвалтування, яка вказувала, що зґвалтування може бути тільки тоді коли використано хоча б один спосіб — фізичне, психічне насильство чи безпорадний стан потерпілої особи, нова редакція як обов'язковий елемент об'єктивної сторони злочину вказує не спосіб зґвалтування, а на недобровільність — відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи на проникнення в один із трьох її природних отворів. Вагінальне, анальне чи оральне проникнення в тіло іншої особи визнається зґвалтуванням як у тому разі, коли воно поєднується із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, так і в інших випадках відсутності її добровільної згоди на таке проникнення. Втілений законодавчий підхід означає те, що відповідно до практики ЄСПЛ для кваліфікації зґвалтування потрібно встановити перш за все факт відсутності згоди потерпілої особи на статевий контакт.

В диспозиції статті також наявна певна невизначеність в питанні, до тіла якої саме особи (потерпілої, гвалтівника чи їх обох) повинно здійснюватися проникнення, для того щоб вчинене кваліфікувалося як зґвалтування.

Висновки. Погоджуючись з думками багатьох науковців вважаю законодавче формулювання в об'єктивній стороні складу зґвалтування «з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета» некоректним, оскільки:

- використовувати можна певний предмет (зброя, відділений від цілого, а не частину цілого, або людський орган на кшталт статевому органу чоловіка;
- геніталії людини фактично визнано предметом навколишнього світу;
- здійснювати сексуальне проникнення можна в тіло іншої особи можна за допомогою не лише геніталій, а й іншої частини тіла людини.

Отже, здійснивши аналіз попередньої і чинної редакцій ст. 152 КК України, слід зазначити, що хоча нова редакція має деякі недоліки та навіть прогалини, вона все ж таки більше відповідає практиці ЄСПЛ. Законодавчий крок по прийняттю нового закону узгоджується з правовою визначеністю принципу верховенства права, впливає із ратифікацією Україною Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. При

цьому, ст. 18 цього документа містить адресовану країнам-учасникам норму-вимогу криміналізувати у тому числі умисну поведінку у вигляді зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для зайняття такою діяльністю. Ця вимога не виглядає нам безспірною знову ж таки через розвиток інформаційного буму, лібералізації статевої моралі, акселерації, передчасного психосексуального розвитку

сьогоднішніх підлітків і різкого падіння вікових меж початку статевого життя.

Сподіваюсь на те, що внесення змін до ст. 152 КК України принесе багато позитивних моментів, сприятиме наближенню українського кримінального законодавства до європейського. Водночас, нова редакція даної статті містить чимало недоліків, які можуть призвести до негативних наслідків у правозастосуванні.

Література

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Кваліфікація окремих видів злочинів. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_3.html.
5. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в юридичній літературі // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 18(2). С. 110–114.
6. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике: монография / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. Изд. 2-е, испр. и доп. Х.: Вища шк., 1987. 216 с.
7. Мартинишин Г. Я. Розуміння статевої недоторканості як об'єкта кримінально-правової охорони // Порівняльно-аналітичне право: електронне фахове видання. 2015. № 6. URL: www.pap.in.ua.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 680 с.
9. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

References

1. Konstytucja Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr>.
2. Kryminalnyj kodeks Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Pro vnesennja zmin do Kryminalnogho ta Kryminalnogho procesualnogho kodeksiv Ukrainy z metoju realizaciji polozhenj Konvenciji Rady Jevropy pro zapobighannja nasylystvu stosovno zhinok i domashnjomu nasylystvu ta borotjbu z cymy javyshhamy: Zakon Ukrainy vid 06.12.2017 # 2227-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Kvalifikacija окремих видів злочинів. URL: https://www.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_3.html.
5. Martynyshyn Gh. Ja. Stateva nedotorkanistj jak ob'jekt kryminaljno-pravovoji okhorony v jurydychnij literaturi // Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. Serija: Jurysprudencija. 2015. Vyp. 18(2). S. 110-114.
6. Prestuplenija protyv lychnosti v UK USSR y sudebnoj praktyke: monoghrafyja / V. V. Stashys, M. Y. Bazhanov. Yzd. 2-e, yspr. y dop. Kh.: Vyshha shk., 1987. 216 s.
7. Martynyshyn Gh. Ja. Rozuminnja statevivoi nedotorkanosti jak ob'jekta kryminaljno-pravovoji okhorony // Porivnjajno-analitychne pravo: elektronne fakhove vydannja. 2015. # 6. URL: www.pap.in.ua.
8. Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: pidruchnyk / Ju. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tjutjughin ta in.; za red. prof. V. Ja. Tacija, V. I. Borysova, V. I. Tjutjughina. 5-te vyd., pererobl. i dopov. Kh.: Pravo, 2015. 680 s.
9. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty statevivoi svobody ta statevivoi nedotorkanosti osoby: Postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrainy vid 30 travnja 2008 roku # 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
10. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminalnogho kodeksu Ukrainy / za red. M. I. Meljnyka, M. I. Khavronjuka. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyjiv: VD «Dakor», 2018. 1360 s.

Маслова Олена Олегівна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права № 1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Маслова Елена Олеговна

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры уголовного права № 1

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Maslova Olena

Candidate of Legal Sciences,

Assistant of the Department of Criminal Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8907-6172

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6943

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТА ВІДМІННОСТІ
ФАКУЛЬТАТИВНИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

**ВЗАИМОСВЯЗЬ И РАЗЛИЧИЯ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ
ПРИЗНАКОВ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ СОСТАВА
УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ**

**RELATIONSHIP AND DIFFERENCES OF OPTIONAL
SIGNS OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку обставини вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Традиційно обставини вчинення кримінального правопорушення відносять до факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це системне утворення, яке включає в себе низку елементів, які й надають їй якісної визначеності. Будь-яка конкретна обстановка є певною структурою з непостійним числом елементів, що її утворюють. Всі елементи обстановки знаходяться у тісній взаємодії між собою, що й призводить до виникнення тієї чи іншої обстановки. Зазначено, що місце і час у характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати як окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і складовими елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними. Визначається взаємозв'язок обстановки вчинення кримінального правопорушення з такою факультативною ознакою об'єктивної сторони як спосіб вчинення кримінального правопорушення, адже не рідко спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення виступає ознакою основного чи кваліфікованого складів кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення впливає на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки кримінально-протиправного посягання. Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення обумовлює характер суспільно небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Можливість суспільно небезпечного діяння спричинити шкоду залежить не лише від самого діяння, але й від обстановки, у якій воно здійснюється, яка у свою чергу обумовлює вибір суб'єктом засобу або знаряддя вчинення такого діяння за відповідних умов. У конкретному випадку поєднання обстановки та засобу або знаряддя вчинення кримінального правопорушення, забезпечує якісно новий рівень суспільної небезпечності.

Ключові слова: обстановка вчинення кримінального правопорушення, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, факультативні ознаки об'єктивної сторони.

Аннотация. Стаття посвящена исследованию взаимосвязи обстановки совершения криминального правонарушения с другими факультативными признаками объективной стороны состава криминального правонарушения. Традиционно обстановку совершения уголовного правонарушения относят к факультативным признакам объективной стороны состава уголовного правонарушения. Обстановка совершения уголовного правонарушения – это системное образование, включающее в себя ряд элементов, которые и придают ей качественной определенности. Любая конкретная обстановка является определенной структурой с непостоянным числом элементов, ее образующих. Все элементы обстановки находятся в тесном взаимодействии между собой, что и приводит к возникновению той или иной обстановке. Отмечено, что место и время в характеристике факта совершения уголовного правонарушения могут выступать как отдельными, самостоятельными признаками объективной стороны состава уголовного правонарушения, так и составными элементами обстановки совершения уголовного правонарушения, поскольку условия, которые образуют обстановку, должны быть территориально и во времени определенными. Определяется взаимосвязь обстановки совершения уголовного правонарушения с таким факультативным признаком объективной стороны как способ совершения уголовного правонарушения, ведь не редко способ совершения уголовного правонарушения наряду с обстановкой совершения уголовного правонарушения выступает признаком основного или квалифицированного составов уголовных правонарушений. Обстановка совершения уголовного правонарушения влияет на выбор определенного способа совершения уголовного правонарушения, тем самым определяя наличие и степень общественной опасности уголовно-противоправного посягательства. Обстановка совершения уголовного правонарушения как определенная среда, внешнее окружение обуславливает характер общественно опасного деяния и средства или орудия его совершения. Возможность общественно опасного деяния причинить вред зависит не только от самого деяния, но и от обстановки, в которой оно осуществляется, которая в свою очередь обуславливает выбор субъектом средства или орудия совершения такого деяния при соответствующих условиях. В конкретном случае сочетание обстановки и средства или орудия совершения уголовного правонарушения обеспечивает качественно новый уровень общественной опасности.

Ключевые слова: обстановка совершения уголовного правонарушения, объективная сторона состава уголовного правонарушения, факультативные признаки объективной стороны.

Summary. The article is sanctified to research of intercommunication of situation of feasant of criminal offence with other optional signs of objective side of composition of criminal offence. Traditionally, the situation of committing a criminal offense is attributed to the optional features of the objective side of the criminal offense. The situation of committing a criminal offense is a systemic formation, which includes a number of elements that give it a qualitative definition. Any specific situation is a certain structure with a variable number of elements that make it up. All elements of the situation are in close interaction with each other, which leads to the emergence of a particular situation. It is marked the place and time in the description of the fact of committing a criminal offense can be both separate, independent features of the objective side of the criminal offense, and components of the situation of committing a criminal offense, as the conditions that create the situation must be territorially and temporally defined. Influence relationship between the situation of a criminal offense with such an optional feature of the objective party as a way of committing a criminal offense, because often the way of committing a criminal offense along with the situation of committing a criminal offense is a sign of basic or qualified criminal offense. The situation of committing a criminal offense affects the choice of a particular method of committing a criminal offense, thereby determining the presence and degree of public danger of criminal encroachment. The situation of committing a criminal offense as a certain environment, the external environment determines the nature of a socially dangerous act and the means and tools of its commission. The possibility of a socially dangerous act causing harm depends not only on the act itself, but also on the situation in which it is carried out, which in turn determines the subject's choice of means or tools to commit such an act under appropriate conditions. In a particular case, the combination of the situation and the means or tools of committing a criminal offense, provides a qualitatively new level of public danger.

Key words: the situation of committing a criminal offense, the objective side of the criminal offense, the optional signs of an objective side.

Постановка проблеми. У науковій літературі висловлюється позиція щодо поділу ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення на самостійні та похідні. Так, на думку

окремих вчених, спосіб та знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення є показниками суспільно небезпечного діяння і є похідними щодо нього. Тоді як місце та час вчинення кримінального

правопорушення є показниками (похідними) від обстановки вчинення кримінального правопорушення [1, с. 64; 2, с. 22].

Дискусійною видається думка про те, що окремі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не мають самостійного значення, оскільки в такому разі виникає питання щодо доцільності їх виділення та встановлення. Наведений підхід, скоріш за все, підтверджує тісний взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємовпливовість як всіх ознак елементів складу кримінального правопорушення, так і ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове дослідження проблеми розпочалося із середини XIX століття, знайшовши відображення у працях А. Г. Васидіаді [17], Г. О. Крігера [15], В. М. Кудрявцева [2], А. Ш. Курбанова [19], М. І. Панова [4], М. Ш. Шайдаєва [8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідження питання про співвідношення обстановки вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за своїм характером, змістом і законодавчою регламентацією не є однорідними поняттями. Так, якщо час, місце, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення є достатньо визначеними ознаками за своїми характеристиками, то спосіб, а особливо обстановка вчинення кримінального правопорушення, навпаки, є доволі складними та неоднозначними явищами (приміром, безпорадний стан; матеріальна, службова чи інша залежність від винного; небезпечний для життя стан тощо).

Обстановка вчинення кримінального правопорушення як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення — це конкретні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення і які суттєво впливають на вчинене діяння, спрямовують у певному розумінні розвиток причинного зв'язку, обумовлюють характер і ступінь тяжкості діяння та суспільно небезпечних наслідків, а тому є невід'ємними ознаками кримінального правопорушення в цілому й окремих його елементів. Обстановка вчинення кримінального правопорушення — це сукупність визначених в законі чи таких, що слідує зі змісту складу кримінального правопорушення, факторів, які визначають механізм вчинення кримінального правопорушення та створюють середовище, в якому воно вчиняється (середовище,

зовнішнє оточення, ситуація, в умовах якої вчиняється кримінальне правопорушення) [2, с. 22].

На мою думку, обстановка вчинення кримінального правопорушення є системним утворенням, що виникає у результаті взаємодії елементів реального світу, людини, матеріальних предметів, природно-кліматичних та інших факторів, кількісні та якісні характеристики яких визначають її основні властивості і зовнішню форму. До складових обстановки відносяться тільки такі елементи, які відображають вплив навколишнього середовища на злочинне посягання. Обстановку вчинення кримінального правопорушення утворює не механічне поєднання елементів, а їх діалектична єдність. Людина, її поведінка, а також відносини з іншими людьми можуть бути елементами обстановки вчинення кримінального правопорушення. Це може бути поведінка самого винного, поведінка потерпілого, а також взаємовідносини між вказаними особами [3, с. 15].

У зв'язку з тим, що конкретні види обстановки вчинення кримінального правопорушення можуть відображатись в кримінальному законі одним словом, вважаємо за необхідне проаналізувати такі поняття як «таємне» та «відкрите», які використовуються, зокрема, в ст. 185 та 186 КК України відповідно, тому що в них міститься вказівка і на обстановку вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз наукової літератури свідчить, що традиційно цими поняттями визначають певні способи вчинення кримінальних правопорушень проти власності і проводиться відмежування крадіжки від грабежу. Це породжує необхідність дослідження питання про співвідношення способу і обстановки вчинення кримінального правопорушення.

Розуміння способу вчинення кримінального правопорушення до теперішнього часу залишається дискусійним. Основні наукові підходи до розуміння способу, що існують в науці кримінального права детально проаналізовані М. І. Пановим [4, с. 8–11]. Ми виходимо з того, що спосіб вчинення кримінального правопорушення — це сукупність прийомів і методів, засобів, застосування яких, на думку злочинця, є необхідними для досягнення поставлених цілей [2, с. 71]. Спосіб вчинення кримінального правопорушення безпосередньо пов'язаний з поведінкою суб'єкта кримінального правопорушення. М. І. Панов з цього приводу зазначає, що в структурі злочинного посягання спосіб належить безпосередньо суспільно небезпечній дії (бездіяльності), вказує на операційне (динамічне) своєрідне його вчинення [4, с. 16]. Що стосується розуміння змісту таємного та відкритого способу в науці кримінального права, то слід зазначити, що

В. О. Владимиров вказує, що об'єктивний критерій таємності викрадання найбільш чітко проглядається там, де крадіжка вчиняється за відсутності всяких очевидців, а об'єктивний критерій визнання викрадання відкритим, включає у себе усвідомлення вчинюваних діянь не тільки особою, якій ввірене майно, але й сторонніми особами, які є очевидцями викрадання [5, с. 98–99]. Така ж позиція відображена в Постанові № 10 Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 року з подальшими змінами. У п. 3 вказаної постанови зазначається, що крадіжка (таємне викрадення чужого майна) — це таке викрадення, при здійсненні якого винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого або інших осіб. Грабіж — це відкрите викрадення чужого майна у присутності потерпілого чи інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка, в свою чергу, усвідомлює, що її дії помічені та оцінюються як викрадення. При відмежуванні крадіжки від грабежу належить виходити з направленості умислу винної особи та даних про те, чи усвідомлювали потерпілий чи інші особи характер вчинюваних винним дій. У зв'язку з цим викрадення належить кваліфікувати як крадіжку не лише тоді, коли воно здійснюється за відсутності потерпілого чи інших осіб, а й тоді, коли воно відбувається в їх присутності за умови, що винна особа не знає про це чи вважає, що робить це непомітно для них, а також тоді, коли потерпілий чи інші особи не усвідомлюють (в силу сп'яніння, малолітства тощо) факту протиправного вилучення майна.

З одного боку, спосіб вчинення кримінального правопорушення входить до змісту дії (бездіяльності), а з іншого — таємний чи відкритий спосіб викрадання з об'єктивної сторони визначається залежно від того, присутні чи ні при цьому потерпілий або очевидці.

Одним з елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, як вже зазначалось, є людина, у тому числі потерпілий і очевидці, які виступають зовнішніми обставинами відносно діяння і діяча. Таким чином, поняття «таємне» і «відкрите» в найбільш типових випадках характеризують зовнішні умови, тобто обстановку вчинення даних кримінальних правопорушень. Специфіка крадіжки і грабежу визначається як способом вчинення цих діянь, так і обстановкою, в якій вони вчиняються.

Виваженими видаються судження М. І. Панова, який вказує, що не можна погодитись з тими науковцями, які місце, час, обстановку та інші обставини включають до змісту способу вчинення кримінального правопорушення. Ці обставини тільки

детермінують відповідний спосіб злочинного діяння, але не можуть входити до його змісту як складові частини, тому що в протилежному випадку спосіб буде ототожнюватися з усією об'єктивною стороною кримінального правопорушення [4, с. 12–13].

Питання взаємозв'язку обстановки вчинення кримінального правопорушення з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поставало у доктрині кримінального права неодноразово, однак остаточно його не вирішено до тепер.

Особливої уваги, заслуговує взаємозв'язок обстановки вчинення кримінального правопорушення з такою факультативною ознакою об'єктивної сторони як спосіб вчинення кримінального правопорушення, адже не рідко спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення виступає ознакою основного чи кваліфікованого складів кримінального правопорушення, впливає на наявність та ступінь суспільної небезпеки тощо. Дослідження вказаної детермінації, на мій погляд, допоможе детальніше зрозуміти механізм злочинного посягання, що саме по собі є надзвичайно важливим для правозастосовної діяльності.

Вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на спосіб вчинення кримінального правопорушення полягає в тому, що обстановка являє собою сукупність певних умов для вчинення кримінального правопорушення. Свого часу В. М. Кудрявцев [2, с. 24] писав про те, що матеріалістичне розуміння злочинності та її причин свідчить, що ніяке злочинне діяння не може бути вчинене, а вчинене не може призвести до шкідливих наслідків, якщо в реальній дійсності немає для цього належних умов.

Такі умови, можуть бути класифіковані на сприятливі та не сприятливі. Типово особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, намагається створити або використати існуючі сприятливі для вчинення кримінального правопорушення обставини. Сприятлива обстановка може створюватись як самою особою, так і незалежно від її волі.

У першому випадку, як справедливо писав В. І. Курляндський [6, с. 122], обстановка може відігравати роль каталізатора, який здатен прискорити та полегшити вчинення кримінального правопорушення. При серійному вчиненні кримінальних правопорушень, особа, як правило, використовує один відпрацьований спосіб вчинення кримінального правопорушення завдяки підбору аналогічних умов, обстановки, які сприяють його реалізації. Сприятлива обстановка може бути випадково вияв-

леною та свідомо використаною особами, схильними до вчинення кримінальних правопорушень (особи, які мають судимість, морально психічну не стійкість або досвід вчинення кримінальних правопорушень в подібних умовах). У таких випадках, правопорушник обирає такий спосіб вчинення кримінального правопорушення, який забезпечує можливість легко та швидко реалізувати кримінально-протиправний намір в конкретній обстановці.

Що стосується не сприятливої для вчинення кримінального правопорушення обстановки, то вона зазвичай утворюється незалежно від волі особи. Така обстановка певним чином впливає на поведінку особи і корегує її, оскільки вона не сприяє вчиненню кримінального правопорушення, а навпаки, створює перешкоди для реалізації кримінально-протиправного наміру. Спрогнозувати зміну обстановки надзвичайно важко.

Доволі часто обстановка змінюється до початку вчинення кримінального правопорушення. Якщо ж обстановка змінюється під час вчинення кримінального правопорушення, то необхідно з'ясувати психічне ставлення суб'єкта до обстановки вчинення кримінального правопорушення та відповідного способу вчинення кримінального правопорушення, обумовленого такою обстановкою. Г. Г. Зуйков наводив наступні варіанти психічного ставлення, а саме: суб'єкт правильно сприймає об'єктивну обстановку, але внаслідок самовпевненості, самонадійності чи інших причин нехтує окремими її несприятливими факторами; суб'єкт з ряду причин неправильно чи не повно усвідомлює об'єктивну обстановку, викривлено сприймає її або помиляється в оцінці значення її факторів, в зв'язку з чим спосіб вчинення кримінального правопорушення носить сліди невпевненості або, навпаки, надлишкової самовпевненості [7, с. 116].

Обстановка вчинення кримінального правопорушення впливає на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки кримінально-протиправного посягання. Здатність кримінального правопорушення спричиняти шкоду об'єкту кримінально-правової охорони залежить не лише від способу його вчинення, а й від обстановки вчинення.

У теорії кримінального права фактично існує два підходи до вирішення питання про співвідношення місця, часу і обстановки вчинення кримінального правопорушення. Перший, і він найбільш поширений, полягає в тому, що місце і час вчинення кримінального правопорушення розглядаються як самостійні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Другий підхід ві-

дображає примат обстановки вчинення кримінального правопорушення над місцем і часом вчинення кримінального правопорушення. Отже, обстановка вчинення кримінального правопорушення тлумачиться ширше і включає в себе місце, час та інші умови вчинення кримінального правопорушення. М. Ш. Шайдаєв з цього приводу зазначає, що ці поняття тісно взаємопов'язані та співвідносяться як окреме та загальне. Місце та час є необхідними елементами тому, що обстановка територіально та у часі визначена. Науковець приходить до висновку про те, що місце та час виконують специфічну функцію — є просторово-часовими обмежувачами, за допомогою яких законодавець обмежує обстановку вчинення кримінального правопорушення [8, с. 126].

Для вирішення цього питання по суті необхідно визначитись, що слід розуміти під місцем і часом вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до тлумачного словника місце — це багатозначне слово. Одним з його значень є: простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо; простір земної поверхні, зайнятий, або який може бути зайнятий ким, — чим-небудь; певна площа, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися; певний пункт, площа, призначена для кого-, чого-небудь [9, с. 679].

З філософської точки зору місце є атрибутом простору, тобто невід'ємною його частиною, без якої порядок розташування об'єктів, що однозначно існують у просторі, не може ні існувати, ні мислитися. Місце — це частина простору, центр співвідношення фізичних тіл [10, с. 537].

Кримінально-правовою наукою пропонується визначення поняття «місце вчинення кримінального правопорушення» як факультативної ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення або у контексті тлумачення ст.ст. 6–8 КК України, в яких регламентується дія закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень вчинених на території України та за межами її території. Як зазначає Л. П. Брич, місцем вчинення кримінального правопорушення визнається конкретизована частина простору, з вчиненням (або не вчиненням) в якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність конкретного складу кримінального правопорушення [11, с. 271]. На думку К. В. Юртаєвої, місце вчинення кримінального правопорушення як факультативна ознака об'єктивної сторони — це певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається [12, с. 11].

Слово «час» в українській мові є багатозначним терміном. У тлумачному словнику наводяться такі

його значення: 1) сприятливий потрібний момент; 2) одна з основних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття; 3) тривалість існування явищ та предметів, яка вимірюється хвилинами, годинами, місяцями, роками, століттями, тощо. Проміжок, відрізок у послідовній зміні років, днів, годин тощо, протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься // Певна пора дня, року і т. ін. [9, с. 1594]. У філософії час — це форма протікання всіх механічних, органічних та психічних процесів, умова можливості руху, зміни, розвитку [10, с. 450].

КК України також використовує поняття «час вчинення кримінального правопорушення». Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Окрім того, науковці розглядають час вчинення кримінального правопорушення як самостійну факультативну ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Традиційно під цією ознакою розуміється вказаний в законі проміжок часу, протягом якого може бути вчинено кримінальне правопорушення [13, с. 27].

У кримінально-правовій літературі під часом вчинення кримінального правопорушення розуміють не просто час доби чи пору року, а конкретний період, в який відбувається якась подія [14, с. 186; 15, с. 120].

На думку М. І. Панова, час вчинення кримінального правопорушення — це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого вчиняється кримінальне правопорушення [16, с. 1018]. Частина 3 ст. 4 КК України пов'язує цей час із вчиненням суспільно-небезпечної дії або бездіяльності, незалежно від факту і часу настання суспільно-небезпечних наслідків цього діяння.

Схожим чином вирішується питання і про місце вчинення кримінального правопорушення. Під місцем вчинення кримінального правопорушення, як правило, розуміють певну ділянку простору, в межах якої протікають які-небудь природні чи соціальні процеси, відбуваються події.

Місце вчинення кримінального правопорушення — це певна територія або інше місце, де здійснюється суспільно-небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) та настають його суспільно-небезпечні-наслідки [16, с. 522].

Місце і час вчинення кримінального правопорушення, пише А. Г. Василяді [17, с. 38], відносяться до елементів обстановки. Однак при цьому вони виконують специфічну функцію — є просторовими і ча-

совими обмежувачами, використовуючи метричні властивості яких, законодавець виділяє, конкретизує, формалізує ті чи інші матеріальні кримінально-правові явища, у тому числі — й обстановку вчинення кримінального правопорушення. Необхідність просторово-часової конкретизації обстановки вчинення кримінального правопорушення, може бути обумовлена притаманними їй особливостями, зокрема повсемісністю, без граничності кількісного і якісного складу її елементів, високим ступенем рухливості стану її структури і, як наслідок, непостійністю її властивостей, що, в свою чергу, ускладнює встановлення відповідних якісних характеристик обстановки.

Таким чином, місце і час в характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і в якості складових елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними.

Саме тому законодавець, виділяючи значущий у кримінально-правовому відношенні аспект обстановки вчинення кримінального правопорушення, використовує різні способи її формалізації і, безумовно, з використанням таких категорій як місце і час.

Свідченням цього є використана законодавцем в ст. 429 КК України формула: «поле бою під час бою». Не викликає сумніву, що кримінальна відповідальність встановлена не за самовільне залишення чого-небудь взагалі, а за самовільне залишення поля бою. І не будь-коли (до чи після), а лише під час бою. Тим самим підкреслюється, що суспільна небезпечність цього діяння проявляється не всюди і не завжди, а лише в такій обстановці. Схоже значення просторово-часових меж проявляється і в інших нормах. Виходячи з такого розуміння місця і часу вчинення кримінального правопорушення і тієї функції, яку вони виконують стосовно обстановки, видається, що істотні підстави розглядати обстановку в широкому і вузькому сенсі відсутні.

Цікавою з цього приводу видається думка Д. Г. Зарян [18, с. 111], який через нероздільність місця і часу вчинення правопорушення пропонує ввести до юридичної науки нове поняття — «просторово-часова характеристика правопорушення», яке об'єднувало б поняття місця і часу вчинення правопорушення.

У свою чергу, А. Ш. Курбанов [19, с. 62] з метою уточнення змісту термінів, що визначають факультативні ознаки об'єктивної сторони складу

кримінального правопорушення і включаються до кримінально-правової норми, умов простору і часу, які існують в момент вчинення кримінального правопорушення визначити єдиним терміном — «обстановка», при цьому виділити три її різновиди: а) обстановку місця; б) обстановку часу; в) обстановку використовуваних умов.

Не дослідженим питанням у кримінально-правовій доктрині на сьогодні залишається проблеми чи міститься взаємозв'язок між обстановкою та знаряддями і засобами вчинення кримінального правопорушення та який вплив, взаємообумовленість між ними існує?

Знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення у чинному КК України законодавець не передбачає як привілейовані ознаки складів кримінального правопорушення. Тобто можна стверджувати, що засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, в тому числі й істотно його підвищують. Водночас, обстановка вчинення кримінального правопорушення розглядається законодавцем і як привілейована ознака складу конкретних кримінальних правопорушень (приміром, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони ст. 118 КК України тощо), тобто вона не лише підвищує, але й зменшує ступінь суспільної небезпечності (тяжкості) кримінального правопорушення. Крім того, обстановка вчинення кримінального правопорушення може впливати на призначення покарання або як обставина, що його пом'якшує (пункти 5–8 ч. 1 ст. 66 КК України), або як обставина, що його обтяжує (пункти 4, 6, 8, 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

Ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення також можна поділити на ті, що характеризують: а) зміст вчинення кримінального правопорушення (суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок, спосіб, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення) та б) умови його вчинення (місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення). Ця теза підтверджує, що обстановка, як певна умова вчинення кримінального правопорушення, обумовлює його зміст, тобто впливає на обрання суб'єктом кримінального правопорушення знарядь та/або засобів вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення є зовнішнім, об'єктивним фактором щодо кримінального правопорушення, яка існує, розвивається, змінюється за власними законами, які не залежать від волі суб'єкта кримінального

правопорушення. Знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення — це речі та процеси, опосередковані діянням суб'єкта кримінального правопорушення, залучені до нього, виготовлені, пристосовані тощо. Конкретні умови об'єктивної дійсності у своєму бутті не є обстановкою вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому розумінні, як і відповідна річ матеріального світу сама по собі не є засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, такими характеристиками її наділяє суб'єкт кримінального правопорушення, використовуючи для його вчинення, співвідносячи властивості конкретної речі матеріального світу з можливістю досягнення злочинного результату за певних об'єктивних умов. Поза мети та результату діяння об'єктивні умови не можуть бути обстановкою вчинення кримінального правопорушення, як і річ матеріального світу не може бути засобом або знаряддям його вчинення.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення, обумовлює характер суспільно небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Можливість суспільно небезпечного діяння спричинити шкоду залежить не лише від самого діяння, але й від обстановки, у якій воно здійснюється, яка у свою чергу обумовлює вибір суб'єктом засобу або знаряддя вчинення такого діяння за відповідних умов (обстановки). Наприклад, застосування вогнепальної зброї для опору начальникові в умовах воєнного стану і застосування вогнепальної зброї для захисту від нападу озброєної особи має різне кримінально-правове значення. Якщо перше поєднання засобів та обстановки вчинення кримінального правопорушення є суспільно небезпечним, є кримінальним правопорушенням, передбаченим ч. 4 ст. 404 КК України, то поєднання обстановки та засобів вчинення кримінального правопорушення у другому випадку свідчить про наявність спеціального виду необхідної оборони, тобто обставини, що виключає злочинність діяння (ч. 5 ст. 36 КК України).

Водночас у конкретному випадку поєднання обстановки та засобу або знаряддя вчинення кримінального правопорушення ще з більшим ступенем підвищують тяжкість кримінального правопорушення, забезпечує якісно новий рівень суспільної небезпечності. Приміром, застосування зброї є кваліфікуючою ознакою опору начальникові, ч. 2 ст. 404 КК України, а застосування зброї для опору начальникові в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці перетворює кримінальне правопорушення у склад з особливо кваліфікуючою ознакою ч. 4 ст. 404 КК України.

У конкретному випадку обстановка вчинення кримінального правопорушення може вказувати на: а) умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення, або б) умови чи стан, в якому перебуває потерпілий [20, с. 111–113].

Якщо обстановка вказує на умови, в яких вчиняється діяння і настають суспільно небезпечні наслідки наприклад, вчинення військового кримінального правопорушення в бойовій обстановці ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 4 ст. 404 КК України тощо, то вона обумовлює вибір суб'єктом конкретного засобу чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Якщо ж обстановка вказує на умови чи стан, в якому перебуває потерпілий, зокрема: залишення в небезпеці ст. 135 КК України, ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя стані ст. 136 КК України, погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок ст. 350 КК України то, за загальним правилом, засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення не мають кримінально-правового значення.

У разі, якщо обстановка вчинення кримінального правопорушення та знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення не передбачені як обов'язкові, кваліфікуючі або привілейовані ознаки складу конкретного кримінального правопорушення, тим не менш вони потребують встановлення та доведення у кримінальному провадженні, оскільки, по-перше, вони можуть враховуватися при призначенні покарання як обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, по-друге, їх встановлення доводить подію кримінального правопорушення.

Доцільно звернути увагу на важливе доказове значення обстановки вчинення кримінального правопорушення та засобів і знарядь його вчинення, оскільки обстановка, що характеризує в тому числі й подію кримінального правопорушення, а також засоби і знаряддя вчинення кримінального правопорушення відносяться до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Так, відповідно до пунктів 1 та 6 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), а також предмети підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що:

- 1) Спосіб вчинення кримінального правопорушення поряд із обстановкою вчинення кримінального правопорушення може виступати ознакою основного чи кваліфікованого складів злочину, впливає на наявність та ступінь суспільної небезпеки тощо. Вплив обстановки вчинення кримінального правопорушення на спосіб вчинення кримінального правопорушення полягає в тому, що обстановка являє собою сукупність певних умов для вчинення кримінального правопорушення. Обстановка вчинення кримінального правопорушення може впливати на вибір певного способу вчинення кримінального правопорушення, тим самим визначаючи наявність і ступінь суспільної небезпеки злочинного посягання.
- 2) Місце та час виконують специфічну функцію — є просторово-часовими обмежувачами, за допомогою яких законодавець обмежує обстановку вчинення кримінального правопорушення. Місце і час в характеристиці факту вчинення кримінального правопорушення можуть виступати окремими, самостійними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так і в якості складових елементів обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки умови, які утворюють обстановку, повинні бути територіально і в часі визначеними.
- 3) Обстановка вчинення кримінального правопорушення як певне середовище, зовнішнє оточення, обумовлює характер суспільно небезпечного діяння та засоби й знаряддя його вчинення. Конкретні умови об'єктивної дійсності у своєму бутті не є обстановкою вчинення кримінального правопорушення у кримінально-правовому розумінні, як і відповідна річ матеріального світу сама по собі не є засобом чи знаряддям вчинення кримінального правопорушення, такими характеристиками її наділяє суб'єкт кримінального правопорушення, використовуючи для його вчинення, співвідносячи властивості конкретної речі матеріального світу з можливістю досягнення кримінально-протиправного результату за певних об'єктивних умов. Поза мети та результату діяння об'єктивні умови не можуть бути обстановкою вчинення кримінального правопорушення, як і річ матеріального світу не може бути засобом або знаряддям його вчинення.

Література

1. Благов Е. В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях: курс лекций. М.: Юрлитинформ, 2012. 344 с.
2. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.
3. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину. Автореф. дис.к.ю.н., Харків. 2019. 20 с.
4. Панов Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Харьков, 1984. 111 с.
5. Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. М.: Юрид. лит., 1986. 224 с.
6. Курляндский В. И. К вопросу об изучении причин и условий, способствующих совершению преступлений // Труды ВПА им. Ленина. М., 1957. Вып. 17. С. 120–125.
7. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1970. 305 с.
8. Шайдаев М. Ш. Обстановка совершения преступления в зоне вооруженного конфликта и ее уголовно-правовое значение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2004. 226 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
10. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. обществ.-науч. Фонд. М.: Мысль, 2010. Т. 2. Е-М. 634 с.
11. Брич Л. П. Місце вчинення злочину і його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежування їх від складів інших правопорушень // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2011. Вип. 52. С. 267–281.
12. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 21 с.
13. Василенко В. Д. Поняття часу вчинення злочину, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину: порівняльний аналіз // Судова апеляція. 2015. № 1 (38). С. 25–30.
14. Беляев Н. А., Галиакбаров Р. Р., Грабовская Н. П., Ковалев М. И. и др. Советское уголовное право. Общая часть: учебник / под ред.: Н. А. Беляев, М. И. Ковалев. М.: Юрид. лит., 1977. 544 с.
15. Советское уголовное право. Общая часть: учеб. для студ. вузов / под ред. Г. А. Кригера, Н. Ф. Кузнецовой, Ю. М. Ткачевского. 2-е изд., доп. и перераб. М.: Изд-во МГУ, 1988. 368 с.
16. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т України ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.
17. Василяди А. Г. Обстановка совершения преступления и ее уголовно-правовое значение: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 1988. 199 с.
18. Зарян Д. Г. Объективная сторона правонарушения: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тольятти, 2006. 192 с.
19. Курбанов А. Ш. Уголовно-правовая характеристика обстановки совершения преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2011. 182 с.
20. Тельпіс М. В. Кримінально-правова характеристика знарядь та засобів вчинення злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 173 с.

References

1. Blaghov E. V. Obshhaya chastj ugholovnogho prava v 20 lekcyjakh: kurs lekcyj. M.: Jurlytynform, 2012. 344 s.
2. Kudryavtsev V. N. Obektivnaya storona prestupleniya / V. N. Kudryavtsev. M.: Gosyurizdat, 1960. 244 s.
3. Maslova O. O. Kryminaljno-pravova kharakterystyka obstanovky vchynennja zlochyynu. Avtoref. dys. k.ju.n., Kharkiv. 2019. 20 s.
4. Panov N. I. Ugolovno-pravovoe znachenie sposoba soversheniya prestupleniya. Kharkov, 1984. 111 s.
5. Vladimirov V. A., Lyapunov Yu. I. Otvetsvennost za koristnye posyagatelstva na sotsialisticheskuyu sobstvennost. M.: Yurid. lit., 1986. 224 s.
6. Kurlyandskiy V. I. K voprosu ob izuchenii prichin i rusloviy, sposobstvuyushchikh soversheniyu pre stupleniy // Trudy VPA im. Lenina. M., 1957. Vyp. 17. S. 120–125.
7. Zuykov G. G. Kriminalisticheskoe uchenie o sposobe soversheniya prestupleniya: dis. ... d-ra yurid. nauk: 12.00.09. M., 1970. 305 s.
8. Shaydaev M. Sh. Obstanovka soversheniya prestupleniya v zone vooruzhennogo konflikta i ee ugolovno-pravovoe znachenie: dis. ...kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 2004. 226 s.

9. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinsjkoji movy (z dod. i dopov.) / uklad. i gholov. red. V. T. Busel. Kyjiv; Irpinj: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
10. Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. / In-t filosofii RAN, Nats. obshchestv.-nauch. Fond. M.: Mysl, 2010. T. 2. Ye-M. 634 s.
11. Brych L. P. Misce vchynennja zlochynu i jogho znachennja u rozmezhuванні skladiv zlochyniv ta vidmezhuвання jikh vid skladiv inshykh pravoporushenj // Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. Serija «Jurydychna». 2011. Vyp. 52. S. 267–281.
12. Jurtajeva K. V. Misce skojuennja zlochyniv mizhnarodnogho kharakteru: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kyjiv, 2010. 21 s.
13. Vasylenko V. D. Ponjattja chasu vchynennja zlochynu, jak oznaky ob'jektyvnoji storony skladu zlochynu: porivnjajl'nyj analiz // Sudova apeljacija. 2015. # 1 (38). S. 25–30.
14. Belyaev N. A., Galiakbarov R. R., Grabovskaya N. P., Kovalev M. I. i dr. Sovetskoe ugodovnoe pravo. Obshchaya chast: uchenik / pod red.: N. A. Belyaev, M. I. Kovalev. M.: Yurid. lit., 1977. 544 s.
15. Sovetskoe ugodovnoe pravo. Obshchaya chast: ucheb. dlya stud. vuzov / pod red. G. A. Krigera, N. F. Kuznetsovoy, Yu. M. Tkachevskogo. 2-e izd., dop. i pererab. M.: Izd-vo MGU, 1988. 368 s.
16. Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija: u 20 t. Kharkiv: Pravo, 2016. T. 17: Kryminaljne pravo / redkol.: V. Ja. Tacij (gholova), V. I. Borysov (zast. gholovy) ta in.; Nac. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzh. i prava im. V. M. Koreckjogho NAN Ukrainy, Nac. juryd. un-t Ukrainy im. Jaroslava Mudrogho. 2017. 1064 s.
17. Vasiliadi A. G. Obstanovka soversheniya prestupleniya i ee ugodovno-pravovoe znachenie: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 1988. 199 s.
18. Zaryan D. G. Obektivnaya storona pravonarusheniya: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01. Tolyatti, 2006. 192 s.
19. Kurbanov A. Sh. Ugodovno-pravovaya kharakteristika obstanovki soversheniya prestupleniya: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.08. M., 2011. 182 s.
20. Tel'pis M. V. Kryminaljno-pravova kharakterystyka znarjadj ta zasobiv vchynennja zlochynu: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.08. Kh., 2019. 173 s.

Прокопчук Тімеа Йосипівна

*аспірант кафедри адміністративного і фінансового права
юридичного факультету*

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Прокопчук Тімеа Йосифовна

*аспирант кафедры административного и финансового права
юридического факультета*

Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Prokopchuk Timea

Postgraduate student of the Department of

Administrative and Financial Law of Law Faculty

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6972

**ХРОНОЛОГІЯ ВИНИКНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ СКЛАДІВ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ ПЕРЕДБАЧАЮТЬ
РОЗГолошення ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ**

**ХРОНОЛОГИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ СОСТАВОВ
УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, КОТОРЫЕ ПРЕДУСМАТРИВАЮТ
РАЗГЛАШЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ С ОГРАНИЧЕННЫМ ДОСТУПОМ**

**CHRONOLOGY OF THE EMERGENCE OF LEGAL STRUCTURES
OF CRIMINAL OFFENSES THAT INVOLVE THE DISCLOSURE
OF INFORMATION WITH LIMITED ACCESS**

Анотація. Встановлення юридичної сутності розглянутих кримінальних правопорушень уявляється неможливим без належного дослідження їх генезису. Будь-яке правове положення, яке існує у відповідній державі, неодмінно ґрунтується на її минулому, оскільки для того, щоб проаналізувати певний юридичний інститут, необхідно простежити його юридичну долю.

Стаття присвячена вивченню питання появи у вітчизняному кримінальному законі юридичних складів кримінальних правопорушень – розголошень інформації з обмеженими доступом. Окреслено закономірності у розвитку кримінально-правової регламентації, визначено особливості техніко-юридичного характеру. Дослідження кримінально-правової охорони інформації з обмеженим доступом в історичних джерелах права свідчить про те, що питання створення оптимальної моделі (конструкції) відповідних кримінально-правових норм не вирішено. Окремі законодавчі підходи, відображені в історичних пам'ятках кримінального права, можуть стати орієнтирами для удосконалення діючих кримінально-правових норм.

Зокрема, автор приходить до висновку, що першою повноцінною згадкою кримінального правопорушення – розголошення інформації з обмеженим доступом є пункт 6 статті 2 Глави Третьої «Прав, за якими судиться малоросійський народ». У подальшому з'являються інші юридичні склади кримінальних правопорушень – розголошення приватної, службової та професійної таємниці, інформації про досудове розслідування, таємниці усиновлення. Негативно характеризується тенденція появи у 1970–2000 роках ряду схожих за ознакою діяння юридичних складів кримінальних правопорушень, а саме про розголошення відомостей про проведення медичного огляду на ВІЛ, відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, таємниці фінансового моніторингу, інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах, інсайдерської інформації.

Ключові слова: розголошення інформації з обмеженим доступом, генезис, історичний розвиток, державна зрада, комерційна таємниця.

Аннотация. Установление юридической сущности рассмотренных уголовных правонарушений представляется невозможным без надлежащего изучения их генезиса. Любое правовое положение, которое существует в конкретном государстве, неизбежно основано на его прошлом, поскольку для того, чтобы проанализировать юридический институт, необходимо проследить его юридическую судьбу.

Статья посвящена изучению вопроса возникновения в отечественном уголовном законе юридических составов уголовных правонарушений — разглашений информации с ограниченным доступом. Очерчено закономерности в развитии уголовно-правовой регламентации, определены особенности технико-юридического характера. Изучение уголовно-правовой охраны информации с ограниченным доступом в исторических источниках уголовного права свидетельствует о том, что вопрос оптимальной модели (конструкции) соответствующих уголовно-правовых норм не решено. Отдельные законодательные подходы, отраженные в исторических источниках, могут стать ориентирами для усовершенствования действующих уголовно-правовых норм.

В частности, автор приходит к выводу, что первым полноценным упоминанием уголовного правонарушения — разглашения информации с ограниченным доступом следует считать пункт 6 статьи 2 Главы Третьей «Прав, по которым судится малороссийский народ». В дальнейшем появляются другие юридические составы уголовных правонарушений — разглашение приватной, служебной та профессиональной тайны, информации о досудебном расследовании, тайны усыновления. Негативно характеризуется тенденция появления в 1970–2000 годах целого ряда похожих за характеристикой деяния юридических составов уголовных правонарушений, а именно о разглашении сведений о проведении медицинского осмотра на ВИЧ, сведений о мерах безопасности по отношению к лицу, взятому под защиту, тайны финансового мониторинга, информации, которая хранится в электронно-вычислительных машинах (компьютерах), автоматизированных системах, компьютерных сетях, инсайдерской информации.

Ключевые слова: разглашение информации с ограниченным доступом, генезис, историческое развитие, государственная измена, коммерческая тайна.

Summary. Establishing the legal essence of crimes in connection with the impossible without a special study of their genesis. Any correct position that exists in the respective state is unexpectedly based on its disadvantage, if it is necessary to analyze the entire legal institution, it is necessary to trace its legal fate.

An article devoted to the study of the issue appears in the domestic criminal law of the legal structures of criminal offenses — disclosure of information with limited access. The regularities in the development of criminal-legal regulation are outlined, the peculiarities of technical-legal character are determined. The study of criminal law protection of information with limited access in historical sources of law shows that the issue of creating an optimal model (design) of the relevant criminal law has not been resolved. Certain legislative approaches, reflected in the historical monuments of criminal law, can become guidelines for improving the existing criminal law.

In particular, the author comes to the conclusion that the first full-fledged mention of a criminal offense — disclosure of information with limited access should be considered paragraph 6 of article 2 of Chapter Three «The rights by which the Little Russian people are suing». In the future, other legal structures of criminal offenses appear — disclosure of private, official and professional secrets, information about pre-trial investigation, secrets of adoption.

Negatively characterized the tendency of the appearance in 1970–2000 of a number of similar legal structures of criminal offenses in terms of the characteristics of the act, namely, the disclosure of information about the medical examination for HIV, information about security measures in relation to the person taken under protection, the secrets of financial monitoring, information, which is stored in electronic computers (computers), automated systems, computer networks, insider information.

Key words: disclosure of information with limited access, genesis, historical development, treason, trade secret.

*«Історія — скарбниця наших діянь, свідок минулого,
приклад і повчання для сьогодення,
застереження для майбутнього».
Мігель де Сервантес*

Постановка проблеми. Для сучасної юридичної практики є важливим вивчення досвіду правового забезпечення функціонування системи охорони державної таємниці на території України протягом історичного періоду його впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти виникнення та розвитку юридичних складів кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу інформації з обмеженим доступом були предметом досліджень В. В. Балаб-

ко [1], О. П. Горпинюк [2], Д. Ю. Кондратова [3], О. В. Сосніної [4], Г. В. Чеботарьової [5], Т. А. Чолан [6] та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення історичних закономірностей появи та розвитку юридичних складів кримінальних правопорушень — розголошень інформації з обмеженим доступом, їх систематизація за часом появи, з'ясування певних тенденцій у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Виникнення кримінально-правових норм, що стосуються кримінальної відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, тісно пов'язано із виникненням понять інформації, конституційних прав і свобод людини, державної безпеки, розвитку системи державної охорони (у широкому сенсі) конкретних видів інформації.

1. Історично **першим** з видів юридичних складів кримінальних правопорушень, які передбачають кримінальну відповідальність за розголошення інформації з обмеженим доступом, є **шпигунство**.

Зокрема, у Статуті Великого князівства Литовського (Литовському статуті) 1588 року містилася спеціальна стаття, якою передбачалася страта за листування з ворогом і повідомлення йому відомостей, які могли б завдати шкоди державі: «Хто б с неприятельми нашими поразуменье мел, листы до них або послы радечи против нас, государя и Речи Посполитой, або осерегаючи слал, тымъ неприятелемъ якую помоч давалъ ... такова чести отсудить и горлом карать» [7, с. 449]. На нашу думку, повноцінно цю норму не можна вважати прототипом юридичного складу злочину шпигунства, так як буквально у статті не згадується будь-яка таємниця, а лише йдеться про надання допомоги ворогу, яке саме по собі не свідчить про діяння щодо розголошення державної таємниці.

Натомість, у пункті 6 артикула 2 Глави Третьої (Про височайшу честь і владу монаршу) «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року вказано, що хто б з неприятелем мав би якусь домовленість, листами чи послами обмінювався, на шкоду державі чи монарху, а також хто допомагав йому, відкриваючи тайну государя свого, наміри, устави і діла...такого смертю карати, четвертувати» [8, с. 45]. Йдеться про одну із форм державної зради, за якої ворогу передається таємна інформація. Згадок про інші види розголошень інформації з обмеженим доступом «Права, за якими судиться малоросійський народ» не містять.

Принагідно відзначити, що шпигунство «увійшло» до видів державної зради значно пізніше. На-

так на «злиття» певною мірою було відображено ще в Уложенні 1903 року¹ [13], однак в склад злочину «державна зрада» відповідні дії були включені відповідно до статті 58–1а КК 1927 року, якою було доповнено кодекс з часу введення в дію постанови ЦВК СРСР від 08 червня 1934 року [9]. Розмежування двох різних складів кримінальних правопорушень, які передбачали аналогічні дії — шпигунство, за ознакою суб'єкта злочину (громадянин СРСР, іноземний громадянин або особа без громадянства) вперше було передбачено за «Законом про кримінальну відповідальність за державні злочини» 25 грудня 1958 року (ст. 1 та ст. 2 закону) [10], було відображено і в КК 1960 (ст. 56 та ч. 1 ст. 57 кодексу), попередні ж кримінальні закони передбачали кваліфікацію дій громадян СРСР, які вчиняють шпигунство, за сукупністю двох статей (державна зрада та шпигунство).

2. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, окрім розголошення державної таємниці, з'являється **порушення таємниці листування** як самостійний юридичний склад злочину. Зокрема, відповідно до ст. 1102 Глави Одинадцятої (Про порушення уставів поштового і телеграфного) Уложення про покарання кримінальні та виправні: «Если почтовый чиновник или почтальон, или иной служитель почты не по неосторожности, а из каких либо видов, согласится с кем либо передавать ему письма, адресованные на имя другого, без дозволения сего последнего, то он за сие подвергается лишению всех особенных, лично и по состоянию присвоенных, прав и преимуществ и заключению в тюрьму по второй степени статьи 33 сего уложения». Тобто у рамках цієї норми передбачалась відповідальність за змову умисно передавати певній особі чужі листи [11, с. 117]. За необережні дії щодо втрати страхових листів поштовими чиновниками передбачала ч. 1 ст. 1105 Уложення, за втрату листів цими ж особами — ч. 2 ст. 1105 Уложення (покарання попередження, догана, вирахування 6 місяців з часу служби), а за ці самі дії, вчинені листотоношею — ст.ст. 1107–1108 Уложення (покарання призначення у сторожі чи караульні, арешт від 7 днів до 3 місяців, звільнення зі служби). Що стосується передбаченого покарання за цією статтею, то за ст. 33 Уложення друга ступінь покарання у виді позбавлення волі передбачала строк від 8 місяців до 1 року і 4 місяців. В Уложенні також вперше було запроваджено кримінальну відповідальність за розголошення **комерційної та банківської таємниці** (ст. ст. 1157, 1187, 1335 Уложення).

¹ Глава 4 мала назву «Державна зрада», в ній було розміщено 12 статей, серед яких і ст. 111 (шпигунство).

3. Кримінальна відповідальність за розголошення приватної таємниці (конфіденційної інформації)² встановлювалась на рівні ст. 137 Статуту про покарання, які накладаються мировими суддями (1864): «за разглашение с намерением оскорбить чью-то честь, сведений, сообщенных в тайне, или же узнанных вскрытием чужого письма или другим противозаконным образом, виновные подвергаются аресту не свыше 15 дней или денежному взысканию не свыше 15 рублей» [12, с. 225].

4. Юридичні склади розголошення професійної та службової таємниці містилися у Кримінальному уложенні 1903 року (далі — Уложення 1903 року), яке передбачало самостійну главу 29 під назвою «Про оголошення таємниць» [13, с. 107–108]. Зокрема, перша стаття розділу — ст. 541 Уложення 1903 року передбачала кримінальну відповідальність за умисне розголошення таємниці без поважних причин, якщо таке «оголошення» відомостей могло спричинити майнову шкоду чи зганьбити особу, якої воно стосувалося, а винуватий не підлягає відповідальності за образу³ (арешт чи грошова пеня до 500 рублів). Кваліфікований склад злочину передбачав спеціальну мету — спричинити майнову шкоду чи зганьбити особу (тюремне ув'язнення до 6 місяців). Суб'єкт злочину — особа, яка за своїм званням зобов'язана зберігати таємницю. Однак зважаючи на зміст статей 653 та 655, за цією статтею не підлягали відповідальності публічні службовці. Так, частиною 1 статті 653 Уложення 1903 року передбачалась відповідальність за оголошення таємниці урядових розпоряджень, відомостей чи документів, які стали відомі особі по службі чи внаслідок зловживання ним службовим становищем (покарання — арешт).

Нехарактерну для вітчизняного кримінального закону побудову мала стаття 655 Уложення 1903 року, яка різними пунктами (1), (2), (3) і т.д.) передбачала відповідальність службовця за оголошення ним певних видів інформації, яким відповідав той чи інший пункт, і яка стала відома особі по службі чи внаслідок зловживання службовим становищем, а саме способів, які використовуються при виготовленні державних цінних паперів чи їх таємних ознак

² Не тільки порушення таємниці листування

³ Відповідальність за образу передбачала Глава 28 Уложення 1903 року з відповідною назвою. Образою вважалося як і обзивання, так і розголошення обставин, які ганьбили. При цьому, відповідно до статті 537, розголошення відомостей, які ганьблять честь, не вважається караним, якщо обвинувачений доведе, що розголошена обставина істинна (1) або що він мав достатні підстави вважати розголошені обставини істинними і вчинив таке розголошення заради державної або громадської користі, або в інтересах виконуваних ним обов'язків (2), або для захисту особистої честі чи честі його сім'ї. Тобто предметом образи були неправдиві відомості, на відміну від предмету злочину у Главі 29 Уложення 1903 року.

(1), належних уряду чи приватній особі таємниць особливих прийомів виготовлення будь-яких предметів чи робіт (2), таємниці торгів по державних чи громадських підрядах чи поставках, якщо торги проводяться через опечатані оголошення (3), відомості, оголошення яких могло зганьбити особу, до якої вони відносяться (4), зміст акту, вчиненого за бажанням осіб, які брали участь у ньому, без оголошення його змісту свідками, порядком, в положенні про нотаріальну частину (5) [13, с. 137].

5. Кримінально-правова охорона таємниці досудового розслідування та таємниці усиновлення є надбанням кримінального права радянського періоду. Зокрема, в КК УРСР 1927 року містилися норми щодо кримінальної відповідальності за розголошення таємниці попереднього слідства, дізнання чи ревізійного обстеження [14, с. 67]. Так, у ст. 91 передбачалась відповідальність за «розголошення даних досудового слідства, дізнання, справування прокурорського догляду або ревізійного справування без відповідного дозволу прокурора, слідчого або відповідальної за переведення дізнання чи ревізії урядової особи». Однак відправним пунктом все ж слід вважати положення ст. 104–2, якою було доповнено КК УРСР 1922 року, і яке по суті відтворило КК УРСР 1927 року [15, с. 63].

Заради справедливості слід відзначити, що ст. 1038-1 Уложення про покарання кримінальні та виправні у редакції 1885 року та ст. 305 Кримінального уложення 1903 року передбачали кримінальну відповідальність за «оголошення в друк» відомостей, виявлених дізнанням чи попереднім слідством, до судового засідання чи закриття справи, тобто передбачали спеціального суб'єкта — тогочасного працівника ЗМІ, і особливий спосіб розголошення — опублікування в пресі.

У 1970 році у зв'язку із прийняттям Кодексу законів про шлюб та сім'ю КК 1960 року було доповнено статтею 115-1, яка передбачала кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення.

6. З розвитком відповідного галузевого законодавства у роки незалежності України кримінальний закон було доповнено нормами-заборами розголошення відомостей про проведення медичного огляду на ВІЛ (1991), відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (2000), лікарської таємниці (2001), таємниці фінансового моніторингу (2003), інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах (2004), інсайдерської інформації (2006).

Таким чином, у 1970–2000 роки спостерігається тенденція щодо стихійного «розмноження» у кримі-

нальному законі норм-заборон щодо розголошення певних типів інформації, зумовленого розвитком відповідного галузевого законодавства (Кодексу законів про шлюб та сім'ю 1969, Закону України «Про підприємства» 1991, Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991, Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» 1993, Закону України «Про банки і банківську діяльність» 2000, Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» 2002, Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» 2006). Прямим винятком може бути хіба що лікарська таємниця, оскільки лише у КК 2001 року, тобто через 9 років після прийняття Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», ст. 40 якої містила кореспондуючу норму-припис, була закріплена кримінально-правова норма-заборона щодо розголошення лікарської таємниці у кримінальному законі, на відміну від східних сусідів, яким для цього потрібно було 2 роки (ст. 128–1 КК РФ з 13.12.1994). Про наявність об'єктивних причин такої паузи з боку законодавця у науковій літературі не зазначається.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, слід констатувати, що юридичні склади кримінальних правопорушень за розголошення інформації з обмеженим доступом знайшли своє закріплення ще у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. З розвитком суспільних відносин та рівня законодавчої техніки з'являються нові юридичні склади кримінальних правопорушень щодо розголошення іншої інформації з обмеженим доступом (приватної, професійної та службової таємниці). При цьому, законодавець того часу визнавав розголошення більш суспільно небезпечним діянням, ніж ознайомлення з таємними відомостями. У подальшому юридичні склади розголошень видозмінювалися (шпигунство «увійшло» до складу державної зради, публікація у пресі працівником ЗМІ відомостей попереднього слідства чи дізнання перетворилося у розголошення таємниці досудового розслідування тощо). Разом із тим, негативною видається тенденція стихійного «розмноження» у кримінальному законі норм-заборон щодо розголошення певних типів інформації, зумовленого розвитком відповідного галузевого законодавства, без врахування особливостей самого кримінального закону.

Література

1. Балабко В. В. Кримінальна відповідальність медичних працівників за злочини проти життя та здоров'я особи: дис. канд. юр. наук: 12.00.08 / Валерія Валентинівна Балабко. Київ, 2012. 315 с.
2. Горпинюк О. П. Інформаційна приватність та її захист від злочинних посягань в Україні / О. П. Горпинюк. Львів: БОНА, 2014. 323 с.
3. Кондратов Д. Ю. Кримінально-правова охорона таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.: дис. канд. юр. наук: 12.00.08 / Д. Ю. Кондратов. Харків, 2011. 214 с.
4. Сосніна О. В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України): дис. канд.: 12.00.08 / Ольга Володимирівна Сосніна. Львів, 2017. 256 с.
5. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності: [монографія] / Г. В. Чеботарьова. К.: КНТ, 2011. 616 с.
6. Чолан Т. А. Кримінальна відповідальність за незаконне усиновлення та розголошення його таємниці: дис. канд. юр. наук: 12.00.08 / Тетяна Анатоліївна Чолан. Київ, 2016. 248 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / [С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков та ін.]. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року / За ред. Ю. С. Шемшученко, К. А. Вислобоков. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. 598 с.
9. Уголовный кодекс РСФСР 1926 г. Особенная часть. 1926. URL: <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/UK1926.htm>
10. Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини від 25 грудня 1958 р. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/zakon-srsrpro-kriminalnu-vidpovid-alnist65048.html>
11. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года. 1885. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ulogenie_o_nakazaniyah_ugolovnih_i_ispravitelnih_1845_goda.pdf.

12. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми Судьями, 1864 года.1885. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ustav_o_nakazaniyah_mirovie_sudji_1864_goda.pdf
13. Уголовное Уложение 1903 года. 1903. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf
14. Володавська О. С. Кримінально-правова характеристика предмета злочину, передбаченого статтею 330 Кримінального кодексу України, за чинним 223 кримінальним законодавством // Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 2 (10). С. 65–74.
15. Новый Уголовный кодекс У.С.С.Р. / под ред. С. А. Пригова. Х.: Изд. Наркомюста УССР, 1927. 129 с.

References

1. Balabko V. V. Kryminaljna vidpovidalnistj medychnykh pracivnykiv za zlochyny proty zhyttja ta zdorov'ja osoby: dys. kand. jur. nauk: 12.00.08 / Valerija Valentynivna Balabko. Kyjiv, 2012. 315 s.
2. Ghorpynjuk O. P. Informacijna pryvatnistj ta jiji zakhyst vid zlochnnykh posjaghanj v Ukrajinі / O. P. Ghorpynjuk. Ljviv: BONA, 2014. 323 s.
3. Kondratov D. Ju. Kryminaljno-pravova okhорona tajemnyci lystuvannja, telefonnykh rozmov, telegrafnoji chy inshoji korespondenciji, shho peredajutsja zasobamy zv'jazku abo cherez komp'juter.: dys. kand. jur. nauk: 12.00.08 / D. Ju. Kondratov. Kharkiv, 2011. 214 s.
4. Sosnina O. V. Kryminaljna vidpovidalnistj za porushennja nedotorkannosti pryvatnogho zhyttja (st.182 KK Ukrajinj): dys. kand.: 12.00.08 / Oljgha Volodymyrivna Sosnina. Ljviv, 2017. 256 s.
5. Chebotarjova Gh. V. Kryminaljno-pravova okhорona pravoporjadku v sferi medychnoji dijalnosti: [monohrafija] / Gh. V. Chebotarjova. K.: KNT, 2011. 616 s.
6. Cholan T. A. Kryminaljna vidpovidalnistj za nezakonne usynovlennja ta rozgholoshennja jogho tajemnyci: dys. kand. jur. nauk: 12.00.08 / Tetjana Anatolijivna Cholan. Kyjiv, 2016. 248 s.
7. Statuty Velykogho knjazivstva Lytovsjkogho: u 3 t. T. III. Statut Velykogho knjazivstva Lytovsjkogho 1588 roku: u 2 kn. Kn.1 / [S. Kivalov, P. Muzychenko, A. Panjkov ta in.]. Odesa: Jurydychna literatura, 2004. 672 s.
8. Prava, za jakymy sudytjsja malorosijskyj narod 1743 roku / Za red. Ju. S. Shemshuchenko, K. A. Vyslobokov. K: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korecjkogho NAN Ukrajinj, 1997. 598 s.
9. Ugolovnyy kodeks RSFRS 1926 g. Osobennaya chast. 1926. URL: <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/UK1926.htm>
10. Zakon pro kryminaljnu vidpovidalnistj za derzhavni zlochyny vid 25 ghrudnja 1958 r. URL: <https://lawbook.online/derjavi-prava-istoriya/zakon-srsrpro-kryminalnu-vidpovidalnist65048.html>
11. Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnykh i ispravitelnykh 1845 goda. 1885. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ulozenie_o_nakazaniyah_ugolovnih_i_ispravitelnih_1845_goda.pdf.
12. Ustav o nakazaniyah, nalagaemykh Mirovymi Sudyami, 1864 goda.1885. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ustav_o_nakazaniyah_mirovie_sudji_1864_goda.pdf
13. Ugolovnoe Ulozhenie 1903 goda. 1903. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf
14. Volodavska O. S. Kryminaljno-pravova kharakterystyka predmeta zlochnynu, peredbachenogho statteju 330 Kryminalnogho kodeksu Ukrajinj, za chynnym 223 kryminalnym zakonodavstvom // Visnyk kryminologichnoji asociaciji Ukrajinj. 2015. # 2 (10). S. 65–74.
15. Novyy Ugolovnyy kodeks U.S.S.R. / pod red. S. A. Prigova. Kh.: Izd. Narkomyusta USSR, 1927. 129 s.

Сопільник Ростислав Любомирович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права*

Сопильник Ростислав Любомирович

*доктор юридических наук, профессор,
професор кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права*

Sopilnyk Rostyslav

*D. Sc. (Law), Professor,
Professor of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-9942-6682*

Скрынковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівський університет бізнесу та права*

Скрынковский Руслан Николаевич

*кандидат экономических наук, профессор,
професор кафедры экономики предприятий и информационных технологий
Львовский университет бизнеса и права*

Skrynkovskyy Ruslan

*PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Business Economy and Information Technology
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055*

Скоромний Ярослав Ігорович

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права*

Скоромный Ярослав Игоревич

*кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права*

Skoromnyy Yaroslav

*PhD in Law,
Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-4067-710X*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6897

ІМУНІТЕТ СУДДІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

ИММУНИТЕТ СУДЕЙ И ИХ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В УКРАИНЕ

IMMUNITY OF JUDGES AND THEIR RESPONSIBILITY IN UKRAINE

Анотація. У статті здійснено аналіз інституту імунітету суддів в Україні та розкрито особливості притягнення їх до юридичної відповідальності. Встановлено, що правові засади імунітету судді регулюються положеннями Конституції України, Закону України «Про судуострій і статус суддів», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України. Визначено, що недоторканність суддів являє собою особливу складову їх правового статусу, а також слугує гарантією забезпечення належного рівня виконання ними посадових обов'язків. З'ясовано, що недоторканість судді націлена на пониження впливу професійних ризиків в контексті здійснення ним правосуддя. Встановлено, що принцип незалежності судді складений із двох основних складових незалежності, а саме – функціональної незалежності органів судової влади та інституційної незалежності органів судової влади. Визначено, що імунітет суддів виступає особливим видом порушення принципу, визначеного у Конституції України, стосовно рівності усіх без винятку перед законом та судом. Доведено, що складовими цілісної системи імунітетів суддів виступають матеріально-правовий імунітет, індемнітет, процесуальний імунітет. Пропонується, що сьогодні в Україні необхідно удосконалити законодавчу базу щодо імунітету суддів у напрямку визначення рамок необхідності надання захисту суддям, як посадовим особам, що виконують покладені на них державні функції, та недопущенням до безкарності суддів у випадках вчинення ними правопорушень (проступків, злочинів). Зазначено, що перспективою подальших досліджень у даному напрямі є дослідження і удосконалення механізму притягнення суддів до юридичної відповідальності в Україні.

Ключові слова: імунітет, суддя, юридична відповідальність, правосуддя.

Аннотация. В статье осуществлен анализ института иммунитета судей в Украине и раскрыты особенности привлечения к юридической ответственности. Установлено, что правовые основы иммунитета судьи регулируются положениями Конституции Украины, Закона Украины «О судуостроительстве и статусе судей», Кодекса Украины об административных правонарушениях, Гражданского кодекса Украины. Определено, что неприкосновенность судей представляет собой особую составляющую их правового статуса, а также служит гарантией обеспечения надлежащего уровня выполнения ими должностных обязанностей. Выяснено, что неприкосновенность судьи нацелена на понижение влияния профессиональных рисков в контексте осуществления им правосудия. Установлено, что принцип независимости судьи составлен из двух основных составляющих независимости, а именно – функциональной независимости органов судебной власти и институциональной независимости органов судебной власти. Определено, что иммунитет судей выступает особым видом нарушения принципа, определенного в Конституции Украины, относительно равенства всех без исключения перед законом и судом. Доказано, что составляющими целостной системы иммунитетов судей выступают материально-правовой иммунитет, индемнитет, процессуальный иммунитет. Предлагается, что сегодня в Украине необходимо усовершенствовать законодательную базу относительно иммунитета судей в направлении определения рамок необходимости предоставления защиты судьям, как должностным лицам, выполняющим возложенные на них государственные функции, и недопущением к безнаказанности судей в случаях совершения ими правонарушений (проступков, преступлений). Отмечено, что перспективой дальнейших исследований в данном направлении является исследование и совершенствование механизма привлечения судей к юридической ответственности в Украине.

Ключевые слова: иммунитет, судья, юридическая ответственность, правосудия.

Summary. The article analyzes the institute of immunity of judges in Ukraine and reveals the features of bringing to legal responsibility. It has been established that the legal foundations of the immunity of a judge are governed by the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Civil Code of Ukraine. It has been determined that the immunity of judges is a special component of their legal status, and also serves as a guarantee of ensuring the proper level of performance of their official duties. It was found that the immunity of a judge is aimed at reducing the influence of professional risks in the context of his administration of justice. It has been established that the principle of the independence of a judge is composed of two main components of independence, namely, the functional independence of the judiciary and the institutional independence of the judiciary. It is determined that the immunity of judges is a special type of violation of the principle defined in the Constitution of Ukraine regarding the equality of all without exception before the law and the court. It has been proved that material and legal immunity, indemnity, and procedural immunity are the components of the integral system of judicial immunities. It is proposed that today in Ukraine it is necessary to improve the legislative framework regarding the immunity of judges in the direction of defining the framework for the need to provide protection to judges as officials performing the state functions assigned to them, and to prevent judges from impunity in cases of their committing offenses (misconduct, crimes). It is noted that the prospect of further research in this direction is the study and improvement of the mechanism for bringing judges to legal responsibility in Ukraine.

Key words: immunity, judge, legal responsibility, justice.

Постановка проблеми. Судова практика свідчить, що одним із особливих елементів правового статусу судді виступає незалежність. Так, незалежність суддям забезпечується внаслідок надання їм недоторканності через ухвалу держави та суспільства.

Акцентуючи увагу на аспекті незалежності судді, слід зазначити, що цим принципом забезпечується надання суддями можливостей здійснювати свої безпосередні посадові обов'язки, що визначені Конституцією України [1] та іншими законодавчими і нормативно-правовими актами. В основі посадових обов'язків суддів лежить здійснення правосуддя в рамках їх повноважень без побоювань щодо будь-якої форми переслідування.

Водночас недоторканність суддів характеризує особливий порядок притягнення суддів до юридичної відповідальності внаслідок вчинення ними проступків (правопорушень, злочинів). Розглядаючи незалежність та недоторканність суддів, які забезпечуються державою, слід також зосередити увагу на особливостях імунітету суддів та їх відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей надання імунітету суддям та притягнення їх до юридичної відповідальності займаються І. Бабій [2], М. Клеандров [3], Д. Козак [4], А. Ноздрачев [5], О. Польовий [6], Н. Розін [7], М. Савченко [8], Ю. Стецовський [9], В. Терехин [10] та інші.

Опираючись на проблематику надання імунітету суддям та основні аспекти притягнення їх до юридичної відповідальності, що представлені у джерелах [1–10], слід зазначити, що подальшого дослідження потребують насамперед питання аналізу інституту імунітету суддів та притягнення до юридичної відповідальності за вчинення правопорушень відповідно до положень та норм чинної законодавчої та нормативно-правової бази в Україні.

Мета статті. Метою статті є проаналізувати інститут імунітету суддів в Україні та розкрити особливості притягнення їх до юридичної відповідальності. В контексті розкриття мети наукового дослідження доцільно вирішити такі завдання, а саме: 1) встановити правове значення понять «імунітет суддів» та «юридична відповідальність суддів»; 2) визначити та проаналізувати основні аспекти притягнення суддів до юридичної відповідальності — адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової і кримінальної відповідальності; 3) представити напрямки і обґрунтувати рекомендації щодо удосконалення інституту імунітету суддів та інституту юридичної відповідальності суддів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз судової практики засвідчує, що відповідно до положень Конституції України [1] недоторканність

суддів являє собою особливу складову правового статусу судді, а також слугує гарантією забезпечення належного рівня виконання посадових обов'язків. Окрім того, положеннями Конституції України [1] також визначаються основні засади принципу поділу державної влади, системи противаг та стримувань у взаємодії між трьома гілками державної влади.

Слід відмітити, що правовий зміст імунітету судді чітко розкривається у таких законодавчих документах як Конституція України [1] та Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [11].

Так, відповідно до статті 126 Конституції України [1] недоторканність та незалежність суддів забезпечується гарантіями, визначеними у Конституції України та інших законах України.

Статтею 48 «Незалежність судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [11] зазначено, що забезпечення незалежності судді відбувається за рахунок надання їм недоторканності та імунітету.

Водночас статтею 49 «Недоторканність та імунітет судді» визначено, що судді є недоторканими. Їх не можна затримувати чи утримувати під вартою або арештом без згоди на те Вищої ради правосуддя до моменту, коли немає винесеного обвинуваченого вироку суду, окрім випадків, коли ними вчинено тяжкий чи особливо тяжкий злочин.

Практика показує, що законодавством забороняється проникати у житло чи інше майно (володіння) суддів, а також у їхні службові приміщення, службові або особисті транспортні засоби, проводити їхній огляд, прослуховувати їхні телефонні розмови, здійснювати особистий обшук суддів, зокрема виймати їхню кореспонденцію, речі та документи, дозвіл на що може надати тільки суд відповідно до прийнятого судового рішення.

Акцентуючи увагу на зазначеному, М. Савченко [8] стверджує, що серед складових елементів правового статусу судді слід відзначити незалежність. Значення цієї складової правового статусу судді тісно взаємопов'язане із значенням незалежності Конституційного Суду України та судової влади загалом [8, с. 75–84].

Реалізація прав суддями не може бути здійснена у випадку ненадійного їх захисту та не встановлення гарантій їх незалежності. При цьому особливе місце насамперед посідає особиста недоторканність суддів.

Під поняттям особистої недоторканності судді слід розуміти не якийсь особистий привілей судді, що обіймає державну посаду, а дієвий спосіб захисту публічних інтересів, зокрема насамперед інтересів правосуддя [3, с. 64].

Принцип недоторканності судді зумовлений спеціально визначеним режимом професійної діяльності

судді та націлений на пониження впливу професійних ризиків в контексті здійснення правосуддя.

На сьогодні у переважній більшості країн світу створені спеціальні правові методи, реалізація яких впливає на забезпечення неупередженості та незалежності суддів та судів. У такому контексті принцип незалежності судді складений із двох основних складових незалежності, тобто з функціональної незалежності органів судової влади та інституційної незалежності органів судової влади. Водночас недоторканність суддів визначається як сукупність безпосередньо недоторканності та невідповідальності, що різняться між собою способами забезпечення суддів.

Опираючись на зазначене вище, Д. Козак [4] відмічає, що імунітет суддів є більш обґрунтованим законодавчо, ніж імунітет представників інших органів державної влади. Це насамперед пояснюється прагненням представників інших органів державної влади чи учасників судового процесу до ситуації, у якій суддя виступатиме залежним від змови, у яку вступив [4, с. 3–6].

Разом з тим, Ю. Степовський [9] стверджує, що імунітет суддів виступає особливим видом порушення принципу, визначеного у Конституції України, стосовно рівності усіх без винятку перед законом та судом. Це також, на думку науковця, стосується і суддів [9, с. 108–114].

Однак, недоторканність суддів виступає особливим винятком у принципі рівності усіх перед законом та судом. Так, державою суддям за це поставлено високі вимоги. При цьому, саме на державу покладається обов'язок забезпечити суддям надання додаткових гарантій у ході виконання ними посадових обов'язків.

З огляду на те, у юридичній науці поширеною є думка про те, що недоторканність суддів має характеризуватися не наданням суддям привілеїв, а забезпеченням їм захисту у ході та за результатами здійснення професійної діяльності [2].

Практика показує, що, виходячи із ситуацій наданням суддям імунітету та особливостей використання їх суддями, на сьогодні слід більш детально акцентувати увагу на соціальній цінності імунітету суддів.

Що стосується недоторканості судді, то цей принцип аж ніяк не суперечить дотриманню, при цьому, принципу невідворотності відповідальності. Тобто наголошується на тому, що суддя конституційно наділений недоторканністю, однак за вчинення правопорушення (проступку, злочину) його можуть притягти до відповідальності. Однак такі діяння є чітко взаємопов'язані із імунітетом суддів, оскільки

імунітет суддів дозволяє захистити їх від можливих та явних переслідувань щодо ухвалених ними судових рішень, а також від впливу наслідків здійсненого ними правосуддя.

З огляду на те, під недоторканністю суддів слід розуміти набір захисних методів, які відображають цілісну систему імунітетів суддів. Так, складовими цілісної системи імунітетів суддів виступають:

- 1) матеріально-правовий імунітет, яким встановлюються рамки притягнення суддів до цивільно-правової відповідальності;
- 2) індемнітет, за яким суддів не притягають до юридичної відповідальності у випадку висловлення особистої думки у ході здійснення правосуддя чи прийняття судового рішення, коли у суді не доведено їхню вину щодо певних зловживань;
- 3) процесуальний імунітет, структуру якого складає складний процес притягнення суддів до юридичної відповідальності, а саме до адміністративної відповідальності, дисциплінарної відповідальності, кримінальної відповідальності, цивільної відповідальності.

Що стосується індемнітету, то цей вид імунітету суддів є визнаним Європейським судом з прав людини як важлива складова правового статусу судді. Окрім того, індемнітет характеризується матеріальною основою та визначає недоторканність суддів. Водночас, відповідальність за шкоду, вчинену суддею в контексті здійснення правосуддя, несе держава (відповідно до статей 56 та 62 Конституції України [1]).

Так, згідно статті 56 Конституції України [1] визначається право кожного на відшкодування матеріальної і моральної шкоди державою або органами місцевого самоврядування, що завдана через незаконно прийняті рішення, дії або бездіяльність органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, у тому числі їх посадових та службових осіб внаслідок виконання ними покладених на них обов'язків. Водночас статтею 62 зазначено, що держава повинна відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, заподіяну без підстави на те потерпілим, але у випадку скасування рішення суду та визнання його як неправосудного.

Разом з тим, на сьогодні в Україні необхідно удосконалити законодавчу базу щодо імунітету суддів у напрямку визначення рамок необхідності надання захисту суддям, як посадовим особам, що виконують покладені на них державні функції, та недопущення до безкарності суддів у випадках вчинення ними правопорушень (проступків, злочинів). При цьому, нормами інституту правового імунітету суддів повинні виступати:

- 1) норми, завдяки яким забезпечується захист суддів;
- 2) норми, в основі яких лежить дотримання принципу невідворотності притягнення до відповідальності та принципу відшкодування шкоди за учинене правопорушення (проступок, злочин).

Тут слід зазначити, що нормами, завдяки яким забезпечується захист суддів, передбачено доволі складний алгоритм притягнення суддів до юридичної відповідальності. Так, щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності, то нормами інституту правового імунітету суддів встановлюються гарантії забезпечення незалежності суддів, їх недоторканності. З огляду на те, вітчизняним законодавством визначено доволі особливий алгоритм притягнення суддів до адміністративної відповідальності чи до кримінальної відповідальності. Водночас забезпечення недоторканності суддів у напрямку кримінального правосуддя характеризується такими особливостями [1; 11]:

- порушення кримінальних справ проти суддів може здійснювати тільки Генеральний прокурор України чи його заступники;
- якщо суддю затримали згідно підозри вчинення ним правопорушення (проступку, злочину), за яке передбачено притягнення до адміністративної чи до кримінальної відповідальності, то його слід першочергово звільнити, коли встановлено його особу;
- повноваженнями щодо відсторонення судді від посади у випадку вчинення ним правопорушення (проступку, злочину), за яке передбачено притягнення до адміністративної чи до кримінальної відповідальності, наділена Вища кваліфікаційна комісія суддів України, водночас здійснює ці повноваження відповідно до постанов Генерального прокурора України;
- підсудність стосовно розгляду судової справи по обвинуваченню судді за вчинене ним правопорушення (проступок, злочин) визначає Голова Верховного Суду, при цьому, судова справа щодо судді не може бути розглянута у суді, у якому обвинувачений суддя обіймає посаду судді.

Згідно статті 126 Конституції України [1] надання недоторканності суддям свідчить про те, що у випадку порушення проти них кримінальної справи їх не можна затримувати чи утримувати під вартою або під арештом без згоди на те Вищої ради правосуддя. Однак у випадках вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів Вища рада правосуддя надає згоду на затримання чи утримання під вартою або під арештом суддів.

Опираючись на зазначене вище, слід відмітити, що у законодавстві необхідно дещо удосконалити

процедуру накладення на суддів юридичної відповідальності, зокрема особливу увагу слід звернути на норми, якими забезпечується гарантія дотримання принципу невідворотності відповідальності. У структурі правового імунітету суддів норми, якими забезпечується гарантія дотримання принципу невідворотності відповідальності, мають насамперед передбачати забезпечення безпеки інших людей у ході здійснення особистого огляду суддів. У випадку відкриття кримінального провадження щодо суддів слідчі дії та оперативно-розшукові заходи регулюються нормами кримінально-процесуального права.

У ході удосконалення чинного законодавства щодо імунітету суддів, то тут доцільно також зауважити те, що з метою забезпечення захисту необґрунтованого накладення на суддів кримінальної відповідальності у законодавстві доцільно закріпити норму права, яка би надавала можливість порушити кримінальну справу проти судді і у звертатися з цим питанням до Генерального прокурора України чи його заступників, але, при цьому, попередньо слід отримати згоду Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Проте існують випадки, коли, наприклад, суддя безпосередньо передав матеріали слідчим органам задля одержання можливості розгляду такої судової справи Верховним Судом.

На сьогодні існує досить багато випадків, які засвідчують недоцільність надання суддям недоторканності. Так, наприклад, це участь у корупційних схемах, зловживання посадовим становищем, недотримання визначених у законодавстві норм. Аналізуючи думку суспільства щодо таких діянь суддів, слід відмітити, що вона є доволі таки негативною та вказує на негативне ставлення суспільства до недоторканності суддів. Так, позиція багатьох громадян свідчить, що недоторканість суддів дозволяє їм уникати відповідальності та ставить їх на відміну від інших представників суспільства у привілейоване становище.

Вважається за доцільне не тільки надати незалежність суддям, але і забезпечити належний алгоритм притягнення їх до юридичної відповідальності у разі вчинення ними кримінального правопорушення (злочину, проступку). При цьому, запорукою притягнення суддів до юридичної відповідальності виступають як недоторканність і незалежність суддів, так і гарантії захисту від необґрунтованого переслідування [6, с. 133].

Вивчення юридичної літератури доводить, що, до прикладу, судді, здійснюючи правопорушення, демонструють підвищену небезпеку для суспільства. З огляду на це, покарання за здійснення таких правопорушень повинно вказувати на застосування

підвищеної юридичної відповідальності до суддів [5, с. 485].

Чинним законодавством також передбачені доволі підвищені вимоги до суддів у процесі виконання ними покладених на них посадових обов'язків. Окрім того, окремі аспекти недоторканності суддів також мають місце у процедурі притягнення їх до юридичної відповідальності.

Тут доцільно зауважити, що за кожним видом юридичної відповідальності суддів, чи то адміністративна відповідальність, чи дисциплінарна відповідальність, чи кримінальна відповідальність, чи цивільно-правова відповідальність, передбачено окремі правові засади.

Так, у діючому Кодексі України про адміністративні правопорушення [12] визначено деякі винятки щодо притягнення суддів до адміністративної відповідальності, виходячи, при цьому, із імунітету суддів. З огляду на те, притягнення суддів до адміністративної відповідальності відбувається на загальних засадах. Тут слід насамперед відмітити випадки посягання на недоторканність суддів, їх імунітет. У наслідку це призводить до посягання на гідність суддів та знижує авторитетність судової влади у суспільстві.

Акцентуючи увагу на зазначеному вище, доцільно зауважити ще один аспект удосконалення законодавства у напрямку притягнення суддів до юридичної відповідальності. Зокрема особливу увагу слід зосередити на тому, що за вчинення адміністративних проступків (правопорушень) судьями їх слід притягати до дисциплінарної відповідальності Вищою радою правосуддя і Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, а не до адміністративної відповідальності. Така пропозиція насамперед пояснюється тим, що внаслідок притягнення суддів до адміністративної відповідальності, що у наслідку впливає на посягання на їх імунітет. З огляду на те, виникнення таких правопорушень має місце, наприклад, унаслідок складання протоколів, накладення адміністративних штрафів. Також до посягань на імунітет суддів належить підірвання авторитетності судової влади.

Стосовно цивільної відповідальності судді, то цей вид юридичної відповідальності судді носить насамперед майновий характер та націлений на забезпечення захисту майнових інтересів як юридичних, так і фізичних осіб. При цьому, доволі особливими проявами настання матеріально-правового імунітету суддів є покладення цивільно-правової відповідальності на державу за вчинення правопорушення суддею унаслідок здійснення ним правосуддя. Водночас, шкода, завдана суддею відшкодовується

лише на таких засадах, коли суддею ухвалено не-правосудне рішення або через грубу необачність або навмисно. Вивчаючи інші види правопорушень, вчинюваних суддею, то тут слід зазначити, що на нього накладати майнову відповідальність не потрібно, тому що суддя також одержує право на помилку, однак вона повинна бути добросовісною.

Розглядаючи питання притягнення суддів до відповідальності за вчинення правопорушення, до прикладу, завдання шкоди унаслідок здійснення правосуддя, доцільно відмітити, що на сьогодні існує механізм відшкодування такої шкоди, завданої державою, однак лише на нормативних засадах.

Відповідно до статті 1176 Цивільного кодексу України [13] у разі ухвалення судом незаконного судового рішення за цивільною справою держава повинна відшкодувати завдану суддею шкоди, однак тоді, коли встановлено у діях судді склад кримінального правопорушення.

Водночас статтею 62 Конституції України [1] зазначається, що у випадку скасування рішення, ухваленого суддею, оскільки воно встановлене як неправосудне, держава повинна відшкодувати як матеріальну, так і моральну шкоду, яка завдана.

Разом з тим, статтею 56 Конституції України [1] визначено право кожного на відшкодування шкоди у матеріальному та/чи моральному вигляді державою чи органами місцевого самоврядування, яка завдана через незаконно ухвалені судові рішення, дії або бездіяльність органів державної влади та/чи органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб унаслідок виконання ними своїх посадових та службових обов'язків.

Слід відмітити, що у багатьох країнах світу також присутні різноманітні механізми притягнення суддів до юридичної відповідальності. До прикладу, у Великій Британії функціонує принцип імунітету суддів від притягнення їх до цивільно-правової відповідальності. Суть цього принципу полягає у тому, що немає права притягати суддю до відповідальності за що-небудь ним сказане чи учинене у ході здійснення правосуддя. Суддя також не відповідає за надані накази чи ухвалені рішення і навіть у випадках, коли вони є помилковими, однак не повинні виходити за рамки юрисдикції. За настання таких правопорушень суддя також не несе матеріальної відповідальності за делікт. Проте це не дає підстави зазначити про наявність у судді абсолютного імунітету і те, що його не можна притягти до юридичної відповідальності. У таких ситуаціях наявна можливість подання позову до судді, однак, коли його дії є злісними чи такими, що вказують на перевищення повноважень [7, с. 90–91].

Розглядаючи дисциплінарну відповідальність суддів, то цей вид відповідальності виступає особливим різновидом державного примусу, а також ключовим елементом правового статусу судді. Слід відмітити, що правові основи державного примусу регулюються нормами трудового права, водночас правовий статус суддів — тільки окремими нормативними актами.

Суддівський імунітет виступає доволі особливим та самостійним правовим інститутом, в основі якого лежать такі норми, що дозволяють звільнити суддів від виконання покладених на них юридичних обов'язків. Разом з тим, нормами імунітету суддів також визначається особливий правовий алгоритм притягнення до юридичної відповідальності, при цьому, із дотриманням правового статусу судді та належного виконання посадових обов'язків [10, с. 29].

Таким чином, виходячи із вищезазначеного, слід зауважити, що недоторканність суддів аж ніяк не суперечить принципу невідворотності відповідальності, а також не слугує перешкодою до притягнення суддів до юридичної відповідальності. Присутність імунітету суддів не дозволяє переслідувати суддю у випадку винесеного ним незаконного рішення, однак впливає на подальше вирішення судових справ, які розглядалися суддею.

Категорії «імунітет суддів» та «недоторканність суддів» з одного боку виступають як самостійні категорії, а з іншого — їх слід розглядати у взаємозв'язку, тому що відповідальність суддів є можливою тільки поза рамками імунітету суддів.

Дослідження довели, що сучасні методики притягнення суддів до юридичної відповідальності є доволі недосконалими та здебільшого суперечливими. З однієї сторони вони дозволяють суддям уникати відповідальності за їх протиправну поведінку, а з іншої — звільняти суддів із посади.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання джерел [1–14] здійснено аналіз інституту імунітету суддів в Україні та розкрито особливості притягнення їх до юридичної відповідальності. Встановлено, що:

- правові засади імунітету судді регулюються положеннями Конституції України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України;
- недоторканність суддів являє собою особливу складову правового статусу судді, а також слугує гарантією забезпечення належного рівня виконання посадових обов'язків;
- принцип недоторканості судді націлений на пониження впливу професійних ризиків в контексті здійснення ним правосуддя;

- принцип незалежності судді складений із двох основних складових незалежності, тобто з функціональної незалежності органів судової влади та інституційної незалежності органів судової влади;
- імунітет суддів виступає особливим видом порушення принципу, визначеного у Конституції України, стосовно рівності усіх без винятку перед законом та судом;
- складовими цілісної системи імунітетів суддів виступають матеріально-правовий імунітет, індемнітет, процесуальний імунітет;
- на сьогодні в Україні необхідно удосконалити законодавчу базу щодо імунітету суддів у напрямку визначення рамок необхідності надання захисту суддям, як посадовим особам, що виконують покладені на них державні функції, та недопущення до безкарності суддів у випадках вчинення ними правопорушень (проступків, злочинів);
- нормами інституту правового імунітету суддів повинні виступати: а) норми, завдяки яким забезпечується захист суддів; б) норми, в основі яких лежить дотримання принципу невідворотності притягнення до відповідальності та принципу відшкодування шкоди за учинене правопорушення;
- необхідно дещо удосконалити процедуру накладення на суддів юридичної відповідальності, зокрема особливу увагу слід звернути на норми, якими забезпечується гарантія додержання принципу невідворотності відповідальності;
- цивільна відповідальність судді — це вид юридичної відповідальності судді, який носить насамперед майновий характер та націлений на забезпечення захисту майнових інтересів як юридичних, так і фізичних осіб;
- за вчинення адміністративних проступків (правопорушень) суддями їх слід притягати до дисциплінарної відповідальності Вищою радою правосуддя і Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, а не до адміністративної відповідальності, тому що притягнення суддів до адміністративної відповідальності впливає на посягання на їх імунітет;
- дисциплінарна відповідальність суддів — це вид юридичної відповідальності, який виступає особливим різновидом державного примусу, а також ключовим елементом правового статусу судді;
- притягнення суддів до кримінальної відповідальності регулюється нормами інституту правового імунітету суддів, за яким встановлюються гарантії забезпечення незалежності суддів, їх недоторканності.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є дослідження і удосконалення механізму притягнення суддів до юридичної відповідальності в Україні.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Бабій І. Незалежність судової влади в особі судді — запорука демократичної держави // Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 160–162.
3. Клеандров М. И. Статус судьи. Учебное пособие. Новосибирск: Наука. 2000. С. 64.
4. Козак Д. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Российская юстиция. 2001. № 9. С. 3–6.
5. Ноздрачев А. Ф. Государственная служба: Учебник для подготовки государственных служащих. М.: Статут, 1999. 592 с.
6. Польовий О. Л. Генеза юридичної відповідальності суддів в Україні // Держава і право. 2009. Вип. 46. С. 133–138. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8953>
7. Розин Н. Н. О вознаграждении лиц, невинно привлеченных к уголовному суду // Журнал Министерства юстиции. СПб., Типография Правительствующего Сената. 1897. № 9 (Ноябрь). С. 81–117.
8. Савенко М. Незалежність судді конституційного суду України // Вісник Конституційного Суду України. 2001. № 1. С. 75–84.
9. Стецовский Ю. И. Судебная власть: Учебное пособие. Москва: Дело, 1999. 400 с.
10. Терехин В. Судейская дисциплина и ответственность — гарантия прав и свобод граждан // Журнал российского права. 2001. № 8. С. 26–34.
11. Про судуострій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-X (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
13. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
14. Шелевер Н. В. Поняття та види імунітету в конституційному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 20 с.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Babii I. Nezalezhnist sudovoi vlady v osobi suddi — zaporuka demokratychnoi derzhavy // Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2007. № 5. S. 160–162.
3. Kleandrov M. I. Status sudi. Uchebnoe posobie. Novosibirsk: Nauka. 2000. S. 64.
4. Kozak D. Sud v sovremennom mire: problemy i perspektivy // Rossiyskaya yustitsiya. 2001. № 9. S. 3–6.
5. Nozdrachev A. F. Gosudarstvennaya sluzhba: Uchebnik dlya podgotovki gosudarstvennykh sluzhashchikh. M.: Statut, 1999. 592 s.
6. Polovyi O. L. Heneza yurydychnoi vidpovidalnosti suddiv v Ukraini // Derzhava i pravo. 2009. Vyp. 46. S. 133–138. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8953>
7. Rozin N. N. O voznaग्रazhdenii lits, nevinno privlechennykh k ugolovnomu sudu // Zhurnal Ministerstva yustitsii. SPb., Tipografiya Pravitelstvuyushchego Senata. 1897. № 9 (Noyabr). S. 81–117.
8. Savenko M. Nezalezhnist suddi konstytutsiinoho sudu Ukrainy // Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. 2001. № 1. S. 75–84.
9. Stetsovskiy Yu. I. Sudebnaya vlast: Uchebnoe posobie. Moskva: Delo, 1999. 400 s.
10. Terekhin V. Sudeyskaya distsiplina i otvetstvennost — garantiya prav i svobod grazhdan // Zhurnal rossiyskogo prava. 2001. № 8. S. 26–34.
11. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
12. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-Kh (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
14. Shelever N. V. Poniattia ta vydy imunitetu v konstytutsiinomu pravi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 / Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2014. 20 s.

Машковська Людмила Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва

Машковская Людмила Владимировна

кандидат юридических наук, доцент,
заведующая кафедрой социально-гуманитарных и правовых дисциплин
Уманский национальный университет садоводства

Mashkovska Liudmyla

Candidate of Juridical Science, Associate Professor,
Head of the Department of Social, Humanitarian and Law Disciplines
Uman National University of Horticulture

ORCID: 0000-0002-0640-3113

Коваленко-Чукіна Ірина Григорівна

кандидат історичних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Уманський національний університет садівництва

Коваленко-Чукина Ирина Григорьевна

кандидат исторических наук, доцент,
старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных и правовых дисциплин
Уманский национальный университет садоводства

Kovalenko-Chukina Iryna

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines
Uman National University of Horticulture

ORCID: 0000-0003-4385-9168

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6970

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРАЦІ

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В СФЕРЕ ТРУДА

LEGAL SUPPORT OF DEVELOPMENT OF PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF LABOR

Анотація. У статті проаналізовано питання щодо закономірності розвитку суспільних відносин у сфері праці, та її правове забезпечення, висвітлюється право на працю як суб'єктивне право особи, що створює, насамперед, певний механізм реалізації, охорони й захисту всієї системи прав працівників. Свобода праці має передбачати можливість особи займатися чи не займатися працею, а якщо займатися, то вільно її обирати. Звертається увага на забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові відносини для реалізації своїх здібностей, і незалежно від підстав виникнення трудових правовідносин держава зобов'язана створювати ефективні організаційно-правові механізми для реалізації трудових правовідносин на рівні закону, а відсутність таких механізмів нівелює сутність конституційних прав і свобод працівника. Всі трудові відносини повинні ґрунтуватися на принципах соціального захисту та рівності для всіх підприємств,

установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором, що, зокрема, має відобразитись у встановленні вичерпного переліку умов та підстав припинення таких відносин. Оскільки мова йде про право на працю як суб'єктивне право, а також законні інтереси, які випливають із даного права, то об'єктом захисту є суб'єктивні права і законні інтереси, що закріплені в нормах трудового права, які відображають всю різноманітність трудової діяльності сторін трудових відносин. Це, у свою чергу, створює і певний механізм реалізації, охорони і захисту всієї системи прав як працівників, так і роботодавців. Саме їх сукупність становить основний зміст усієї системи захисту людини праці в процесі прийняття на роботу, в процесі трудової діяльності і її припинення. Сучасні умови, в яких держава визнана соціальною і демократичною, потребують, щоб соціальний підхід у праві, включаючи трудове право, поступово став визначальним. Особистість працівника в сучасних умовах господарювання повинна відігравати визначну роль, відносини у сфері найманої праці повинні бути переорієнтовані в соціальний бік, на користь працівника.

Акцентовується увага на тому, що політика у сфері праці має бути спрямована на активне використання правових стандартів і на їх подальший розвиток з урахуванням накопиченого правового досвіду і сучасних умов господарювання, які, передусім, повинні бути орієнтовані на достойну працю й адекватну її оплату.

Ключові слова: суспільні відносини, право на працю, працівники, держава, правове забезпечення.

Аннотация. В статье проанализированы вопросы закономерности развития общественных отношений в сфере труда, и ее правовое обеспечение, освещается право на труд как субъективное право лица, создает, прежде всего, определенный механизм реализации, охраны и защиты всей системы прав работников. Свобода труда должна предусматривать возможность лица заниматься или не заниматься трудом, а если заниматься, то свободно ее выбирать. Обращается внимание на обеспечение каждому без дискриминации вступать в трудовые отношения для реализации своих способностей, и независимо от оснований возникновения трудовых правоотношений государство обязано создавать эффективные организационно-правовые механизмы для реализации трудовых правоотношений на уровне закона, а отсутствие таких механизмов нивелирует сущность конституционных прав и свобод работника. Все трудовые отношения должны основываться на принципах социальной защиты и равенства для всех предприятий, учреждений, организаций независимо от форм собственности, вида деятельности и отраслевой принадлежности, а также лиц, работающих по трудовому договору, что, в частности, должна отражаться в установлении исчерпывающего перечня условий и оснований прекращения таких отношений. Поскольку речь идет о праве на труд как субъективное право, а также законные интересы, вытекающие из данного права, то объектом защиты являются субъективные права и законные интересы, закреплённые в нормах трудового права, которые отражают все разнообразие трудовой деятельности сторон трудовых отношений. Это, в свою очередь, создает и определенный механизм реализации, охраны и защиты всей системы прав, как работников, так и работодателей. Именно их совокупность составляет основное содержание всей системы защиты человека труда в процессе принятия на работу, в процессе трудовой деятельности и ее прекращения. Современные условия, в которых государство признано социальной и демократической, требуют, чтобы социальный подход в праве, включая трудовое право, постепенно стал определяющим. Личность работника в современных условиях хозяйствования должна играть решающую роль, отношения в сфере наемного труда должны быть переориентированы в социальную сторону, в пользу работника.

Акцентируется внимание на том, что политика в сфере труда должна быть направлена на активное использование правовых стандартов и на их дальнейшее развитие с учетом накопленного правового опыта и современных условий хозяйствования, прежде всего должны быть ориентированы на достойную работу и адекватную ее оплату.

Ключевые слова: общественные отношения, право на труд, работники, государство, правовое обеспечение.

Summary. The article analyzes the issues of regularity of development of social relations in the field of labor, and its legal support, highlights the law to work as a subjective right of a person, which creates, first of all, a mechanism for implementing, protecting and protecting the entire system of workers' rights. Freedom of labor should include the possibility for a person to engage in or not to engage in work, and if engaged, to choose freely. Attention is paid to ensuring that everyone enters into labor relations without discrimination to realize their abilities, and regardless of the grounds of labor relations, the state is obliged to create effective organizational and legal mechanisms for labor relations at the level of law, and the absence of such mechanisms employee freedoms. All labor relations should be based on the principles of social protection and equality for all enterprises, institutions, organizations, regardless of ownership, type of activity and industry affiliation, as well as persons working under an employment contract, which, in particular, should be reflected in establishing an exhaustive list of conditions. and the grounds for termination of such relations. Since we are talking about the law to work as a subjective law, as well as legitimate interests arising from this law, the object of protection are subjective laws and legitimate interests enshrined in labor law, which

reflect the diversity of labor activities of the parties to the employment relationship. This, in turn, creates a mechanism for the implementation, protection and defense of the entire system of laws of both employees and employers. It is their combination is the main content of the entire system of labor protection in the process of employment, in the process of employment and its termination. Modern conditions in which the state is recognized as social and democratic require that the social approach in law, including labor law, gradually become decisive. The personality of the employee in modern business conditions should play a significant role, relations in the field of hired labor should be reoriented in the social direction, in favor of the employee.

Emphasis is placed on the fact that labor policy should be aimed at the active use of legal standards and their further development, taking into account the accumulated legal experience and modern business conditions, which, above all, should be focused on decent work and adequate pay.

Key words: public relations, the law to work, workers, the state, legal support.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, в тому числі і в сфері праці, розвиваються за певними об'єктивними закономірностями, що зумовлені історичними періодами розвитку держави, їх правовими, економічними засадами, а також певною мірою й особливостями кожного регіону.

Реалізуючи конституційне право на працю, громадяни України мають можливість вступати в різні суспільні відносини щодо застосування своєї здатності до праці. Громадянам надається реальна можливість займатися працею в різних формах: робота на державних підприємствах, в установах, організаціях; робота в сільськогосподарських підприємствах; індивідуальна трудова діяльність; робота на підставі цивільно-правових договорів тощо.

Українська держава визначає юридичні гарантії права на працю, які містяться в законодавстві.

За даними міжнародної організації праці в світі близько 1 млрд. чоловік, або третина робочої сили світу, залишається безробітним та неповністю зайнятими. Найбільшу гостроту ця проблема має в країнах з перехідною економікою, в т. ч., і в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань правового забезпечення розвитку суспільних відносин у сфері праці займаються такі дослідники, як Гончарова Г. С. [1], Жернаков В. В. [2], Сахарук І. С. [3], Томашевський К. Л. [4] Чанишева Г. І. [5] та ін.

Не можна не погодитися із твердженням Г. С. Гончарової, що ст. 43 Основного Закону України, в якій гарантується кожному можливість заробляти собі на життя працею, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується, вже не відповідає сучасним викликам, ідея гідної праці примушує державу по-новому тлумачити вказану статтю [1, с. 156].

На думку В. В. Жернакова, на шляху утвердження і реалізації права на гідну працю слід зробити багато кроків. Першим з них має бути внесення відповідних змін до чинного КЗпП України, де право на гідну працю слід закріпити серед основних прав працівників [2, с. 99]

Незважаючи на значну кількість наукових праць та вагомий науковий доробок, потребують уточнення та подальшого розвитку питання правового забезпечення розвитку суспільних відносин у сфері праці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виклад основного матеріалу. Метою статті є розкриття змісту права людини на працю у сфері праці в сучасних умовах господарювання та її правового забезпечення. Для досягнення цієї мети вирішуються такі завдання: розкриваються поняття права на працю, як одне із фундаментальних прав людини, а також свободи праці; розв'язання проблеми бідності та зменшення нерівності; показано юридичні гарантії права людини на працю, основою гарантією якого є Конституція України.

Право на працю — це одне з фундаментальних прав людини, встановлене міжнародно-правовими актами й визнане всіма державами світу. Воно належить до групи соціально-економічних і в загальному сенсі відбиває потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе та своєї сім'ї, реалізовувати власний творчий потенціал, виражати свою особистість. Свобода праці передбачає наявність принципу свободи трудового договору. Цей принцип виражає суть значної кількості норм, що регулюють приймання громадян на роботу, їх переведення і звільнення. Його зміст полягає у тому, що доля трудових правовідносин працівника з роботодавцем визначається трудовим договором, який становить фундамент їх виникнення.

Уся історія людства розвивається завдяки праці, бо все, що потрібно для життя і розвитку людини, створюється працею, а її усупільнений характер створює передумови поєднання особистих і колективних інтересів. У трудовому процесі людина за допомогою знарядь праці змінює предмет праці, надаючи йому відповідних властивостей, сформованих в її уяві завчасно. Така трудова діяльність має свідомий, цілеспрямований, суспільно-корисний характер, властивий усім суспільно-економічним формаціям.

Поєднання з працею є такою загальною особливістю більшості відносин, що не дає ще можливості визначити межі впливу норм трудового права на суспільні відносини по застосуванню праці.

Відповідно до Цілей сталого розвитку (2015–2030 роки), схвалених на Саміті ООН у вересні 2015 року, розв'язання проблем подолання бідності та зменшення нерівності, підвищення рівня життя та забезпечення доступу до базових послуг для всіх верств населення, розвиток соціальної інфраструктури та розширення можливостей для самореалізації в безпечному середовищі є першочерговими завданнями світової спільноти. Забезпечення права на захист від бідності та соціального відчуження також є одним із головних напрямів Європейської соціальної хартії (переглянутої), що ратифікована Верховною Радою України у 2006 році.

Міжнародний досвід свідчить про можливість зменшення бідності та соціального відчуження з використанням засобів соціальної та економічної політики шляхом розширення доступу до послуг освіти, охорони здоров'я та інших послуг соціальної

сфери, поліпшення стану навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, особливо в сільській місцевості.

Конституція України та трудове законодавство встановлюють цілу низку юридичних гарантій, які забезпечують розвиток суспільних відносин у сфері праці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблемних питань, пов'язаних із правовим забезпеченням розвитку суспільних відносин у сфері праці, з урахуванням чого ці питання мають стати предметом подальшого наукового опрацювання. Діючі механізми державного впливу на ситуацію на ринку праці не відповідають сучасним вимогам і потребують кардинального перегляду. На даний час необхідно розробити додаткові механізми та заходи для зменшення масштабу бідності та запобігання його поширенню, а також удосконалити методологію оцінювання та моніторингу бідності та соціального відчуження.

Література

1. Гончарова Г. С. Гідна праця: сучасний стан та перспективи. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 жовт. 2011 р. // Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. 2011. С. 154–157.
2. Жернаков В. В. Право на гідну працю: питання формування і забезпечення. Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. 05.10.2018. Харків / за ред. О. М. Ярошенка. Харків, 2018. С. 95–99.
3. Сахарук І. С. Розробка Національної стратегії гідної праці як ключовий вектор реформування трудового законодавства України. Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: тези допов. учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф. 26.10.2018 р., Київ / за ред. проф. М. І. Іншина, відп. ред. канд. юрид. наук І. С. Сахарук. Київ, 2018. С. 159–163.
4. Томашевський К. Л. Право на достойный труд: международно-правовая концепция и опыт реализации в Беларуси. За права трудящихся! Эффективная защита трудовых прав: проблемы теории и практики: материалы третьей Междун. науч.-практ. конф., 7–8 дек. 2017 г., Екатеринбург / Уральский гос. юрид. ун-т; Профсоюз работников СЮИ-УрГЮА-УрГЮУ. Екатеринбург, 2017. 273 с.
5. Чанишева Г. І. Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації: зміст і значення // Актуальні проблеми держави і права: збір. наук. праць. Одеса. 2010. Вип. 52. С. 7–11.

References

1. Goncharova G. S. Decent work: current status and prospects. Actual problems of regulation of relations in the field of labor and social security: theses add. III International. scientific-practical Conf., Oct. 7–8. 2011 // Nats. University of Law. acad. of Ukraine named after Yaroslav the Wise «. Kh. 2011. S. 154–157.
2. Zhernakov V. V. The right to decent work: issues of formation and provision. Development of labor law and social security law: theory and practice: thesis add. and science. message participants VIII International. scientific-practical conf. 10/05/2018 Kharkiv / ed. O. M. Yaroshenko. Kharkiv, 2018. S. 95–99.
3. Saharuk I. S. Development of the National Strategy of Decent Work as a key vector of reforming the labor legislation of Ukraine. Legal provision of social security in the conditions of European integration processes: theses add. par-

ticipant II All-Ukrainian scientific-practical conf. October 26, 2018, Kyiv / ed. prof. M. I. Inshina, resp. ed. Cand. Law. Sciences IS Saharuk. Kyiv, 2018. S. 159–163.

4. Tomashevsky K..L Right to decent work: international legal concept and implementation experience in Belarus. For workers' rights! Effective protection of labor rights: problems of theory and practice: materials of the third International. scientific-practical Conf., 7–8 Dec. 2017, Yekaterinburg / Ural State jurid. un-t; Trade union of workers SUI-URGUA-URGUU. Ekaterinburg, 2017. 273 p.

5. Chanysheva G. I. ILO Declaration on Social Justice for Fair Globalization: Content and Significance // Current issues of state and law: a collection. Science. wash. Odessa. 2010. Vip. 52. S. 7–11.

Пижова Марина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін
Інституту управління і права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Пыжова Марина Александровна

*кандидат юридических наук, доцент кафедры общеправовых дисциплин
Института управления и права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Ryzhova Maryna

*PhD in Law, Associate Professor of the Department of Legal Sciences of the
Institute of Management and Law*

Yaroslav Mudryi National Law University,

ORCID: 0000-0003-3652-5581

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6957

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА СПРАВЕДЛИВУ ОПЛАТУ ПРАЦІ

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ НА СПРАВЕДЛИВУЮ ОПЛАТУ ТРУДА

THE INFLUENCE OF GOVERNMENT REGULATION ON FAIR SALARY

Анотація. У статті розглядається державне регулювання в аспекті забезпечення справедливої оплати праці. Зазначено, що в умовах переходу до ринкової економіки відбувається відокремлення інтересів найманих працівників, роботодавців і держави. Працівник об'єктивно зацікавлений в цьому, якщо держава і профспілки реально гарантують йому соціальний захист. Характеризуючи роль держави, вказується з однієї сторони вона виступає суб'єктом соціального партнерства і спрямовує свою діяльність на економічне зростання. З іншої сторони, в разі необхідності різкого підвищення заробітної плати, держава, використовуючи систему оподаткування та інші непрямі методи, здатне знижувати негативні наслідки для підприємця від прийняття подібних рішень. Залежно від впливу тих чи інших факторів розрізняють поняття нормативної і позитивної ролі держави.

Порушується питання нерозв'язності проблеми вимірювання кількості праці. Акцентується увага на тому, що праця – це функціонування працівника, його доцільна діяльність на виробництві або у сфері послуг, в процесі якої він витрачає якусь кількість фізичної енергії і розумових зусиль. Визначено, що за допомогою механізму державного регулювання створюються умови балансу інтересів всіх суб'єктів трудових відносин. Держава виконує функцію забезпечення загальних умов соціально-економічного зростання. У зв'язку з цим змінюються як види регулювання, так і сам механізм, тобто зміни стосуються методів, способів регулювання.

Зроблено висновок, що державі необхідно взяти на себе організуючу функцію по встановленню обґрунтованих цін на робочу силу з урахуванням відмінностей в кваліфікації працівників. Ніде в світі немає таких, як в сучасній Україні, великих відмінностей в оплаті праці, що відрізняється за складністю. Перехід до політики випереджаючого зростання грошових доходів не повинен відбуватися надто різко, повинен бути керованим і враховувати реальну ситуацію з наявністю товарів і послуг.

Ключові слова: державне регулювання, заробітна плата, справедлива оплата праці, праця, договірне регулювання, трудові відносини.

Аннотация. В статье рассматривается государственное регулирование в аспекте обеспечения справедливой оплаты труда. Отмечено, что в условиях перехода к рыночной экономике происходит отделение интересов наемных работников, работодателей и государства. Работник объективно заинтересован в этом, если государство и профсоюзы реально гарантируют ему социальную защиту. Характеризуя роль государства, указывается с одной стороны – оно выступает субъектом социального партнерства и направляет свою деятельность на экономический рост. С другой стороны, в случае необходимости резкого повышения заработной платы, государство, используя систему налогообложения и другие косвенные методы, способно снижать негативные последствия для предпринимателя от принятия подобных решений. В зависимости от влияния тех или иных факторов различают понятия нормативной и позитивной роли государства.

Ставится вопрос неразрешимости проблемы измерения количества труда. Акцентируется внимание на том, что труд – это функционирование работника, его целесообразная деятельность на производстве или в сфере услуг, в процессе которой он тратит какое-то количество физической энергии и умственных усилий. Определено, что с помощью механизма государственного регулирования создаются условия баланса интересов всех субъектов трудовых отношений. Государство выполняет функцию обеспечения общих условий социально-экономического роста. В связи с этим, меняются как виды регулирования, так и сам механизм, то есть изменения касаются методов, способов регулирования.

Сделан вывод, что государству необходимо взять на себя организующую функцию по установлению обоснованных цен на рабочую силу с учетом различий в квалификации работников. Нигде в мире нет таких, как в современной Украине, больших различий в оплате труда, отличается по сложности. Переход к политике опережающего роста денежных доходов не должен происходить слишком резко, должен быть управляемым и учитывать реальную ситуацию с наличием товаров и услуг.

Ключевые слова: государственное регулирование, заработная плата, справедливая оплата труда, труд, договорное регулирование, трудовые отношения.

Summary. The article considers state regulation in terms of ensuring fair wages. It is noted that in the transition to a market economy there is a separation of interests of employees, employers and the state. An employee is objectively interested in this if the state and trade unions really guarantee him social protection. Characterizing the role of the state, it is indicated on the one hand that it acts as a subject of social partnership and directs its activities to economic growth. On the other hand, in the event of the need for a sharp increase in wages, the state, using the tax system and other indirect methods, is able to reduce the negative consequences for the entrepreneur from making such decisions. Depending on the influence of certain factors, there are notions of normative and positive role of the state.

The question of the insolubility of the problem of measuring the amount of labor is raised. Emphasis is placed on the fact that work is the functioning of the employee, his appropriate activities in production or in the field of services, in the process of which he spends some physical energy and mental effort. It is determined that with the help of the mechanism of state regulation the conditions of balance of interests of all subjects of labor relations are created. The state performs the function of ensuring the general conditions of socio-economic growth. In this regard, both the types of regulation and the mechanism itself are changing, ie the changes relate to methods, methods of regulation.

It is concluded that the state needs to take on the organizing function of setting reasonable prices for labor, taking into account differences in the qualifications of employees. Nowhere in the world are there such great differences in wages as in modern Ukraine, which differ in complexity. The transition to a policy of anticipatory growth of monetary income should not be too abrupt, should be manageable and take into account the real situation with the availability of goods and services.

Key words: state regulation, wages, fair wages, labor, contractual regulation, labor relations.

Постановка проблеми. В умовах економічної кризи, нестабільності соціально-політичних відносин держава відіграє надважливу роль у забезпеченні балансу інтересів різних верств населення. Особливо це стосується трудових відносин, адже виходячи із змісту статті 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Водночас, ані Основний закон держави, ані спеціальний Закон України «Про оплату праці»

не містить жодної згадки про справедливу оплату праці, маємо тільки таке положення, що кожен має право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Враховуючи це, ми маємо розуміти, що державі відводиться особлива роль у цьому питанні, оскільки Україна визнала себе соціальною, правовою державою. Однак ми маємо констатувати, що про недієвість механізмів державного регулювання інституту оплати праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут оплати праці вивчався такими правниками-

науковцями як: С. М. Майбурд [1], Ф. У. Тейлор [2], Н. М. Барра [3], Дж. М. Кейнс [4], А. Колот [5], Дж. М. Грейсон [6] тощо. Однак, аспект гарантій реалізації прав працівників на справедливую оплату праці потребує ґрунтовного наукового дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Обґрунтування необхідності дослідження впливу державного регулювання на формування інституту оплати праці в аспекті справедливої оплати праці. Виокремлення основних механізмів впливу державного регулювання на формування інституту оплати праці.

Виклад основного матеріалу. Пошуком шляхів ефективного державного регулювання заробітної плати займаються вчені різних країн вже протягом двох століть. Критерієм ефективності цього механізму вважається баланс суспільних і особистих інтересів. А. Сен-Сімон і його послідовники для узгодження цих інтересів пропонували абсолютизувати роль держави у вирішенні даної проблеми, тим самим повністю заперечували необхідність використання ринкового механізму регулювання оплати праці [1, с. 223].

Ш. Фур'є вважав, що в основі регулювання заробітної плати повинні лежати добровільність і забезпечення мінімально гарантованого рівня життя для всіх. На думку Фур'є, така організація оплати праці підвищує рівень мотивації. Покладаючись повністю на добровільність, Фур'є заперечував роль особистого інтересу [2, с. 225]. Інший підхід у Р. Оуена. Він вважав, що благом для суспільства є пріоритет громадського інтересу [3, с. 227].

В даний час в світовій економічній теорії розроблені різні підходи до формування механізмів державного регулювання оплати праці. Ці підходи в цілому згруповані в два напрямки. Перше — класичне, засноване на визнанні здатності ринкової економіки до саморегулювання. Друге, спираючись на теорію Кейнса, виходить з передумови, що заробітна плата, встановлена у договорі на певний період, рухається до рівноважного стану на ринку праці в уповільненому темпі.

Відсутність гнучкості заробітної плати Кейнс пояснював фіксуванням ставок і окладів у колективних договорах на певний період. Державна політика встановлення мінімальної заробітної плати та її індексації також містить елементи негнучкості оплати праці. Отже, рух заробітної плати неадекватно змін ринкової кон'юнктури, що може привести до кризових явищ в економіці [4, с. 161]. Можливість недопущення кризових явищ Кейнс бачив у регулюванні державою ринку праці за допомогою впливу на сукупний попит. Цим вчений обґрунтував необ-

хідність державного регулювання заробітної плати в умовах ринкової економіки.

В умовах переходу до ринкової економіки відбувається відокремлення інтересів найманих працівників, роботодавців і держави. Працівник об'єктивно зацікавлений в цьому, якщо держава і профспілки реально гарантують йому соціальний захист.

Державне регулювання заробітної плати не входить в протиріччя і з інтересами роботодавця. По-перше, держава, виступаючи однією із сторін соціального партнерства, керується суспільними інтересами, тим самим сприяє економічному зростанню на основі розвитку виробництва. По-друге, в разі необхідності різкого підвищення заробітної плати, держава, використовуючи систему оподаткування та інші непрямі методи, здатне знижувати негативні наслідки для підприємця від прийняття подібних рішень. Для вироблення необхідної моделі державного регулювання оплати праці необхідно вивчити механізм її функціонування.

Крім того, важливим є з'ясування об'єктивних закономірностей, під впливом яких знаходять конкретне втілення параметри заробітної плати і тенденції її зростання. Залежно від впливу тих чи інших факторів розрізняють поняття нормативної і позитивної ролі держави [5, с. 7]. Нормативна роль держави включає перелік функцій держави щодо сприяння суспільно-економічному прогресу. Друге поняття характеризує фактичні функції держави. Звичайно, між цими місіями держави існує значний розрив, який долається в процесі здійснення ринкових реформ. У процесі реформування регулюючий вплив держави спрямовується на забезпечення умов для заробітку потрібних коштів і соціальних гарантій з метою використання робочої сили, узгодження інтересів суб'єктів розподільчих відносин, що формуються і функціонують на основі різних форм власності й господарювання.

На що обов'язково маємо звернути увагу так це на нерозв'язності проблеми вимірювання кількості праці. Праця — це функціонування працівника, його доцільна діяльність на виробництві або у сфері послуг, в процесі якої він витрачає якусь кількість фізичної енергії і розумових зусиль. Було зроблено безліч спроб виміряти цю «кількість», але безуспішно [6]. Практично кількість витраченого праці доводиться визначати витратами робочого часу, припускаючи, що кількість праці і витрати робочого часу знаходяться в прямій залежності. Безсумнівно, що таке припущення більш ніж умовно, бо енерговитрати працівників на виконання одних і тих же функцій схильні до впливу не тільки об'єктивних,

але в більшій мірі, суб'єктивних чинників, особливо це стосується витрат розумової праці. Оплачується ж не кількість витраченого праці, а його результат. Конкретними показниками результату праці виступають вироблення, нормоване завдання, досягнення мети і вирішення поставлених завдань (для працівників розумової праці). Досягнення поставленого результату обмежена часовими рамками, які визначають норми часу, тривалість виконання науково-дослідних робіт за договором і т. ін.

Усвідомлюючи цю ситуацію, ми стикаємося з суперечливою проблемою: якщо отримано один і той же результат за певний час, то працівникові, який витратив більшу кількість енергії в процесі праці, необхідно більше заплатити, з тим, щоб заробітна плата виконувала відтворювальну функцію. Реально ж все інакше: як при погодинній, так і при відрядній формах заробітної плати оплачуються витрати праці, а його результат. Наприклад, і енерговитрати і час на виготовлення якісної продукції і браку можуть практично не відрізнятися, а оплата — різнитися.

Необхідно відзначити, що рівень вирішення даної проблеми пов'язаний з умовами господарювання, з формами власності. Рівень оплати праці встановлює власник засобів виробництва. Ринкове господарство існує тільки при наявності економічної свободи виробників і споживачів і конкуренції цін.

Ось чому у регулюванні і забезпеченні справедливої оплати праці важливу роль відіграє держава. Це підтверджується і світовим досвідом і низкою наукових досліджень, які доводять, що в регулюванні трудових відносин активна роль належить державі. Найбільш поширеними видами діяльності в цій галузі є: законодавче встановлення мінімальних стандартів умов найму (тривалість робочого дня, рівень мінімальної заробітної плати, доплати і пільги); законодавче встановлення норм в області умов праці і техніки безпеки; законодавче обмеження і контроль за допуском осіб до певних видів занять; регулювання поведінки роботодавців і працівників на основі громадянських прав і законодавства про працю. При цьому необхідно підкреслити, що невірно обмежувати роль держави перерахованими видами діяльності. Механізм державного регулювання складніше і різноманітніше: за допомогою його створюються умови балансу інтересів всіх суб'єктів трудових відносин. Інакше кажучи, держава виконує функцію забезпечення загальних умов соціально-економічного зростання. У зв'язку з цим змінюються як види регулювання, так і сам механізм, тобто зміни стосуються методів, способів регулювання. Однак які б методи, механізми

не здійснювалися, насамперед треба забезпечити умови виконання заробітною платою трьох основних функцій: відтворювальної, стимулюючої, розподільчої. Ми вважаємо, що тільки в цьому випадку сам механізм регулювання може бути ефективним. При цьому необхідно зрозуміти логіку суспільних змін, вивчити, як реально «працює» сучасний механізм, чи забезпечує він названі умови? Необхідно вказати, що роль держави якісно різниться на етапах становлення, формування ринкової економіки і в умовах функціонування вже сформованої економіки ринкового типу. На етапі переходу до ринкових відносин ефективне регулювання розмірів і динаміки заробітної плати не можливе без використання системи соціального партнерства. Договірний спосіб регулювання заробітної плати, що спирається на цивілізовані відносини роботодавців, найманих працівників та держави, дозволяє збалансувати інтереси соціальних опонентів на основі всебічного врахування позиції кожної зі сторін і вироблення гнучкого підходу до прийнятих рішень. Крім того, на цьому етапі розвитку держава бере активну участь у формуванні інститутів регулювання ринку праці та зайнятості. З розвитком суспільства, зі змінами в структурі суспільного виробництва відбудеться корегування, уточнення функцій держави. Відбуватиметься процес послідовного переходу від прямих до непрямих методів регулювання оплати праці; до посилення ролі держави в регулюванні соціальних процесів; встановлення мінімальних ставок заробітної плати; визначенню прожиткового мінімуму; тривалості робочого часу і часу відпочинку; зменшення не виправданої диференціації в доходах населення.

Висновки. З часів устаткування ринкової економіки відбулися кардинальні зміни у державній власності, держава втратила безпосередній вплив на процес регулювання рівня оплати праці працівників недержавних підприємств. Єдиним засобом, яким воно в даний час має, є інститут мінімальної заробітної плати, але й він реально не використовується. Сучасна мінімальна заробітна плата не забезпечує працівникам гідні життєві умови.

Державі необхідно взяти на себе організуючу функцію по встановленню обґрунтованих цін на робочу силу з урахуванням відмінностей в кваліфікації працівників. Ніде в світі немає таких, як в сучасній Україні, великих відмінностей в оплаті праці, що відрізняється за складністю. Перехід до політики випереджаючого зростання грошових доходів не повинен відбуватися надто різко, повинен бути керованим і враховувати реальну ситуацію з наявністю товарів і послуг.

Література

1. Майбурд Е. М. Введение в историю экономической мысли. М.: Дело, 1996. 317 с.
2. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента: Пер. с англ. М: «Кон-тролленг», 1991. 104 с.
3. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе: Пер. с англ.: Переходный период и дальнейшее развитие. / Под. ред. Барра Н. М.: ИКЦ «ДИС», 1997. 496 с.
4. Кейнс Дж. М. Избранные произведения. М.: Экономика, 1993. 341 с.
5. Колот А. До проблеми розвитку теорії розподільчих відносин // Україна: аспекти праці. 2008. № 8. С. 3–12.
6. Грейсон Дж. Мл. О’Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI в.: пер. с англ. М.: Экономика, 1991. 319 с.

References

1. Mayburd Ye. M. Vvedenie v istoriyu ekonomicheskoy mysli. M.: Delo, 1996. 317 s.
2. Teylor F. U. Printsipy nauchnogo menedzhmenta: Per. s angl. M: «Kon-trolleng», 1991. 104 s.
3. Rynok truda i sotsialnaya politika v Tsentralnoy i Vostochnoy Yevrope: Per. s angl.: Perekhodnyy period i dalney-shee razvitie. /Pod. red. Barra N. — M.: IKTs «DIS», 1997. 496 s.
4. Keyns Dzh. M. Izbrannyye proizvedeniya. M.: Ekonomika, 1993. 341 s.
5. Kolot A. Do problemy rozvytku teorii rozpodiljchykh vidnosyn // Ukrajina: aspekty praci. 2008. № 8. S. 3–12.
6. Greyson Dzh. Ml. O’Dell K. Amerikanskiy menedzhment na poroge XXI v.: per. s angl. M.: Ekonomika, 1991. 319 s.

Хоперія Анаїт Артурівна
аспірант Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Хоперия Анаит Артуровна
аспирант Института права
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
Khoperiya Anayit
PhD Student of Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-8907-6172

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6979

АРБИТРАЖНЕ РІШЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО НЬОГО

АРБИТРАЖНОЕ РЕШЕНИЕ: ПОНЯТИЕ И ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К НЕМУ

ARBITRATION AWARD: THE CONCEPT AND BASIC REQUIREMENTS

Анотація. У статті проаналізовано підходи до визначення поняття «арбітражне рішення». Особливу увагу було приділено проблемі концептуального розуміння «арбітражного рішення» в Україні та співвідношення цього розуміння із загальносвітовою практикою. Окреслено основні проблемні моменти, які вносять протиріччя між українським та міжнародним підходом до визначення поняття «арбітражне рішення». Проведено формальне та змістовне розмежування понять «рішення третейського суду», «рішення міжнародного комерційного арбітражу» та «арбітражне рішення».

Запропоновано розглядати арбітражне рішення як юридично зобов'язуючий акт арбітра чи арбітрів, яким вирішується правовий спір між сторонами, компетенція вирішення якого впливає із попередньої домовленості сторін, та який є завершальним актом арбітражного провадження, на підставі якого зобов'язана сторона виконує добровільно своє зобов'язання визначене арбітражним рішенням, або ж одна із сторін звертається до суду з метою визнання та / або надання дозволу на виконання арбітражного рішення.

Визначено основні ознаки та вимоги, які ставляться до арбітражних рішень. На основі практики іноземних держав зроблено висновок, що не всі вимоги, які в доктрині та законодавстві України вважаються обов'язковими для арбітражних рішень, є аналогічними в інших державах. Окреслено зокрема, що в окремих випадках можуть бути не обов'язковими такі вимоги як письмова форма чи обґрунтування арбітражного рішення. Проте зазначається, що недотримання письмової форми може унеможливити визнання та виконання арбітражного рішення в інших юрисдикціях.

Встановлено, що усі держави можна поділити на такі, законодавство яких є більш гнучким щодо визначення вимог до арбітражного рішення та рівня дискреції сторін у цій сфері, або такі, законодавство яких містить імперативні вимоги до арбітражних рішень, до яких відноситься і Україна.

Ключові слова: арбітраж, арбітражне рішення, рішення третейського суду, рішення міжнародного комерційного арбітражу, вимоги до арбітражних рішень

Аннотация. В статье проанализированы подходы к определению понятия «арбитражное решение». Особое внимание было уделено проблеме концептуального понимания «арбитражного решения» в Украине и соотношению этого

понимания с общемировой практикой. Определены основные проблемные моменты, которые вносят противоречия между украинским и международным подходом к определению понятия «арбитражное решение». Осуществлено формальное и содержательное разграничение понятий «решение третейского суда», «решение международного коммерческого арбитража» и «арбитражное решение».

Предложено рассматривать арбитражное решение как юридически обязывающий акт арбитра или арбитров, которыми решается правовой спор между сторонами, компетенция решения которого происходит от предыдущей договоренности сторон, и который является завершающим актом арбитражного производства, на основании которого обязанная сторона выполняет добровольно свое обязательство определенное арбитражным решением, или же одна из сторон обращается в суд с целью признания и / или предоставления разрешения на исполнение арбитражного решения.

Определены основные признаки и требования, предъявляемые к арбитражным решениям. На основе практики иностранных государств сделан вывод, что не все требования, которые в доктрине и законодательстве Украины считаются обязательными для арбитражных решений, являются аналогичными в других государствах. Определено в частности, что в отдельных случаях могут быть не обязательными такие требования как письменная форма или обоснование арбитражного решения. Однако отмечается, что несоблюдение письменной формы может сделать невозможным признание и исполнение арбитражного решения в других юрисдикциях.

Установлено, что все государства можно разделить на те, законодательство которых является более гибким по определению требований к арбитражному решению и уровню дискреции сторон в этой сфере, и на те, законодательство которых содержит императивные требования к арбитражным решениям, к которым относится и Украина.

Ключевые слова: арбитраж, арбитражное решение, решение третейского суда, решения международного коммерческого арбитража, требования к арбитражным решениям.

Summary. The article deals with the approaches to the definition of «arbitration award». Particular attention was paid to the problem of conceptual understanding of «arbitration» in Ukraine and difference of this understanding opposite to its worldwide understanding. The main problematic points that introduce contradictions between the Ukrainian and international approach to the definition of «arbitration award» were outlined. A formal and substantive distinction between the concepts of «award of arbitration courts», «decision of international commercial arbitration» and «arbitration award» was made.

The author proposes considering arbitration award as a legally binding act of the arbitrator or arbitrators, which resolves a legal dispute between the parties, the competence of which arises from the prior agreement of the parties, and which is the final act of arbitration, under which the obligated party voluntarily performs its obligations determined by the arbitral award, or one of the parties applies to the court for recognition and / or granting permission to enforce the arbitral award.

The main features and requirements for arbitration awards are identified. Based on the practice of foreign states, it is concluded that not all requirements for arbitration awards that are considered mandatory in the doctrine and legislation of Ukraine are the same in other states. In particular, the author states that in some cases such requirements as written form or justification of the arbitral award may not be mandatory. However, it is noted that failure to comply with the written form could make impossible to recognize and enforce the arbitration award in other jurisdictions.

Author mentioned that all states could be divided into those whose legislation is more flexible in determining the requirements for arbitration award and the level of discretion of the parties in this area, or those whose legislation contained mandatory requirements for arbitration, which was Ukraine's case.

Key words: arbitration, award of arbitration court, arbitration award, international commercial arbitration award, requirements for arbitration awards.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що Арбітраж як альтернативний метод вирішення спорів від давня функціонує в Україні, так само як і інститут визнання та приведення до виконання арбітражних рішень, проте станом на сьогодні серед науковців ведуться дискусії щодо самого поняття «арбітражного рішення», його правової природи та ключових вимог, які ставляться до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики поняття та вимог до арбітражного рішення у тій чи іншій мірі зверталися Г. А. Цірат [3],

О. Г. Хрімлі [4], В. І. Кисіль [7], В. Н. Петрина [9], Ю. В. Семаніва [12] В. Федичин [13], І. О. Бут [15], І. В. Венедіктова [16], С. М. Теплюк [17], О. Т. Волощук [18], А. С. Довгерт [21] та багато інших дослідників. Однак наявні у науці погляди на окреслену проблематику потребують додаткової систематизації та переосмислення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є здійснення критичного перегляду підходів до розуміння арбітражного рішення та ключових вимог до нього з урахуванням законодав-

чого та теоретичного підґрунтя, як і врахування міжнародного досвіду щодо поставленої проблематики.

Виклад основного матеріалу. Термін «арбітражне рішення» складається зокрема із іноземного слова *arbitration*. Варто зазначити, що з приводу чіткого тлумачення терміну арбітраж існують певні змістові розбіжності як з точки зору законодавства, так і з точки зору думок науковців.

В англійській мові слово *arbitration* тлумачиться як 1) процес вирішення спору (офіційного судження [*judging*], як спір, що повинен бути вирішеним) [1]; 2) метод вирішення спору однією або більшою кількістю неупереджених третіх сторін, які зазвичай погоджуються сторонами та рішення яких є обов'язковими [2, с. 100]. Хоча вказані трактування слова можуть бути доповненими та уточненими, однак слід звернути увагу, що ключовий акцент у слові арбітраж робиться на метод, спосіб, процес чогось; щось, що включає поняття в динаміці, а не акцентує увагу на певному органі чи інституції. Варто зазначити, що таке розуміння є превалюючим у доктрині держав англосаксонської правової сім'ї, та й інших країн Європи. Відповідно, термін «арбітражне рішення», виходячи із дослівного його трактування в іноземних мовах, більше вказує саме на те, що це є рішення прийняте за результатом конкретної процедури, або прийняте внаслідок використання конкретного методу вирішення спору (відмінного від судового). Іншими словами, ключовим в цьому випадку є не належність органу, який вирішує спір, а особливий метод/процес вирішення спору, що не пов'язаний із судовим розглядом.

Тим не менше, в національній доктрині укорінився більше про-інституційний підхід, коли ключова ознака та акцент робиться не на процедуру та метод, а на те, що рішення прийнято певним арбітражним органом, наприклад, Міжнародним комерційним арбітражним судом при торгово-промисловій палаті України (надалі — «МКАС» та «ТПП» відповідно), Морською арбітражною комісією (надалі — «МАК») при ТПП, іноземною арбітражною інституцією, чи навіть арбітражем *ad hoc* (останній також розглядається науковцями у першу чергу в якості органу, а не у якості спеціальної процедури, відмінної від прийнятих регламентів постійно діючих арбітражних органів, для вирішення конкретного спору спеціально обраними сторонами арбітрами). Наприклад, Г. А. Цірат зазначає, що арбітражне рішення — це остаточне, належним чином оформлене ставлення арбітражного (третейського) суду до суті спору, який він розглядав, і до вимог, заявлених сторонами [3, с. 9]. Таким чином автор ключовою ознакою встановлює те, що «арбітражне рішення» —

це в першу чергу рішення прийняте певним арбітражним органом.

Принагідно варто звернути увагу на використання Г. А. Ціратом у наданому визначенні слова «судження» [3, с. 9] аналогу англійського *judging* [1]. Як в українській, так і англійській мові термін «судження» розуміється як певна не офіційна суб'єктивна думка. У наведених вище тлумаченнях, викладених у англомовних джерелах, наявне уточнення «офіційний» [*official judging*] або «обов'язковий для сторін» [*binding*]. Для повного розуміння поняття «арбітражне рішення» нам потрібно хоча б визначитися із ключовими ознаками цього терміну та включити його у власне авторське визначення досліджуваного поняття. Це дозволить концептуально усунути смислові неточності, охопити всі об'єкти, які підпадають під визначення арбітражного рішення, та уникнути хибного включення у досліджуване поняття тих об'єктів, які не охоплюються визначенням «арбітражного рішення».

Повертаючись до цитованого визначення, зазначимо, що ведучи мову про «судження» у випадку арбітражу, ключовою його ознакою є те, що таке судження є обов'язковим до виконання сторонами (в даному випадку ведеться мова про резолютивну частину та, власне, результат вирішення спору методом арбітражу). В іншому випадку арбітраж матиме надто багато спільних ознак з такими альтернативними методами вирішення спору як-от медіація чи консиліація [4, с. 259, 264, 267], що може призвести до помилкового ототожнення арбітражу з цими альтернативними методами вирішення спорів. Варто доповнити, що ми не заперечуємо того факту, що сторони можуть обумовити застосування процедури під назвою арбітраж, рішення якого не буде обов'язковим для сторін в міру договору, або особливостей інституту визнання та виконання арбітражного рішення в конкретній юрисдикції. Така процедура вирішення спору під назвою арбітраж, коли рішення за її результатами має рекомендаційний характер, ймовірно може передбачатися / дозволятися в законодавстві інших держав. Втім, на нашу думку, процедура вирішення спору, за результатами якої рішення матиме лише рекомендаційний характер для сторін, не повинна відноситися до поняття «арбітраж», оскільки не матиме ключової характеристики, яка робить арбітраж ефективним методом вирішення спору.

Окремі автори, наприклад, Г. Б. Борн, які підтримують певною мірою документальний підхід до визначення поняття арбітражного рішення, підкреслюють у першу чергу, що арбітражне рішення слід розглядати як документ. Так, науковець зазначає, що арбітражне рішення є письмовим документом,

розробленим і підписаним арбітрами, що містить остаточне рішення арбітражу з приводу певних вимог чи спорів [5, с. 307]. Варто звернути увагу, що іноземний вчений акцентує увагу на тому, що арбітражне рішення приймається арбітрами — особами, що розглядають справу, а не певною арбітражною установою. Це є важливою ознакою арбітражного рішення, адже сторони наділяють правом вирішити спір певних осіб, або ж делегують право вибору арбітрів арбітражній установі. В окремих юрисдикціях, наприклад, у Швеції, якщо сторони чи самі арбітри не обрали арбітра для формування повного складу арбітражного органу, такого арбітра повинен обрати державний суд (ст. 14, 15 Закону Швеції «Про арбітраж») [6]. Наведене вкотре свідчить, що ознака інституції в поняттях «арбітраж» та «арбітражне рішення» хоч і присутня, однак не є превалюючою.

А. С. Довгерт та В. І. Кисіль зазначали, що під терміном «арбітраж» розуміють три взаємопов'язаних поняття, які відображують різні аспекти цього явища: 1) орган, завданням якого є вирішення міжнародних комерційних спорів; 2) процедуру (механізм, порядок) вирішення спорів; 3) конкретний склад арбітражу, що вирішує певний спір [7, с. 367]. Таким чином існує проблема багатозначності терміну, яка зумовлює необхідність надати чітку відповідь: «арбітражне рішення» — це в першу чергу акт прийнятий внаслідок певної процедури, чи акт, що прийнятий інституцією.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» у ст. 2 надає наступне визначення терміну «арбітраж» — будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема МКАС або МАК при ТПП [8], закріплюючи тим самим про-інституційний підхід до розуміння арбітражу.

Критично до розуміння арбітражу «як органу» ставиться В. Н. Петрина, який у своїй публікації комплексно підійшов до окреслення термінологічних проблем, що пов'язані із арбітражем. Науковець зазначає, що про-інституційний підхід зумовлений радянською спадщиною, коли арбітражі були державними органами, що суперечило суті арбітражу. Це було зумовлено повним одержавленням економіки в радянський період. Мало з того, до 2001 року в Україні система державних судів, які розглядали комерційні спори між суб'єктами господарювання, називалася арбітражними судами. В деяких пост-радянських державах, наприклад РФ, відповідна назва збереглася і по сьогоднішній день.

В. Н. Петрина переконаний, що термін «арбітраж» необхідно розуміти як процес чи метод вирішення спору, оскільки для позначення органу використовувати термін арбітражна установа [*arbitral institution*] чи арбітражний трибунал [*arbitral tribunal*] [9, с. 210, 211], як це використовується у Типовому Законі ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу [10, с. 2]. Ми загалом погоджуємось з автором щодо того, що арбітраж більш доцільно розкривати як метод вирішення спору та вважаємо, що «арбітражне рішення» прийнято розглядати в першу чергу як рішення прийняте внаслідок певного процесу.

О. Т. Волощук слушно зазначає, що у доктрині автори визначають поняття «арбітражне рішення» в залежності від того, якого підходу щодо визначення правової природи арбітражу вони дотримуються. Так, прибічники «договірної природи арбітражу» розглядають арбітражне рішення в нерозривному зв'язку з арбітражною угодою, базуючись на тезі, що арбітраж по суті є різновидом цивільно-правових відносин. Прибічники «процесуального» підходу до визначення природи арбітражу доводять, що арбітражне рішення за суттю схоже на судові рішення, зокрема з огляду на тотожні функції арбітражу та суду. Як окремий довод тотожності судових та арбітражних рішень, прихильники «процесуального підходу» наводять той факт, що в окремих країнах законодавство наділяє арбітражні рішення (прийняті арбітражними рішеннями тієї ж держави) безпосередньою виконавчою силою без необхідності додаткового визнання цих рішень державними судами. Натомість прибічники «змішаної теорії арбітражу» наділяють термін арбітражне рішення як договірним цивільно-правовим змістом водночас вважаючи, що арбітражному рішенню також притаманний цивільно-процесуальний характер правової природи [11, с. 44].

Цікавий погляд на ознаки арбітражного рішення має Ю. В. Семаніва, на думку якої арбітражне рішення за своєю суттю є: а) актом арбітражного суду, актом застосування права, правозахисним актом, який уособлює специфіку розгляду спорів в арбітражному провадженні; б) правопоновлювальним актом, який націлений на відновлення справедливості і захисту прав людини і громадянина. У цих ознаках арбітражного рішення, на думку науковця, проявляється публічно-правова складова діяльності МАК. Зазначається, що МАК, не будучи державним органом, відновлює порушені права шляхом здійснення правозастосовної діяльності та визначає своїм рішенням обсяг відповідальності порушника. Науковець продовжує, що рішення, яке приймається за ре-

зультатами розгляду спору, є юрисдикційним актом, який визначає порядок застосування права. При цьому, наділення МАК певними повноваженнями адміністративно-правового характеру не перетворює її на державний орган, а характеризує особливості її адміністративно-правового статусу [12, с. 11, 15]. Ми вважаємо, що розгляд арбітражних органів як суб'єктів адміністративного права та наділення їх певною природою публічного характеру є дискусійним та не погоджуємось із висловленими тезами.

Тому, на нашу думку, арбітражне рішення слід розглядати як акт повністю приватно-правового характеру, який за суттю є юридичною дією третьої особи щодо вирішення спору між сторонами, якій передували комплекс юридичних дій приватно-правового характеру спрямованих на виконання приватно-правового правочину сторін, яким сторони домовились надати право остаточно вирішити спір третім незалежним особам та зобов'язалися виконати це рішення незалежно від того, чи погоджуються з його змістом.

О. Т. Волощук виділяє наступні ознаки арбітражного рішення: 1) арбітражне рішення, на відміну від рішення суду, вноситься приватним недержавним органом вирішення спору; 2) арбітражне рішення є актом правозастосування; 3) арбітражне рішення є процесуальним документом; 4) арбітражне рішення вноситься від імені арбітрів (не від імені арбітражної установи) 5) арбітражне рішення вноситься по спрах комерційного характеру, що ускладнені іноземним елементом [11, с. 45–48]. В доктрині є і багато інших підходів до виділення ознак арбітражних рішень, однак нам необхідно виділити визначальні з них.

Варто звернути увагу, що виділена ознака, яка полягає в тому, що арбітражне рішення є рішенням, яке ускладнене іноземним елементом, хоча і відповідає формальному тлумаченню цього терміну законодавством України, однак зумовлює теоретичну проблему, оскільки в інших державах не існує такого термінологічного поділу на третейські суди та міжнародний комерційний арбітраж, — усі вказані процедури окреслюються терміном арбітраж (арбітражний орган), який в свою чергу поділяється на внутрішній і зовнішній.

В. Федичин зазначає, що арбітраж називається міжнародним у разі спору між комерційними підприємствами різних країн. Практик підкреслює, що він стосується комерційних суперечок, що виникають між підприємствами, розташованими у різних країнах. Ці дві ознаки відрізняють міжнародний комерційний арбітраж від інших його видів [13, с. 18]. В даному випадку йдеться насамперед про ознаки, які відрізняють арбітражні органи від тре-

тейських судів, діяльність яких за законодавством України регулюється окремим Законом України «Про третейські суди» [14].

Тому відповідно до законодавства України, справді, арбітражне рішення може поділятися на:

- рішення третейського суду;
- рішення міжнародного комерційного арбітражу.

В свою чергу рішення міжнародного комерційного арбітражу можуть поділятися на:

- рішення, які було винесено на території України;
- рішення, які було винесено на території іноземної держави.

Таким чином, керуючись виключно формальною логікою українського законодавства, визначальною ознакою арбітражного рішення є те, що це рішення винесено органом у спорі, в якому наявний іноземний елемент, який проявляється в одній із таких форм: спори виникають з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном, або ж спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, виникають між такими суб'єктами, їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України [8]. Якщо взагалі відсутній будь-який іноземний елемент, то такий спір може бути переданий на розгляд виключно третейському суду.

Отже, поняття «арбітражне рішення» за законодавством України можна розглядати тотожним поняттю «рішення міжнародного комерційного арбітражу». Однак термін «рішення міжнародного комерційного арбітражу» не охоплює ті арбітражні рішення, які виносяться внутрішніми арбітражами інших держав без іноземного елементу (аналог українського третейського суду). Крім цього, у теоретичній літературі та самому Законі України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [8] превалює поняття «арбітражне рішення». Тому в подальшому використовуватимемо саме термін «арбітражне рішення», яке є більш універсальним.

Окреслений вище поділ на рішення міжнародного комерційного арбітражу та рішення третейського суду хоч і відповідає законодавству України, однак, на нашу думку, не є найбільш вдалим з точки зору теоретичної класифікації. Цю проблематику описав В. Н. Петрина, вказавши, що в українському законодавстві використовуються різні терміни (а саме «третейський суд» та «арбітражний суд»), в той час як в міжнародній практиці, законодавстві та Типовому законі ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного

торгівельного арбітражу ці два об'єкти позначаються тільки одним терміном «арбітражний трибунал» [*arbitral tribunal*] [10, с. 2; 9, с. 12]. Ця розбіжність термінів зумовлює юридичну невизначеність з приводу того, чи рішення іноземних арбітражів без іноземного елементу, які не впливають із торгових відносин та, відповідно не підпадають під визначення «міжнародного комерційного арбітражу» в українському законодавстві [8] взагалі можуть підлягати виконанню в Україні.

При цьому, широке включення в поняття арбітраж усіх понять, що на даний момент охоплюються двома різними поняттями та законами, підтримується багатьма науковцями та міжнародним досвідом. І. О. Бут зазначає, що використання єдиного поняття «арбітраж» підтримується і законодавством іноземних держав, оскільки більшість країн обрали шлях регулювання розгляду спорів такими недержавними судами одним нормативно-правовим актом. Як приклад наводяться наступні положення іноземного законодавства: у Австрії це Розділи 577–618 Цивільного процесуального кодексу Австрії, в Англії та Уельсі — Арбітражний Акт, в Німеччині — Розділи 1025–1066 книги 10 Цивільного процесуального кодексу Німеччини, в Швеції — Арбітражний закон. Одним з небагатьох виключень є Швейцарія, де внутрішній арбітраж регулюється частиною 3 Цивільного процесуального кодексу Швейцарії, а міжнародний арбітраж — розділом 12 (ст.ст. 177–194) Федерального закону про міжнародне приватне право 1987 року [15, с. 17]. На відмінність між загальносвітовим та розумінням арбітражу та українським поділом на третейські та арбітражні суди вказує також І. В. Венедіктова [16, с. 78].

З точки зору особливостей правового регулювання та вимог до дотримання прав сторін інститут визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу та третейських судів значних суттєвих відмінностей немає. Таким чином, в майбутньому ми б рекомендували розглянути можливість уніфікувати регулювання діяльності цих двох установ та порядку визнання та виконання їх рішень.

Багато науковців, надаючи визначення «арбітражного рішення» включають у нього формулювання «належним чином оформлене». Ми ж вважаємо, що питання належного оформлення арбітражного рішення не є однією з ключових та визначальних ознак, які відрізняють поняття «арбітражне рішення» від інших об'єктів. Крім цього, невизначеною до кінця є можливість видавати рішення арбітражем в електронній формі при здійсненні арбітражу онлайн. Таким чином, вимоги до форми не є універ-

сальними, відповідно немає потреби їх включати у визначення «арбітражного рішення».

Підсумовуючи, досліджуваному поняттю можна дати наступне визначення: «арбітражне рішення — юридично зобов'язуючий акт арбітра чи арбітрів, яким вирішується правовий спір між сторонами, компетенція вирішення якого впливає із попередньої домовленості сторін, та який є завершальним актом арбітражного провадження, на підставі якого зобов'язана сторона виконує добровільно своє зобов'язання визначене арбітражним рішенням, або ж одна зі сторін звертається до суду з метою визнання та / або надання дозволу на виконання арбітражного рішення».

До арбітражних рішень ставиться ряд вимог. С. М. Теплюк зазначає, що вимоги, яким повинно відповідати арбітражне рішення, можна поділити на вимоги, які стосуються форми арбітражного рішення, та вимоги, яким має відповідати зміст арбітражного рішення [17, с. 16].

О. Т. Волощук зазначає, що до арбітражного рішення ставиться ряд вимог, дотримання яких є необхідним для того, щоб вважати рішення третейського суду арбітражним рішенням. Науковець продовжує, що такі вимоги частково передбачаються нормами міжнародних концепцій, а частково актами національного законодавства, що регулюють діяльність міжнародного комерційного арбітражу. Вимоги до рішень також встановлюються положеннями регламентів для арбітражу *ad hoc*. При цьому, науковець резюмує, що зазвичай такі вимоги є вимогами загального характеру, до яких можна віднести письмову форму, зазначення дати та місця винесення арбітражного рішення, наявність мотивів прийняття рішення [18, с. 92]. Вважаємо, що вимоги встановлені національним законодавством до арбітражних рішень, повинні бути універсальними, які не створюють для сторін подальших проблем із визнанням та наданням дозволу на виконання арбітражного рішення, оскільки акти національного законодавства можуть бути не відомі сторонам міжнародного комерційного арбітражу.

При цьому, необхідно зазначити, що ці зазначені вимоги, на які послався науковець, все ж не є настільки очевидними та безспірними. Однозначно необхідно погодитися, що вказівка на дату та місце здійснення арбітражу є вкрай важливою, оскільки, по перше, від дати відраховуються строки для звернення до суду з клопотанням про надання дозволу на виконання арбітражного рішення, а, в залежності від місця, визначається юрисдикція, в якій прийнято рішення (при цьому, місце арбітражу в багатьох випадках визначатиметься регламентом арбітраж-

ного органу чи договором сторін, а за відсутності таких, — законодавством відповідної держави). Втім, питання наявності мотивів прийняття рішення, чи навіть вимог до його письмової форми, виглядають не такими однозначними з точки зору доктрини та законодавства іноземних держав.

Багато науковців, зокрема Г. А. Цірат зазначає, що загальновизнаною є вимога, щоб арбітражне рішення було мотивованим і в ньому були вказані дата і місце його винесення [3, с. 68].

Водночас С. М. Теплюк на спростування вказаної загальновизнаної вимоги наводить приклад США, де традиційно вважається, що арбітражне рішення не обов'язково повинно містити мотиви його прийняття. Зокрема по справі *United Steelworkers of Am. v. Enter. Wheel & Car Corp.* Верховний Суд США зазначив, що арбітри не зобов'язані мотивувати своє рішення [19]. Відповідно у США практикується прийняття та виконання рішень, які не містять мотивів його прийняття. Г. Б. Борн пояснює, що вмотивованість не означає, що рішення повинно мати певний обсяг чи повинно бути дотримано певних вимог. При цьому, вмотивованим є рішення, у якому арбітри визначили питання, які були предметом спору і виразно пояснили процес міркування, на підставі якого було прийнято рішення [5; с. 350, 351]. При цьому, у роботі С. М. Теплюка, вважається, що вимога про те, що рішення має бути вмотивованим, не означає, що воно має бути «добре вмотивованим»: рішення, що містить дефектні чи непереконливі аргументи, також є вмотивованим рішенням [17, с. 21].

Розглядаючи приклад США, варто звернути увагу на публікацію практикуючого у США юриста К. Р. Кейсі, який невмотивовані рішення визначає як «стандартні». Юрист вказує, що сторони самі повинні визначити в арбітражній угоді, чи повинно арбітражне рішення бути вмотивованим, чи — ні. При цьому, наводить переваги як одних, так і інших рішень зазначаючи, що коли рішення має бути ґрунтовно вмотивоване, містити ключові факти, аргументи та висновки по них, є більша ймовірність, що арбітр підійде ґрунтовно до вирішення спору та вирішить справу згідно з правом врахувавши усі факти та аргументи. З іншої сторони, продовжує К. Р. Кейсі, погодження сторонами мотивованого арбітражного рішення, особливо того, що повинно містити факти та правозастосування до них, створює загрозу, що незгідна сторона буде оскаржувати арбітражне рішення, посилаючись на те, що воно було неналежно мотивованим всупереч арбітражній угоді сторін. Як наслідок ставиться під сумнів компетенцію арбітражу розглядати спір, з посиланням на те, що арбітраж вправі розглядати спір, виключно

у випадку, якщо він належним чином мотивує своє рішення [20].

Надзвичайно цікавим є наступне посилання на позицію суду: «якщо сторони не вимагають спеціальної форми арбітражного рішення, арбітр може видати рішення, яке включає виключно резолютивну частину». В свою чергу, обґрунтоване рішення вимагає однозначно більше, ніж декілька речень пояснень мотивів, втім не зобов'язує описувати кожен аргумент зроблений сторонами та надавати йому оцінку [20].

А. С. Довгерт разом із іншими науковцями зазначає, що незважаючи на те, що необхідність надавати мотиви прийняття рішення є спірним питанням доктрини та законодавства, однак приймаючи рішення без мотивувальної частини, арбітр ризикує, що у визнанні та приведенні до виконання такого рішення може бути відмовлено з тих підстав, що воно порушує право на захист, а тому суперечить публічному порядку [21, с. 322]. Це справді є так, адже в багатьох країнах, в тому числі і в Україні [8], законодавство вимагає, щоб рішення було обґрунтованим.

О. Т. Волощук зазначає, що Женевська конвенція про виконання іноземних арбітражних рішень 1927 р. [22] і Нью-Йоркська конвенція [23] не містять будь-яких вимог щодо форми і порядку ухвалення арбітражного рішення. Європейська конвенція закріплює вимогу, що арбітражне рішення повинне містити мотивувальну частину (бути вмотивованим) [24]. Відповідно, вважає науковець, це свідчить на користь презумпції необхідності мотивувати арбітражне рішення [18, с. 92]. Тим не менше, сама Європейська конвенція містить застереження, що така вимога є припущенням (презумпцією), якщо сторони не домовились окремо про те, що рішення не повинно бути мотивованим, або не вибрали арбітражної процедури, в рамках якої не прийнято мотивувати арбітражне рішення, і якщо при виборі такої процедури одна із сторін не вимагала окремо до закінчення усного розгляду, або при відсутності усного розгляду до складення арбітражного рішення, щоб рішення було мотивованим [24]. Отже, самі міжнародні документи містять вказівку, що рішення може бути не вмотивованим (не містити мотивувальної частини).

Цікавим є той факт, що вимога до письмового арбітражного рішення не є такою ж універсальною, якою б могла видатися на перший погляд. Так, Закон Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії «Про арбітраж» визначає, що рішення повинно бути письмовим, якщо сторони не домовились про інше [26]. Аналогічне положення міститься і в Регламенті Лондонського міжнародного

арбітражного суду [27]. О. Т. Волощук зазначає, що виконання усних рішень є неможливим за межами Англії, відповідно така форма арбітражних рішень не користується популярністю [18, с. 92].

Таким чином, вимоги щодо письмової форми арбітражного рішення та його обґрунтованості не є універсальними та вважаються не обов'язковими у ряді юрисдикцій, особливо у юрисдикціях англосаксонської правової сім'ї. Втім, їх недотримання може призвести до неможливості виконати арбітражне рішення в межах окремих юрисдикцій, зокрема і в Україні. Потрібно мати на увазі, що рішення арбітражу не слід розглядати виключно крізь призму документу, — у першу чергу це акт компетентного арбітра, якого сторони наділили своєю домовленістю повноваженнями прийняти рішення. І, якщо сторони домовилися, що рішення може бути усним, то такий акт (дія) може вчинятися арбітром в усній формі і на підставі домовленості може виконуватися сторонами добровільно, або навіть і в примусовому порядку.

Крім цього, можливий також сценарій, за якого при відмові виконати усне арбітражне рішення, сторона може взяти в арбітра (трибуналу) письмове підтвердження, що арбітраж відповідного числа вирішив справу та оголосив усне рішення відповідного змісту. Однак очевидно, що через складнощі із подальшим виконанням усних рішень, такі не використовуються у міжнародному діловому обороті.

В наукових тезах та національному законодавстві наводиться багато різних підходів до вимог, як саме потрібно оформляти арбітражне рішення. Ми ж вважаємо, що в даному випадку немає універсального правила, оскільки законодавство різних держав встановлює різні вимоги до оформлення арбітражних рішень, в окремих випадках даючи можливість сторонам врегулювати відповідні питання на власний розсуд. Втім, Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» встановив імперативні правила підписання арбітражного рішення, від яких в Україні сторони своєю домовленістю відступити не можуть. Так, відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», арбітражне рішення повинно бути винесено у письмовій формі та підписано одноособовим арбітром або арбітрами. При колегіальному арбітражному розгляді достатньо наявності підписів більшості всіх членів третейського суду за умови зазначення причини відсутності інших підписів. В аналогічний спосіб видаються копії арбітражних рішень сторонам [8]. І хоча такий порядок підписання арбітражного рішення є загальновизнаним та переважає в більшості держав, однак відсутність для сторін можливості встановити інший порядок підписання,

зумовлює перешкоди для впровадження сучасних форм арбітражу, зокрема онлайн-арбітражу.

Станом на сьогодні існують технічні можливості, які б забезпечували можливість оформити арбітражні рішення без присутності усіх арбітрів. Наприклад, коли кожен з арбітрів, що знаходяться в різних державах підпише свій примірник рішення та усі разом направлять такі рішення сторонам. Або ж коли перше рішення складається онлайн та направляється сторонам електронною поштою, натомість автентичність змісту рішення посвідчує певна особа чи організація. Таким чином, законодавство України стримує можливість запровадження інших підходів до засвідчення рішень, які б сприяли розвитку дистанційного арбітражу, в тому числі арбітражу онлайн, про який могли б домовитися сторони. Такі особливі підходи давно використовуються в корпоративних відносинах, наприклад, для проведення та прийняття рішення загальними зборами онлайн, коли учасники знаходяться в різних державах. Отже, у цьому напрямі необхідно напрацьовувати зміни до законодавства, оскільки саме юридичні, а не технічні перешкоди стримують розвиток новітніх форм онлайн-арбітражу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи все вищенаведене, арбітражне рішення доцільно визначати як юридично зобов'язуючий акт арбітра чи арбітрів, яким вирішується правовий спір між сторонами, компетенція вирішення якого впливає із попередньої домовленості сторін, та який є завершальним актом арбітражного провадження, на підставі якого зобов'язана сторона виконує добровільно своє зобов'язання визначене арбітражним рішенням, або ж одна із сторін звертається до суду з метою визнання та / або надання дозволу на виконання арбітражного рішення.

Хоча загалом у міжнародному діловому обороті виробився відносно уніфікований підхід до визначення ключових вимог до арбітражного рішення, проте законодавство кожної з держав має свої особливості. При цьому, усі держави можна поділити на такі, законодавство яких є більш гнучким щодо визначення вимог до арбітражного рішення та рівня дискреції сторін в цій сфері, або такі, законодавство яких містить імперативні вимоги до суті рішення. Україну потрібно віднести до останніх. Найбільш гнучким щодо вимог до арбітражного рішення є право країн англосаксонської правової сім'ї.

У подальшому актуальність зберігають дослідження питань визнання та приведення до виконання арбітражних рішень в Україні та інших юрисдикціях.

Література

1. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/arbitration>
2. Black's Law Dictionary. Seventh Edition. Editor in Chief Bryan A. Garner. St. Paul, MN: West Publishing Co., 1999. 1738 p.
3. Цірат Г. А. Міжнародний комерційний арбітраж: навч. посіб. К.: Істина. 2002, 304 с.
4. Хрімлі О. Г. Захист прав інвесторів у сфері господарювання: теоретико-правовий аспект // НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 320 с.
5. Born G. B. International Arbitration: Law and Practice. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2012. 480 p.
6. The Swedish Arbitration Act (updated as per SFS 2018:1954, entry into force 1 March 2019). URL: https://sccinstitute.com/media/408924/the-swedish-arbitration-act_1march2019_eng.pdf
7. Міжнародне приватне право. Особлива частина: підручник. за ред. А. С. Довгєрта і В. І. Кисіля. К.: Алерта, 2013. 400 с.
8. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України 4002-ХІІ від 24.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 25. Ст. 198.
9. Петрина В. Н. Термінологічні проблеми в українському законодавстві про міжнародний комерційний арбітраж // Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 209–215.
10. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (with amendments as adopted in 2006): United Nations publication. Vienna. 2008. 50 p.
11. Волощук О. Т. Рішення міжнародного комерційного арбітражу: поняття й ознаки // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 522: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 44–49.
12. Семаніва Ю. В. Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України як суб'єкт адміністративного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». О., 2012. 20 с.
13. Федичин В. Міжнародний арбітраж vs Державне судочинство // Юридична газета. 2017. № 12. С. 18–19.
14. Про третейські суди: Закон України № 1701-IV від 11.05.2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 35. Ст. 412.
15. Бут І. О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 // Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2016. 256 с.
16. Венедіктова І. В. «Проарбітражні» зміни до Господарського процесуального кодексу України у контексті судової реформи // Право України. 2017. № 9. С. 77–82.
17. Теплюк С. М. Застереження про публічний порядок як підстава для відмови у визнанні і виконанні іноземних арбітражних рішень: дис. ... канд. юрид. наук, спец. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2018. 206 с.
18. Волощук О. Т. Особливості порядку прийняття рішення міжнародного комерційного арбітражу // Юридичний вісник. 2011. № 2. С. 91–99.
19. United Steelworkers of Am. v. Enter. Wheel & Car Corp: 363 U.S. 593 (80 S. Ct. 1358, 4 L. Ed.2d 1424). June 20, 1960. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/363/593>
20. Casey K. R. Types of Final Arbitration Awards: Why the Choice Matters. The ADR Adviso. Business Disputes // ADR Solution. February 2020. URL: <https://www.stradley.com/-/media/files/publications/2020/02/adr-advisor—february-2020.pdf>
21. Міжнародне приватне право // Актуальні проблеми. За ред. А. С. Довгєрта. К.: Український центр правничих студій. 2001. С. 334 с.
22. Convention on the Execution of Foreign Arbitral Awards. Signed at Geneva, September 26, League of Nations. Treaty Series // Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. 1929–1930 Numbers 1, 2, 3 and 4. PP. 301–311.
23. Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: Міжнародний документ від 10.06.1958 р. // Офіційний вісник України. 2004 р. № 45. С. 329.
24. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж: Міжнародний документ від 21.04.1961 р. // Офіційний вісник України. 2004 р. № 44. С. 428.
25. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж: Міжнародний документ від 21.04.1961 р. // Офіційний вісник України. 2004 р. № 44. С. 428.
26. Arbitration Act: UK Public General Act. 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>
27. LCIA Arbitration Rules effective 1 October 2014. URL: https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2014.aspx

References

1. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/arbitration>
2. Black's Law Dictionary. Seventh Edition. Editor in Chief Bryan A. Garner. St. Paul, MN: West Publishing Co., 1999. 1738 p.
3. Cirat Gh. A. Mizhnarodnyj komercijnyj arbitrazh: navch. posib. K.: Istyna. 2002, 304 s.
4. Khrimli O. Gh. Zakhyst prav investoriv u sferi ghospodarjuvannja: teoretyko-pravovyj aspekt // NAN Ukrainy, In-t. ekonomiko-pravovykh doslidzhenj. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2016. 320 s.
5. Born G. B. International Arbitration: Law and Practice. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2012. 480 p.
6. The Swedish Arbitration Act (updated as per SFS 2018:1954, entry into force 1 March 2019). URL: https://scinstitute.com/media/408924/the-swedish-arbitration-act_1march2019_eng.pdf
7. Mizhnarodne pryvatne pravo. Osoblyva chastyna: pidruchnyk. za red. A.S. Dovgherta i V.I. Kysilja. K.: Alerta, 2013. 400 s.
8. Pro mizhnarodnyj komercijnyj arbitrazh: Zakon Ukrainy 4002-XII vid 24.02.1994 r. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1994. # 25. St. 198.
9. Petryna V. N. Terminologichni problemy v ukrajinsjkomu zakonodavstvi pro mizhnarodnyj komercijnyj arbitrazh // Chasopys Kyjivskogo universytetu prava. 2019. # 2. S. 209–215.
10. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (with amendments as adopted in 2006): United Nations publication. Vienna. 2008. 50 p.
11. Voloshhuk O. T. Rishennja mizhnarodnogho komercijnogho arbitrazhu: ponjattja j oznaky // Naukovyj visnyk Chernivckogho universytetu: Zbirnyk nauk. pracj. Vyp. 522: Pravoznavstvo. Chernivci: Chernivckyj nac. un-t, 2009. S. 44–49.
12. Semaniva Ju. V. Morsjka arbitrazhna komisija pry Torghovo-promyslovij palati Ukrainy jak sub'jekt administratyvnogho prava: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.07. Nac. un-t «Odes. juryd. akad.». O., 2012. 20 s.
13. Fedychyn V. Mizhnarodnyj arbitrazh vs Derzhavne sudochynstvo // Jurydychna ghazeta. 2017. # 12. S. 18–19.
14. Pro tretejsjki sudy: Zakon Ukrainy # 1701-IV vid 11.05.2004 r. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 2004. # 35. St. 412.
15. But I. O. Rozghljad cyviljno-pravovykh sporiv tretejsjkymy sudamy v Ukraini: dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.03 // Nac. un-t «Odes. juryd. akad.». Odesa, 2016. 256 s.
16. Venediktova I. V. «Proarbitrazhni» zminy do Ghospodarskogho procesualnogho kodeksu Ukrainy u konteksti sudovoji reformy // Pravo Ukrainy. 2017. # 9. S. 77–82.
17. Tepljuk S. M. Zasterezhenja pro publichnyj porjadok jak pidstava dlja vidmovy u vyznanni i vykonanni inozemnykh arbitrazhnykh rishenj: dys. ... kand. juryd. nauk, spec. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koreckogho, 2018. 206 s.
18. Voloshhuk O. T. Osoblyvosti porjadku pryjnattja rishennja mizhnarodnogho komercijnogho arbitrazhu // Jurydychnyj visnyk. 2011. # 2. S. 91–99.
19. United Steelworkers of Am. v. Enter. Wheel & Car Corp: 363 U.S. 593 (80 S. Ct. 1358, 4 L. Ed.2d 1424). June 20, 1960. URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/363/593>
20. Casey K. R. Types of Final Arbitration Awards: Why the Choice Matters. The ADR Adviso. Business Disputes // ADR Solution. February 2020. URL: <https://www.stradley.com/-/media/files/publications/2020/02/adr-advisor—february-2020.pdf>
21. Mizhnarodne pryvatne pravo // Aktualni problemy. Za red. A.S. Dovgherta. K.: Ukrajinskyj centr pravnych studij. 2001. S. 334 s.
22. Convention on the Execution of Foreign Arbitral Awards. Signed at Geneva, September 26, League of Nations. Treaty Series // Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. 1929–1930 Numbers 1, 2, 3 and 4. PP. 301–311.
23. Konvencija pro vyznannja ta vykonannja inozemnykh arbitrazhnykh rishenj: Mizhnarodnyj dokument vid 10.06.1958 r. // Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2004 r. #45. S. 329.
24. Jevropejsjka konvencija pro zovnishnjotorghoveljnyj arbitrazh: Mizhnarodnyj dokument vid 21.04.1961 r. // Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2004 r. #44. S. 428.
25. Jevropejsjka konvencija pro zovnishnjotorghoveljnyj arbitrazh: Mizhnarodnyj dokument vid 21.04.1961 r. // Oficijnyj visnyk Ukrainy. 2004 r. #44. S. 428.
26. Arbitration Act: UK Public General Act. 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/contents>
27. LCIA Arbitration Rules effective 1 October 2014. URL: https://www.lcia.org/Dispute_Resolution_Services/lcia-arbitration-rules-2014.aspx

Штефан Олена Олександрівна

доктор юридичних наук, доцент,

п.н.с. відділу юрисдикційних форм правового захисту

суб'єктів приватного права, судоустрою та судочинства

НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Штефан Елена Александровна

доктор юридических наук, доцент,

в.н.с. отдела юрисдикционных форм правовой защиты

субъектов частного права, судостроительства и судопроизводства

НИИ частного права и предпринимательства имени академика Ф.Г. Бурчака НАПрН Украины

Shtefan Olena

Doctor of Law, Associate Professor,

Leading Researcher of the Department of Jurisdictional Forms of

Legal Protection of Subjects of Private Law, Judiciary and Judiciary

Research Institute of Private Law and Entrepreneurship

named after Academician F.G. Burchak NAprN of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-2-6941

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРЕДМЕТА ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

DISCUSSION QUESTIONS ON THE DEFINITION OF THE SUBJECT OF CIVIL PROCEDURAL LAW

Анотація. Предметом дослідження даної статті стало одне з фундаментальних та дискусійних положень доктрини цивільного процесуального права – його предмет. Автор на основі аналізу наукових джерел, законодавства здійснив ретроспективний аналіз формування та розвитку наукової думки щодо визначення предмета цивільного процесуального права. У роботі визначені два основних підходи до розуміння предмета галузі та елементів його структури. Аналізуючи «вузький» підхід до визначення предмета цивільного процесуального права та окремих напрямків його висвітлення у працях вчених, автор обґрунтовує позицію щодо співвідношення процесуальної діяльності та суспільних відносин, що виникають між судом та учасниками процесу. Окрема увага приділена історії включення у предмет цивільного процесуального права виконавчого провадження. Обґрунтовується авторська позиція щодо предмета та системи цивільного процесуального права. Розкривається суть «широкого» підходу до визначення предмета галузі за рахунок включення в його структуру неюрисдикційних форм правового захисту. Розкривається суть двох протилежних тенденцій у наукових дослідженнях щодо структури предмета цивільного процесуального права: перша тенденція зводиться до розширення предмета за рахунок включення в нього господарського процесуального права, при ігноруванні самостійного характеру цієї галузі права; друга – звуження предмета цивільного процесуального права шляхом вилучення з його структури

виконавчого провадження, відносин, що виникають при розгляді трудових справ. Обґрунтовується зв'язок між визначенням предмета цивільного процесуального права та визначеною у законодавстві юрисдикцією суду. Доводиться, що тенденція звуження предмету цивільного процесуального права знайшла своє втілення у законодавстві країни внаслідок проведення судової реформи 2016 р., що призвело до виникнення колізій у законодавстві та проблем у правозастосуванні. На основі теоретичної моделі визначення предмету правового регулювання та використання аналогії визначення його структури виокремлюються елементи структури предмета цивільного процесуального права та формулюється його визначення.

Ключові слова: доктрина цивільного процесу, предмет цивільного процесуального права, цивільне судочинство, неюрисдикційна форма захисту.

Аннотация. Предметом исследования данной статьи стало одно из фундаментальных и дискуссионных положений доктрины гражданского процессуального права – его предмет. Автор на основе анализа научных источников, законодательства совершил ретроспективный анализ формирования и развития научной мысли относительно определения предмета гражданского процессуального права. В работе определены два основных подхода к пониманию предмета отрасли и элементов его структуры. Анализируя «узкий» подход к определению предмета гражданского процессуального права и отдельных направлений его освещенные в трудах ученых, автор обосновывает позицию относительно соотношения процессуальной деятельности и общественных отношений, возникающих между судом и участниками процесса. Особое внимание уделено истории включения в предмет гражданского процессуального права исполнительного производства. Обосновывается авторская позиция относительно предмета и системы гражданского процессуального права. Раскрывается суть «широкого» подхода к определению предмета отрасли за счет включения в его структуру неюрисдикционных форм правовой защиты. Раскрывается суть двух противоположных тенденций в научных исследованиях по структуре предмета гражданского процессуального права: первая тенденция сводится к расширению предмета за счет включения в него хозяйственного процессуального права, при игнорировании самостоятельного характера этой отрасли права; вторая – сужение предмета гражданского процессуального права путем изъятия из его структуры исполнительного производства, отношений, возникающих при рассмотрении трудовых дел. Обосновывается связь между определением предмета гражданского процессуального права и определенной в законодательстве юрисдикции суда. Доказывается, что тенденция сужения предмета гражданского процессуального права нашла свое воплощение в законодательстве Украины в результате проведения судебной реформы 2016 г., что привело к возникновению коллизий в законодательстве и проблем в правоприменении. На основе теоретической модели определения предмета правового регулирования и использования аналогии определения его структуры выделяются элементы структуры предмета гражданского процессуального права и формулируется его определение.

Ключевые слова: доктрина гражданского процесса, предмет гражданского процессуального права, гражданское судопроизводство, неюрисдикционная форма защиты.

Summary. The subject of this article was one of the fundamental and debatable provisions of the doctrine of civil procedural law – its subject. The author on the basis of the analysis of scientific sources, the legislation carried out the retrospective analysis of formation and development of scientific thought concerning definition of a subject of civil procedural law. The paper identifies two main approaches to understanding the subject of the industry and elements of its structure. Analyzing the «narrow» approach to defining the subject of civil procedural law and certain areas of its coverage in the works of scholars, the author substantiates the position on the relationship between procedural activities and social relations that arise between the court and the parties. Particular attention is paid to the history of inclusion in the subject of civil procedural law enforcement proceedings. The author's position on the subject and system of civil procedural law is substantiated. The essence of the «broad» approach to the definition of the subject of the industry by including in its structure of non-jurisdictional forms of legal protection is revealed. The essence of two opposite tendencies in scientific researches concerning structure of a subject of civil procedural law is revealed: the first tendency is reduced to expansion of a subject at the expense of inclusion in it of economic procedural law, at ignoring independent character of this branch of law; the second – the narrowing of the subject of civil procedural law by removing from its structure of enforcement proceedings, the relations arising in the consideration of labor cases. The connection between the definition of the subject of civil procedural law and the jurisdiction of the court defined in the legislation is substantiated. It is proved that the tendency to narrow the subject of civil procedural law was embodied in the legislation of the country as a result of judicial reform in 2016, which led to conflicts in legislation and problems in law enforcement. Based on the theoretical model of determining the subject of legal regulation and using the analogy of determining its structure, the elements of the structure of the subject of civil procedural law are distinguished and its definition is formulated.

Key words: doctrine of civil procedure, subject of civil procedural law, civil proceedings, non-jurisdictional form of protection.

Постановка проблеми. В результаті проведення судової реформи, 02.06.2016 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та Закон України № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» (нова редакція), які набрали чинності 30.09.2016 р., а також прийняті у межах судової реформи низки Законів, включаючи й Закон України від 03.10.17 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», суттєвих змін зазнала не лише система судоустрою України, а й процедура розгляду і вирішення цивільних справ в порядку цивільного судочинства.

Зміни цивільного процесуального законодавства викликали потребу у проведенні як аналізу численних новел, так й досліджень та оцінці сталих для теорії цивільного процесуального права положень, до яких належить й предмет зазначеної галузі права. Таке дослідження сприятиме розвитку доктрини цивільного процесуального права.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Предмету цивільного процесуального права у своїх роботах приділяли увагу такі науковці як: О. Т. Боннер [25], П. Ф. Елісейкін [26, с. 24–55], Н. Б. Зейдер [27], В. В. Комаров [7], Г. Л. Осокіна [21], М. К. Трешніков [28], Н. О. Чечіна [29], Д. М. Чечот [29], М. Й. Штефан [30] тощо.

В загальній теорії права зазвичай під предметом галузі права розуміють відокремлені суспільні відносини, які врегульовуються тією чи іншою галуззю права [1, с. 328; 2, с. 277; 3, с. 280, 292]. Як зазначає С. С. Алексєєв однією з розрізняльних властивостей галузі права є виокремлення тих суспільних відносин, які потребують свого окремого правового регулювання зі сторони держави [4, с. 248].

Звертаючись до спеціальної літератури більшість науковців зосереджують свою увагу на аналізі «вузького» та «широкого» розуміння предмету цивільного процесуального права [5, с. 25–26; 6; 7].

Формулювання мети статті. Метою статті є на основі аналізу наукових джерел, законодавства здійснити ретроспективний аналіз формування та розвитку наукової думки щодо визначення предмета цивільного процесуального права, а також на основі теоретичної моделі визначення предмету правового регулювання та використання аналогії визначення його структури виокремлюються елементи структури предмета цивільного процесуального права та формулюється його визначення.

Виклад основного матеріалу. Первинно під предметом цивільного процесуального права розумілися суспільні відносини, що виникають між судом і учасниками процесу при порушенні, розгляді, вирішенні цивільних справ, перегляді судових рішень, а також відносини, що складаються в порядку примусового виконання таких рішень [8, с. 11]. Такий підхід до визначення предмету цивільного процесуального права отримав своє позначення як «вузький» [9, с. 25–26]. Значна кількість науковців його підтримала, водночас поділяючи таку концепцію визначення предмету цивільного процесуального права, деякими дослідниками пропонувалося визначати його як суспільні відносини, що виникають в результаті здійснення судом процесуальної діяльності (правосуддя) по цивільним справам [10, с. 9; 11, с. 13]. Зосередження уваги на процесуальній діяльності при визначенні предмету цивільного процесуального права в спеціальній літературі піддавалось критиці на тій підставі, що процесуальна діяльність є результатом реалізації прав і обов'язків, які в результаті впливу норм на суспільні відносини виникають у учасників процесу, а відтак цю діяльність не варто виокремлювати [12].

Вбачається, що процесуальна діяльність з розгляду і вирішення цивільних справ є ні чим іншим як суспільними відносинами, що виникають між судом та іншими учасниками процесу, у зв'язку із реалізацією судом своїх функцій із здійсненням правосуддя, а учасників — з реалізації своїх прав та обов'язків. Тому одне визначення не суперечить іншому розумінню предмету цивільного процесуального права. Можна говорити, що перше визначення розкриває змістовну частину процесуальної діяльності суду по здійсненню правосуддя з цивільних справ.

Водночас, представники «вузького» розуміння предмету цивільного процесуального права погоджуються з тим, що відносини виникають при розгляді цивільних справ судами [13, с. 646; 14, с. 8]. Згідно із ч. 1 ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Окрім того у порядку цивільного судочинства суди можуть розглядати також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами. Таким чином, «цивільні справи», що розглядають суди не означає, що ці справи виникли виключно із цивільних

правовідносин. У «вузькому» визначенні предмету цивільного процесуального права «цивільні справи» вживаються для позначення справ, що виникли із матеріально-правових відносин.

В межах «вузького» розуміння предмету цивільного процесуального права предметом окремого спору стало питання щодо доцільності включення до нього виконавчого провадження. Так, наприклад, ще у середині 70-х років XX ст. М. К. Юков висловився про виключення з предмета цивільного процесуального права і віднесення до предмету самостійної комплексної галузі права суспільних відносин, що виникають в межах виконавчого провадження, оскільки воно пов'язане з реалізацією не тільки судових постанов, а й постанов несудових органів [15, с. 77–85]. Втім тривалий час в доктрині цивільного процесуального права панівною точкою зору було віднесено виконавчого провадження до предмету цієї галузі права, яке розглядалося як завершальна стадія цивільного судочинства. Водночас, більшість науковців, наприклад, В. В. Ярков, В. М. Шерстюк, Г. Д. Улетова, визнаючи виконавче провадження як самостійну галузь права, виключають її з предмету цивільного процесуального права [16, с. 5–6]. Такий підхід базувався на сформульованій у 70-х роках XX ст. концепції М. К. Юковим, відповідно до якої сукупність норм, що врегульовують суспільні відносини, що виникають у виконавчому провадженні слід розглядати як похідні від цивільного процесуального права [12].

Наразі, законодавство України поставило крапку у цьому спорі. Так, у ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII безпосередньо закріплено, що виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження з примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб). Таким чином, є законні підстави до включення у предмет цивільного процесуального права виконавчого провадження, без якого не може бути досягнута мета цивільного судочинства з ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК України), у випадках невиконання рішень суду добровільно. Окрім того виникнення у виконавчому провадженні відносин що не мають цивільну процесуальну природу не виключає можливості включити відносини, що виникають у виконавчому провадженні щодо виконання рішень суду до предмету цивільного процесуального права.

У межах «вузького розуміння» предмету цивільного процесуального права деякі науковці виокрем-

люють види проваджень, в яких розглядаються та вирішуються цивільні справи. Так, наприклад, в учбовій літературі можна зустріти визначення предмету цивільного процесуального права як діяльність судів загальної юрисдикції, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу зі здійснення правосуддя у цивільних спорах, у справах наказного, а також окремого провадження і ті, що виникають у зв'язку з цією діяльністю, суспільні відносини щодо розгляду вказаної категорії справ [17].

Такий підхід видається помилковим, оскільки види провадження є елементами системи цивільного процесуального права, тобто вони характеризують внутрішню структуру цієї галузі права. Відтак, включати види проваджень до визначення предмету цивільного процесуального права є недоречним та помилковим.

Вузьке розуміння предмету цивільного процесуального права було підтримано такими науковцями як О. Т. Боннер, Л. А. Грось, В. В. Комаров, А. О. Мельников, М. К. Треушніков, Н. А. Чечіна, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан тощо.

На противагу «вузькому» розумінню предмету цивільного процесуального права у доктрині з'явилося «широке» його розуміння.

Слід зазначити, що виникненню «широкого» підходу до визначення предмету цивільного процесуального права посприяла оприлюднена у 1962 р. концепція Н. Б. Зейдера щодо розширеного розуміння предмету цивільного процесуального права. Так, науковець запропонував включати до предмету правового регулювання не лише відносини, що виникають в результаті здійснення діяльності судовими органами, а й позасудовими (арбітражем, нотаріатом, органів реєстрації актів громадянського стану, товариських і третейських судів) [18, с. 81]. Свою концепцію Н. Б. Зейдер обґрунтовував множинністю процесуальних форм захисту цивільних прав. Тобто відбувається розширення предмету правового регулювання за рахунок включення до нього неюрисдикційних форм правового захисту, які на відміну від юрисдикційних, не забезпечуються примусовою силою держави. На думку вченого підставою для подібного розширеного підходу до предмету цієї галузі є єдність мети, а також предмету діяльності органів, що вирішують спір про право [18, с. 69–82].

Основна критика «широкого» розуміння предмету цивільного процесуального права зводилась до того, що спільність предмету захисту не є доказом тотожності діяльності щодо захисту, який здійснюється різними органами в різній формі.

«Широке» визначення предмету цивільного процесуального права підтримали І. А. Жеруоліс,

Н. Б. Зейдер, П. Ф. Єлісейкин, Г. Л. Осокіна, В. Н. Щеглов.

Окрім викладених двох основних підходів до визначення предмету цивільного процесуального права у спеціальній літературі можна зустріти й інші підходи.

Так, наприклад, велась дискусія, що арбітражне (господарське) процесуальне право (як і адміністративне судочинство) є різновидами цивільного процесуального права. У зв'язку з цим слід брати до уваги, що судочинство в спеціалізованих судах (господарському і адміністративному) ведеться у формі цивільного судочинства, тобто порядок, процесуальні засоби і методи діяльності, регулюються ЦПК, ГПК і КАС, носять один і той же характер. Однак предмет регулювання не збігається [9, с. 26]. З цим слід погодитись та додати, що господарське і адміністративне судочинство що мають іншу самостійну галузеву приналежність.

Загалом ця дискусія знаходиться у межах дискусії щодо визнання чи невизнання господарського процесуального права та адміністративного процесуального права самостійними галузями права чи законодавства [16, с. 6].

Слід зазначити, що найбільша дискусія була пов'язана саме із включенням до предмету цивільного процесуального права відносин, що виникають при розгляді і вирішенні цивільних справ в порядку арбітражного (господарського) судочинства, а не адміністративного судочинства, що може бути пояснено «молодістю» такої галузі права як адміністративне процесуальне право. Такі науковці як М. К. Треушников, В. В. Ярков, В. В. Блажеев вважають, що такі відносини до предмету цивільного процесуального права не входять, а норми, які визначають порядок розгляду справ в арбітражних (господарських) судах, становлять самостійну галузь — арбітражне (господарське) процесуальне право, оскільки порядок здійснення судочинства арбітражними (господарськими) судами є відмінним від судочинства загальних судів, що впливає із різної правової природи матеріально-правового спору [19, с. 49–59].

Натомість І. М. Зайцев, М. С. Шакарян, Д. М. Четот стоять на позиції, що різниця полягає лише у обсязі сфери дії судового захисту: для загальних судів вона всеосяжна, для арбітражних (господарських) судів — спеціальна [20, с. 64], а відтак відносини, що виникають під час розгляду справ в арбітражних (господарських) судах, входять до предмету цивільного процесуального права [21, с. 22–24].

На думку Д. О. Фурсова відносини, що виникають в процесі розгляду справ в арбітражних (госпо-

дарських) судах становлять предмет дублюючої по відношенню до цивільного процесуального права галузі права [22, с. 23–38].

Наразі у правовій доктрині господарське процесуальне право та адміністративне процесуальне право визнаються самостійними галузями права України. Водночас, зміни процесуального законодавства в межах проведення судової реформи 2016 р., цю дискусію можуть поновити, скільки «вузький» та «широкий» підходи до визначення предмету цивільного процесуального права безпосередньо пов'язані із визначенням судової юрисдикції.

Так, в результаті реформування процесуального законодавства в основу критерію поділу справ відповідно до юрисдикцій був закладений предмет судового розгляду, при цьому законодавець відмовився від суб'єктного критерію поділу.

Згідно з і ст. 4 ГПК України правом на звернення до господарського суду наділяються не лише юридичні особи та фізичні особи-підприємці, державні органи, органи місцевого самоврядування, а й «фізичні особи, які не є суб'єктами підприємницької діяльності», а також «особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб». Наведене формулювання особи, що має право на звернення до суду за захистом, є більш притаманне цивільному процесуальному праву, а не господарському процесуальному праву. Водночас, відповідно до змісту ст. 4 ЦПК України розробники лише повторили конституційну гарантію, закріплену в ст. 55 Конституції України про захист права та свободи людини і громадянина, зазначивши, що «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів». Так, з одного боку, ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства визначає «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави», а з другого, — у § 1 «Предметна та суб'єктна юрисдикція» глави 2 ЦПК України, попри назву параграфа Кодексу розробники пропонують відмовитися від суб'єктного критерію розмежування юрисдикції, вказуючи у ч. 1 ст. 19 ЦПК України, що «суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства».

Таким чином, до реформи 2016 року дискусія щодо предмету цивільного процесуального права

була пов'язана із розширенням сфери відносин, які його характеризували, а учасники цієї дискусії часто не визнавали самостійності господарського процесуального та адміністративно-процесуального права. То сьогоднішні новели процесуального законодавства, навпаки — розширили предмет господарського процесуального права, необґрунтовано звузивши предмет цивільного процесуального права, створивши колізії у законодавстві та проблеми у правозастосуванні.

Тенденція до звуження предмету цивільного процесуального права знаходить свій прояв і у пропозиції виключити з предмету цивільного процесуального права відносини, що виникають у процесі розгляду трудових справ судом, оскільки такі відносини мають складати предмет трудового процесуального права [23]. Проте, така позиція не отримала своєї підтримки у доктрині цивільного процесуального права.

Для того щоб визначитись на теоретичному рівні із тим, що має входити до предмету цивільного процесуального права доцільно звернутися до загальної теорії права. Так, у структуру предмета правового регулювання входять такі елементи як: а) суб'єкти; б) їх поведінка; в) об'єкти навколишнього світу, з приводу яких люди вступають у відносини один з одним; г) соціальні факти (події, обставини), які можуть бути передумовами виникнення або припинення правовідносин [24, с. 19].

Якщо цю теоретичну модель предмета застосувати до цивільного процесуального права, то слід зазначити наступне. Суб'єктами, згідно із положеннями ЦПК України, є суд та учасники судового про-

цесу (глава 4 ЦПК України), а саме: учасники справи (парагр. 1 глава 4 ЦПК України), які до реформи іменувалися особами, які беруть участь у справі, їх представники (парагр. 2 глава 4 ЦПК України) та інші учасники процесу (парагр. 3 глава 4 ЦПК України). При цьому у цивільних процесуальних правовідносинах завжди однією стороною буде суд.

Об'єктом цивільного судочинства є цивільні справи у широкому своєму розумінні.

Дії, які здійснюють суд та учасники судового процесу за своєю суттю є юридичними, цивільними процесуальними діями, які чітко визначені у нормах цивільного процесуального законодавства. Цивільні процесуальні відносини виникають та припиняються в результаті реалізації їх суб'єктами цивільних процесуальних прав та обов'язками, що чітко регламентуються нормами ЦПК України. Юридичними процесуальними фактами є дії або бездіяльність суду та учасників судового процесу, які можуть бути передумовами виникнення, зміни або припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Висновки. Підсумовуючи викладене предмет цивільного процесуального права можна визначити як суспільні відносини, що виникають між судом та учасниками судового процесу, які є носіями суб'єктивних цивільних процесуальних прав та обов'язків, при порушенні, розгляді, вирішенні цивільних справ, перегляді судових рішень по таким справам, а також при примусовому виконанні рішень суду.

Запропоноване визначення предмету цивільного процесуального права виключає можливість включення до нього вирішення цивільних справ неюрисдикційним органом.

Література

1. Айзенберг А. М. Теория государства и права / А. М. Айзенберг, А. М. Васильев, Г. С. Котляревский и др.; под ред. А. М. Васильева. М.: Юрид. лит., 1977. 472 с.
2. Теория государства и права: учебник / А. И. Денисов, В. Д. Зорькин, А. А. Кененов и др.; под ред. А. И. Денисова. М.: Юрид. лит., 1980. 432 с.
3. Теория государства и права: ученик / С. С. Алексеев, П. Т. Васьков, И. Я. Дюрягин и др.; под ред. С. С. Алексеева. М.: Юрид. лит., 1985. 480 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория права. Т. I. М.: Юрид. лит. 1981. 361 с.
5. Васильев С. В. Гражданский процесс. Курс лекций. Х.: Эспада, 2010. 688 с.
6. Степаненко Т. В. § 6. Поняття та значення цивільного процесу (цивільного судочинства). Стадії цивільного судочинства // Сучасні проблеми цивільного права та процесу. Навчальний посібник / За ред.: Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Х.: Право, 2017. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WzJBAn2EHfsJ:univd.edu.ua/science-issue/issue/3110+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=avast> (дата звернення: 05.02.2021 р.)
7. Комаров В. В. Вчення про предмет цивільного процесуального права. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7149/1/Komarov_58.pdf (дата звернення: 05.02.2021 р.)
8. Советский гражданский процесс / под ред. А. А. Добровольского и А. Ф. Клейнмана. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. 440 с.

9. Васильев С. В. Гражданский процесс. Курс лекций. Х.: Эспада, 2010. 688 с.
10. Гражданский процесс / под ред. К. С. Юдельсона. М.: Юрид. литература, 1972. 439 с.
11. Терещук Г. А. Цивільне право. Конспект лекцій для студентів усіх напрямів денної та заочної форм навчання. Луцьк: ЛНТУ, 2017. 88 с.
12. Афанасьев С. Ф. Гражданское процессуальное право России. 2015. URL: https://studme.org/75132/pravo/ponyatie_predmet_grazhdanskogo_protseessualnogo_prava (дата звернення: 05.02.2021 р.)
13. Васильковский Е. В. Курс гражданского процесса. М.: Бр. Башмаковы, 1913. Т. 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. 691 с.
14. Советский гражданский процесс. Учебник / М. К. Воробьев, М. А. Гурвич, С. В., Курылев Н. И. Марышева, и др.; Под ред.: М. А. Гурвич. М.: Высш. шк., 1967. 436 с.
15. Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство // Проблемы совершенствования Гражданского процессуального кодекса РСФСР: сб. статей / редкол. В. П. Воложанин (отв. ред.) [и др.]. Вып. 40. Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1975. С. 77–85.
16. Здрок О. Н. Понятие и система гражданского процессуального права: конспект лекции. Минск: БГУ, 2009. 27 с.
17. Цивільний процес України: Підручник За ред Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с. URL: <https://studfile.net/preview/6830967/page:2/> (дата звернення: 05.02.2021 р.)
18. Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права // Правоведение. 1962. № 3. С. 69–82.
19. Рожкова М. А. Актуальные вопросы арбитражного процессуального права: соотношение гражданского и арбитражного процесса, понятие гражданского дела, диспозитивность в арбитражном процессе // Законодательство. 2001. № 10. С. 49–59.
20. Громошина Н. А. Дифференциация, унификация и упрощение в гражданском судопроизводстве. М.: Изд-во Проспект, 2010. 264 с.
21. Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть. 3-е изд., перераб. Москва: Норма: НИЦ Инфра-М, 2013. 704 с.
22. Фурсов Д. А. Предмет, система и основные принципы арбитражного процессуального права (проблемы теории и практики). М.: ИНФРА-М., 1999. 452 с.
23. Скобелкин В. Н. и др. Трудовое процедурно-процессуальное право / под ред. В. Н. Скобелкина Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. 500 с.
24. Слинько Дмитро Поняття й ознаки процесуальних галузей права України. // Национальный юридический журнал: теория и практика. Июнь, 2017. С. 18–22.
25. Гражданский процесс / Алехина С. А., Блажеев В. В., Боннер А. Т., Громошина Н. А. М.: Изд-во «Проспект», 2015. 736 с.
26. Елисейкин П. Ф. Объект гражданских процессуальных правоотношений и предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе // Вестник Ярославского университета. Вып. 4. Проблемы процессуальной формы в юридической науке и практике. Ярославль: Ярослав. гос. ун-т 1972. С. 24–55.
27. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. Саратов: СГУ, 1965. 72 с.
28. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М. К. Треушников. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Статут, 2014. 960 с.
29. Учебник Издание третье, переработанное и дополненное // Под ред В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. М., Пбюл гриженко, 2001. 544 с.
30. Штефан М. Й. Цивільний процес: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / 2-е вид., переробл. та доповн. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 694 с.

References

1. Ajzenbergh A. M. Teoryja gosudarstva y prava / A. M. Ajzenbergh, A. M. Vasyly'ev, Gh. S. Kotljarevskyj y dr.; pod red. A. M. Vasyly'eva. M.: Juryd. lyt., 1977. 472 s.
2. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik / A. I. Denisov, V. D. Zorkin, A. A. Kenenov i dr.; pod red A. I. Denisova. M.: Yurid. lit., 1980. 432 s.
3. Teoriya gosudarstva i prava: uchenik / S. S. Alekseev, P. T. Vaskov, I. Ya. Dyuryagin i dr.; pod red S. S. Alekseeva. M.: Yurid. lit., 1985. 480 s.
4. Alekseev S. S. Obshchaya teoriya prava. T. I. M.: Yurid. lit. 1981. 361 s.
5. Vasilev S. V. Grazhdanskiy protsess. Kurs lektsiy. Kh.: Espada, 2010. 688 s.

6. Stepanenko T. V. § 6. Ponjattja ta znachennja cyvilnogho procesu (cyvilnogho sudochynstva). Stadiji cyvilnogho sudochynstva // Suchasni problemy cyvilnogho prava ta procesu. Navchalnyj posibnyk / Za red.: Ju. M. Zhornokuja ta L. V. Krasycjkoji. Kh.: Pravo, 2017. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WzJBAn2EHfsJ:univd.edu.ua/science-issue/issue/3110+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client=avast> (data zvernennja: 05.02.2021 r.)
7. Komarov V. V. Vchennja pro predmet cyvilnogho procesualnogho prava. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7149/1/Komarov_58.pdf (data zvernennja: 05.02.2021 r.)
8. Sovetskiy grazhdanskiy protsess / pod red. A. A. Dobrovolskogo i A. F. Kleynmana. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1970. 440 s.
9. Vasilev S. V. Grazhdanskiy protsess. Kurs lektsiy. Kh.: Espada, 2010. 688 s.
10. Grazhdanskiy protsess / pod red. K. S. Yudelzona. M.: Yurid. literatura, 1972. 439 s.
11. Tereshhuk Gh. A. Cyviljne pravo. Konspekt lekciy dlja studentiv usikh naprjamiv dennoji ta zaochnoji form navchannja. Lucjk: LNTU, 2017. 88 s.
12. Afanasev S. F. Grazhdanskoe protsessualnoe pravo Rossii. 2015. URL: https://studme.org/75132/pravo/ponyatie_predmet_grazhdanskogo_protsessualnogo_prava (data zvernennja: 05.02.2021 r.)
13. Vaskovskiy Ye. V. Kurs grazhdanskogo protsessa. M.: Br. Bashmakovy, 1913. T. 1. Subekty i obekty protsessa, protsessualnye otnosheniya i deystviya. 691 s.
14. Sovetskiy grazhdanskiy protsess. Uchebnik / M. K. Vorobev, M. A. Gurvich, S. V., Kurylev N. I. Marysheva, i dr.; Pod red.: M. A. Gurvich. M.: Vyssh. shk., 1967. 436 s.
15. Yukov M. K. Samostoyatelnost norm, reguliruyushchikh ispolnitelnoe proizvodstvo // Problemy sovershenstvovaniya Grazhdanskogo protsessualnogo kodeksa RSFSR: sb. statey / redkol. V. P. Volozhanin (otv. red.) [i dr.]. Vyp. 40. Sverdlovsk: Sverdlovskiy yurid. in-t, 1975. S. 77–85.
16. Zdrok O. N. Ponyatie i sistema grazhdanskogo protsessualnogo prava: kon-spekt lektsii. Minsk: BGU, 2009. 27 s.
17. Cyvilnyj proces Ukrainy: Pidruchnyk Za red Ju. S. Chervonogho. K.: Istyna, 2007. 392 s. URL: <https://studfile.net/preview/6830967/page/2/> (data zvernennja: 05.02.2021 r.)
18. Zeyder N. B. Predmet i sistema sovetskogo grazhdanskogo protsessualnogo prava // Pravovedenie. 1962. № 3. S. 69–82.
19. Rozhkova M. A. Aktualnye voprosy arbitrazhnogo protsessualnogo prava: sootnoshenie grazhdanskogo i arbitrazhnogo protsessa, ponyatie grazhdanskogo dela, dispozitivnost v arbitrazhnom protsesse // Zakonodatelstvo. 2001. № 10. S. 49–59.
20. Ghromoshyna N. A. Dyfferencyacyja, unyfykacyja y uproszhenye v ghrazhdanskom sudoproizvodstve. M.: Yzd-vo Prospekt, 2010. 264 s.;
21. Osokyna Gh. L. Ghrazhdanskiy process. Obshhaja chastj. 3-e yzd., pererab. Moskva: Norma: NYC Ynfra-M, 2013. 704 s.
22. Fursov D. A. Predmet, sistema i osnovnye printsipy arbitrazhnogo protsessualnogo prava (problemy teorii i praktiki). M.: INFRA-M., 1999. 452 s.
23. Skobelkin V. N. i dr. Trudovoe protsedurno-protsessualnoe pravo / pod red. V. N. Skobelkina Voronezh: Izd-vo Voronezh. gos. un-ta, 2002. 500 s.
24. Slynjko Dmytro Ponjattja j oznaky procesualnykh ghaluzej prava Ukrainy. // Nacyonalnyj jurydycheskij zhurnal: teoryja y praktyka. Yjunj, 2017. S. 18–22.
25. Grazhdanskiy protsess / Alekhina S. A., Blazheev V. V., Bonner A. T., Gromoshina N. A. M.: Izd-vo «Prospekt», 2015. 736 s.
26. Yeliseykin P. F. Obekt grazhdanskikh protsessualnykh pravootnosheniy i predmet sudebnoy deyatelnosti v sovetskom grazhdanskom protsesse // Vestnik Yaroslavskogo universiteta. Vyp. 4. Problemy protsessualnoy formy v yuridicheskoy nauke i praktike. Yaroslavl: Yaroslav. gos. un-t 1972. S. 24–55.
27. Zeyder N. B. Grazhdanskije protsessualnye pravootnosheniya. Saratov: SGU, 1965. 72 s.
28. Grazhdanskiy protsess: Uchebnik / Pod red. M. K. Treushnikova. 5-e izd., pererab. i dop. M.: Statut, 2014. 960 s.
29. Uchebnik Izdanie trete, pererabotannoe i dopolnennoe // Pod red V. A. Musina, N. A. Chechinoy, D. M. Chechota. M., Pboyul grizhenko, 2001. 544 s.
30. Shtefan M. J. Cyvilnyj proces: Pidruch. dlja stud. juryd. spec. vyssh. zakl. osvity / 2-e vyd., pererobl. ta dopovn. K.: Vyd. dim «In Jure», 2001. 694 s.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 2 (36)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 28.02.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 11,39. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.